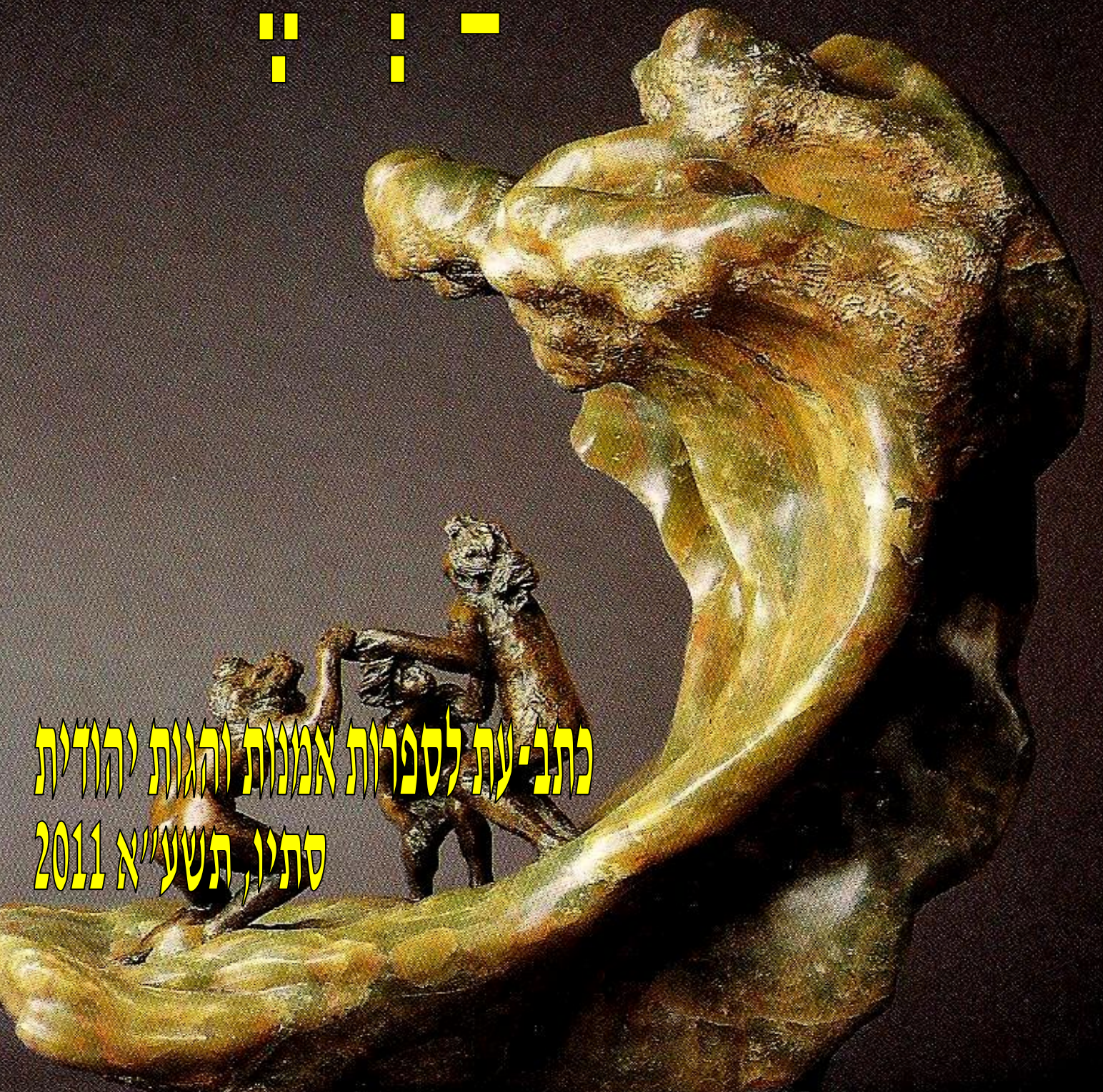

גיליון מספר 6

מראה

כתב-עת לספרות אמנות והגות יהודית
סתיו, תשע"א 2011

תוכן עניינים

מאמרים

- 3 יהושע גרוס, בית המשפט והאקדמיה
- 9 מיכאל הלינגר, על משפט וצדק ביחס של חכמי ישראל ביחס לבעלי חיים
- 20 יהושבע בנטוב, צדק ומשפט במחזה הסוחר מוונציה מאת ויליאם שקספיר
- 30 יאיר מזור, שיפוט הדמות הנשית בנובלה 'קטרינה' מאת אהרון אפלפלד
- 35 דוד לוריא, אורי צבי גרינברג, ראשית עיצוב משנתו הציונית
- 1925-1923 והשתקפות דמותו בשנים
- 48 דליה חושן, "מאויב לאוהב" לש"י עגנון, אגדת המקדש והשטן(חלק ג')
- 62 יהודה זיו, המנורה שכבתה בצל האורנים
- 68 עופרה מצוב-כהן, העיסוק במשפט בקרב שתי נביאות

סיפורים

- 71 יואב חייק, המבוך
- 75 אמנון שמוש, שקרים שאדם מספר לאשתו
- 76 צבי ויכטר, תופעות לוואי בזנב
- 78 עופרה מצוב-כהן, עוגיות בכביש שש

שירים

- יואב חייק, בְּחֵדֵר הַהִמְתָּנָה
- איתמר יעוז-קסט, נטה לי חסדך – הו' רופא כל בשר
- טוביה ריבנר, זה שנים
- עודד פלד, ואם לדייק
- עופרה מצוב-כהן, מות הפרדסן; לזכר מייסד מושב
- איילת כהן, מה
- אלי נצר, במקום זעקה
- מירון איזקסון, מצור
- אשר רייך, מחזור שירים תנכיים: עוד על דוד; נוח לא היה
- יסמין אבן, נדנדה; אתי
- שלומית מירון, איש אישה – ים יבשה; באופן גיאוגרפי
- משה שפריר, חיבוקים
- דליה חושן, תמונה; למנצח על השתיקה
- אייל בארי, שתוקי

דבר העורכת

משפט הוא דין, עניין הנדון על ידי שופט, על זה נאמר "לא תעשו עוול במשפט" (ויקרא י"ט, ט"ו). מכאן "ושפטו את העם משפט צדק" (דברים, ט"ז, י"ח), כן "הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו" (תהילים, ט"ו, ב'). יחד עם זאת כאשר אנו מבקרים את האחר, או את יצירת האמנות שלו, אנו שופטים שפיטה ביקורתית. בזה עוסקת החוברת השישית של "מראה", אשר פונה אל הנושא מזוויות ראייה שונות, ומתחומי דעת שונים. השופט בדימוס יהושע גרוס מנסה להבין את הבעיות הפוקדות את האקדמיה מזה ואת המערכת השיפוטית מזה. המסקנה היא ששתי המערכות נתקלות בקשיים דומים. גרוס פונה בקריאה לאקדמיה להרחיב את הידע של הסטודנטים ולהקנות להם השכלה כללית ורחבה. לדעתו יש ללמד את הסטודנט ביקורתיות ולא רק "מעשיות". בתורה כתוב "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים..." (בראשית, ב', כ"ד). בבעיה זו עוסק הלינגר, בשאלה האם ניתנה הרשות לבני האדם להשתמש בבעלי החיים כרצונם? בסוגיה זו עסקו חכמינו - מהו המשפט בבעלי חיים ומהו הצדק המוסרי ביחס אליהם. בנטוב פונה אל שקספיר במחזה של "הסוחר מוונציה". כאן מעלה הכותבת את שאלת המתח שבין יהדות לנצרות, מה שבא לידי ביטוי במשפטו של שיילוק. מזור שופט את הדמות קאטרינה ביצירתו של אפלפלד, ומשווה אותה כמי השאובה מהמיתולוגיה. מצוב-כהן פונה אל המקרא ואל שתי נביאות: דבורה וחולדה. שתיהן שפטו את העם, עסקו בשפיטה כמקצוע ציבורי לכל דבר. מאמר מעניין הוא של פקרבסקי השופט את רישומיו של ז'בוטינסקי, איורים שמצא במכון ז'בוטינסקי. כן מצורפים מאמרים מעניינים של לוריא, זיו ועוד. כל חוברת של "מראה" משלבת יצירות אמנות, שירה וסיפורת. הפעם מצורפים יצירותיהם של חייק, שמוש, קסט, ריבנר, פלד, איזקסון ועוד. משולבות יצירות של יוצרים מוכרים ולא מוכרים שניתנת להם כאן הזדמנות ראשונה. תודה שלוחה מכאן לכל אלה העוסקים במלאכה ותורמים רבות להוצאת "מראה" לאור. כן יש להודות לתמיכה ש"מראה" מקבל מהמרכז האוניברסיטאי אריאל ומאקו"ם. ללא תמיכה זו לא ניתן היה להוציא את "מראה" לאור. על כל זאת יבואו על הברכה.

מאמרים

יהושע גרוס (שופט בדימוס)

בית-המשפט והאקדמיה

2. שעה שאני מהרהר בבעיות הפוקדות את האקדמיה מזה ואת המערכת השיפוטית מזה, המסקנה היא כי שתי המערכות הללו נתקלות בקשיים דומים, אם לא זהים. כוונתי לכך שקיימת סתירה רצינית בין כותלי האקדמיה מכאן ובין כותלי בתי-המשפט מכאן בכל הנוגע למגמות הרצויות בתחום החינוך האקדמי המשפטי כמו בתחום הדיון והכתיבה המשפטיים המעשיים. האקדמיה מטרתה, לכאורה, לאפשר לסטודנטים הבאים בשעריה לרכוש דעת לשמה. והנה, מסתבר כי דווקא האקדמיה לא טרחה שנים רבות להרחיב את האופקים של הסטודנטים למשפטים, ובשל כך מאכלסים את תחומי המקצוע אנשים שהם לעתים רבות מדי, לטעמי, צרי אופק ומוגבלים בכל הנוגע להשכלה כללית רחבה. למעשה מרבית הסטודנטים מגיעים לפקולטה למשפטים לא כדי לרכוש דעת תיאורטית, אלא בדרכם לקבלת רישיון לעריכת-דין. תיאור ספרותי מאלף למצב זה מצוי בספרו של הסופר הציכי הנפלא **איבן קלימה- שופט בחסד**, (הוצאת זמורה-ביתן,

1. בפתח הדברים ראוי לציין כי לבתי-המשפט יחס של כבוד והערכה, לעתים עד כדי סגידה, למאמרים אקדמיים. בדידי הווה עובדה הממחישה זאת המחש היטב. יום אחד, היה זה בעת שדנתי במשפטים בתחום המעמד האישי, פרסמתי בכתב העת "הפרקליט" רשימה קצרה בנושא סמכות הדיון בתיקי מזונות של בני זוג מוסלמים. אודה ולא אבוש כי מדובר היה ברשימה קצרה ובלתי מעמיקה שהיה עלי לכותבה בחטף, משום שעמדו לפרסמה בגיליון שעמד לצאת לאור תוך זמן קצר. זמן לא רב אחרי פרסומה של רשימה צנועה זו, ניתן ע"י בית-המשפט העליון בהרכב של 5 שופטים פס"ד מקיף בסוגיה האמורה, הלא הוא ע"א 250/83 עומרי נ' זועבי פ"ד לט(2) 113. ואז הסתבר לי כי בעוד שפסקי-דין מעמיקים ומורכבים שכתבתי לא זכו לכל זכר בפסיקת בית-המשפט העליון, הרי שאותה רשימה צנועה תפשה לה מקום כבוד בפסקי-הדין של שלושה מהשופטים כאשר הנשיא דאז, הנשיא שמגר, מתייחס אלי בהקשר זה כאל "המחבר המלומד".

1993, תרגום אפרים פרויד), המביא מדבריו של סטודנט למשפטים לאמור:

"כך קראתי ספרים שונים ומשונים ששמותיהם ומחבריהם כבר נשכחו מלבי מזמן. אבל ביניהם גם ה'ליתן' עתיק היומין של הובס, בהוצאה מימי המלחמה האחרונה, 'תיאורית המשפט' של וייאר, ה'מבוא לעיון במתודות המשפט' של קאלאב ו'בקורת התבונה הטהורה' של קאנט וכן 'החטא ועונשו' של דוסטויבסקי, שכנראה מישהו חשב אותו לחיבור משפטי; אף כי ספרים אלה לא היו מבוקשים בידי איש. לשם מה יזקק מישהו להרהורים בתורת המשפט הטהורה או בנורמה המשפטית העליונה, למי היה זמן להתעסק בהישגים הנפלאים, אבל המופשטים, של רוח האדם בתקופה שבה נדרשו ידיעות אחריות לחלוטין?" (שם, בעמ' 232).

על הסתירה הזו ועל הדילמה הזו בתחום האקדמיה, כתב בשעתו דברים מאלפים איש האקדמיה, שכיהן כשופט בבית-המשפט העליון, הלא הוא פרופ' יצחק אנגלרד, ואלה דבריו (במאמרו: הרהורים על הפקולטה למשפטים (משפטים תשמ"ב כרך יב, 217):

ראשית הוא מצטט מדבריו של הסופר טולסטוי לסטודנט למשפטים: "כל מה שמכונה 'מדע המשפט' הוא ביסודו שטויות והבלים הכי גדולים... אין עוד תחום בו עזות המצח, השקר וטפשות בני האדם הגיעו לדרגה כזאת... קאנט אומר שהפטופטים בבתי הספר הגבוהים לעתים אינם אלא הסכמה להתחמק משאלה קשה ע"י משמעויות משתנות של מלים.. הפטופוט של המלומדים על המשפט תכליתו הנוספת היא להצדיק עוול קיים". ובהמשך הוא מנתח את הבעיה האמורה:

"חינוך משפטי הוא אפוא הקניית השכלה. אך השאלה הגדולה היא איזו השכלה-האם עיונית או מעשית? לימוד המשפט

אינו מכוון להכרה מדעית גרידא, אלא לפתרון בעיות מעשיות. יישוב הסכסוך הממשי בין היריבים אינו ענין עיוני התלוש מן המציאות. לקשר זה של המשפט עם המציאות האנושית שני היבטים שונים: החלת המשפט דורשת הכרת המציאות הזאת. אולם, מציאות זו אינה זיהה עם עולם המשפט, עם עולם הנורמות... הכרת המציאות היא המושא של מדעים אחרים, מדעי החברה, מדעי הרוח ואף מדעי הטבע. מכאן הבעיה הגדולה של השלמת לימודי המשפט בעזרת מדעים אחרים והצורך בגישה בין מקצועית לבעיות האקטואליות של החברה האנושית. האם הוראת הפקולטה מכוונת להכשרת משפטנים או להכשרת עורכי-דין?.. יש לשלב בין העיון למעשה.. גישה מדעית היא בראש ובראשונה גישה בקורתית. אך השאיפה המופרזת ל'מעשיות' היא קטלנית להסתכלות בקורתית. הרצון להסתדר בתוך הקיים, להשתלב לתוך ההווה, אינו עשוי לקדם את ההבנה המעמיקה של המציאות עצמה.. כלים חשובים להכרת המציאות המשפטית והערכתה הם ההיסטוריה של המשפט והפילוסופיה של המשפט".

אז נכון שמרבים לדבר בשבחי ההתמקצעות, על ספציאליזציה, לנוכח רבוי המידע והחומר בכל תחום ולגבי כל סוגיה. כיום אין עוד רופא כללי, אלא יש רופא מומחה לתחום הספציפי. אבל ללא הרקע הכללי הרחב יותר, נוצר כאן מום כבד הטעון רפוי.

לכן חשוב שהאקדמיה תכשיר אנשים להיות לא רק טכנאי משפט, אלא גם מהנדסי או הוגי משפט, כך שגם עו"ד ועוד יותר שופט יהיו בעלי רקע רחב יותר, ולא תהיה השתאות ותדהימה כאשר אני מזכיר באולם ביהמ"ש שם של סופר או משורר. בהקשר זה ראוי לצטט דברים שאמר פעם השופט הנודע

LEARNED HAND :

"I venture to believe that it is important to a judge called upon to pass on a question of Constitutional law, to have at least a bowing acquaintance with Maitland, with Thucydides, Gibbon and Carlyle, with Homer, Dante, Shakespeare and Milton, with Machiavelli, Montaigne, Plato, Bacon, Hume and Kant...".

3. עד כאן הפן האחד. מהצד השני אי אפשר לשכוח כי המערכת השיפוטית, להבדיל מהאקדמיה, עוסקת בסופו של דבר בפתרון סביר לסכסוכים מעשיים ויומיומיים. בעלי הדין מצפים בד"כ לשירות מהיר, יעיל וטוב והנימוקים המעמיקים לפתרון שהגענו אליו אינם מעניינים אותם. בגמרא מצוי תיאור נפלא של בעל-דין היוצא מבית-הדין בתום משפטו: "דאזיל מבי-דינא שקל גלימא-ליזמר זמר וליזיל באורחא" (סנהדרין, דף ז' ע"ב - מי שיוצא מבית-הדין נטול גלימה, שהפסיד במשפט את רכושו, יזמר זמר וילך בדרך, שאף שהפסיד בדין הפסיד ונגמר הענין בצדק). זוהי אוטופיה של ממש אשר ודאי אינה קיימת במקומנו. בסופו של דבר ביהמ"ש הוא מכשיר אלגנטי ותרבותי לפתרון סכסוכים. במקום לפתור סכסוך ע"י עריכת דו-קרב, נמצא פתרון נאות יותר הצריך להביא קץ וסוף פסוק לסכסוך. תיאוריות אקדמיות מופשטות וטיעונים סבוכים ונפתלים על צדק אינם תואמים זאת.

יחד עם זאת לא ייתכן לראות בבית-המשפט מעבדה טכנית ללא שאר רוח שאין לה כל תפקיד חינוכי וכל משימה ערכית ומושגית. כמו כן לא ניתן לראות רק ביעילות ובכמות חזות הכל ולהתעלם מערכיות ומעמקות. בסופו של דבר אין אנו חיים בעולמה של

אליס בארץ הפלאות בו לאחר שהמלך מורה שהמושבעים יוציאו את פסק-הדין מוחה המלכה ומכריזה: "לא, לא! קודם גזר-הדין, הפסק אחר כך". האם ניתן לשלב בין שתי המגמות הללו, בין הצורך להרחבת אופקים וליתר שאר רוח מזה, לבין ההכרח במתן שירות יעיל ומהיר לציבור בעלי-הדין מזה, ואיך עושים זאת?

4. פרופ' מאוטנר גורס כי יש לשים את הדגש הן בלימודי האקדמיה והן במערכת השיפוטית על ערכיות, תוך נטישת נתיב הפורמליזם. אליבא דשיטתו היו זהות ותמימות דיעים בין האקדמיה לבין המערכת השיפוטית משום ששתי המערכות הללו גם יחד פעלו לפי התפיסה המסורתית של המשפט בישראל, קרי לאור עקרונות הפורמליזם שאינם מתחשב בשיפוט ערכי ובהשלכות חברתיות. מכאן ראיית המשפט באקדמיה כמדע מסוג מדעי הטבע ומכאן גם החשיבות הרבה המיוחסת לעקרון התקדים, ויהא זה תקדים מארץ רחוקה. פרופ' מאוטנר קורא לעיסוק אקדמי בין תחומי (קרי, שילוב עם מדעי הכלכלה, הסוציולוגיה, ספרות), תוך הכרת תחומים נוספים ע"י המשפטן, כמו פילוסופיה, כלכלה, פסיכולוגיה וכו'. זאת על שום שהמשפט אינו יכול עוד להיות מנותק משאר מדעי החברה ויש לפעול להעברתו ממדעי הטבע למדעי הרוח והחברה. לדעת פרופ' מאוטנר אחת התוצאות מהליכה בנתיב הערכיות בחינוך האקדמי תהא פיתוח בקורת עניינית ופורייה על הפסיקה המשפטית, לעומת ההגנה הכמעט המוחלטת על פסיקה כזו בקרב אנשי האקדמיה כיום. הדבר גם יביא בעקבותיו יחס של ריחוק מסוים כלפי הרשות השופטת שהינה רשות מרשויות המדינה (פרופ' מ. מאוטנר, הפקולטה למשפטים בין האוניברסיטה,

לשכת עורכי הדין ובתי-המשפט, ספר השנה של המשפט בישראל תשנ"ב-תשנ"ג, 1).

5. ניתנת האמת להיאמר כי האקדמיה מפעילה במידה רבה יותר את השילוב האמור שבין תחום המשפט לבין תחומים נוספים, וכך גם המערכת המשפטית החלה זה מכבר לפסוע בתלם האמור של גישה ערכית, וזאת עוד משנות השמונים. הדברים ידועים ולמותר להביא דוגמאות מהפסיקה להמחשת גישה זו. אציין רק מספר דברים שנאמרו ע"י נשיא בית-המשפט העליון לשעבר, השופט אהרון ברק, בדבריו **בטקס השבעת שופטים חדשים ביום 9.3.99, "טוענים כי עלינו להימנע מלתת ביטוי לערכים, שכן ערכים הם מענייניו של המחוקק. טיעון זה מבוסס על חוסר הבנה במשפט ובדמוקרטיה. משפט הוא ביטוי לערכים. אם לא נידרש לערכים- לא נוכל לתת ביטוי לערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ... אם לא נידרש לערכים לא נוכל לשפוט משפט צדק.. אדם המבקש מבית המשפט להימנע מהכרעות ערכיות, פוגע במהותו של המשפט ובלב ליבה של הדמוקרטיה..בסיס אידיאולוגי זה הוא התשתית שעליה עומדת אכיפתן של נורמות משפט המגלמות ערכי מוסר על ידי בתי המשפט".**

על כך יש להוסיף כי חלק נכבד משופטי בית- המשפט העליון ואף שופטי הערכאות הנמוכות יותר מוציאים מתחת ידיהם פסקי-דין ארוכים וסבוכים שהינם למעשה מאמרים אקדמיים מעמיקים, הכוללים את השפה והזירגון האקדמיים, אשר לעתים קשה לדלות מתוכם את הרציו. קושי זה קיים לא רק לגבי בעלי-דין הדיוטות, אלא גם לגבי משפטנים ואפילו שופטים וכמובן שהדבר מקשה ביותר על כל מי שחפץ לפלס את דרכו בעולם המשפט. גישה זו קונה לה שביתה לא רק בקרב שופטי בית-המשפט

העליון. כמעט כל שופט מתחיל חפץ להוכיח את עצמו ולהראות את בקיאותו ברזי עולם המשפט ע"י כתיבת פסקי-דין מחקריים. השופטים בכל הערכאות התרגלו לכתוב פסקי דין ארוכים כאורך הגלות, כשמדובר בעצם במאמרים אקדמיים ולא בפסק-דין. בעל הדין שאינו משפטן מובהק חפץ בפסק-דין קצר שיתפוש את השור בקרניו ויתאר את התוצאה בצורה בהירה, ונפשו אינה יוצאת למאמר נפתל וארוך המפרט את כל הסוגיה המשפטית מתחילה ועד סוף. אחת ההשלכות מכך היא שכיום קשה ביותר לעורך-דין ליתן ללקוחו עצה נכונה, שהרי לא זו בלבד שהבהירות אינה מאפיינת את הפסיקה, אלא ששוב אין חוזה, דרך משל, מתפרש לפי לשונו הטבעית אלא לפי הבנת השופט יותר מאשר לפי הבנת הצדדים לחוזה.

קשה יהיה להמשיך בעקביות בתלם הזה. בעלי הדין זקוקים לפתרונות מהירים. דרושה ודאות מסוימת. אנו משתוקקים לעורכי-דין ולשופטים בעלי שאר רוח, ולחינוך האקדמי תפקיד חשוב בהכשרה לכך, אך מאידך גיסא יש לדאוג להושטת שירות מהיר, מעשי ויעיל לציבור. מדובר בסתירה ובדילמה קשה וחריפה. כפי שצינתי בתחילה מן הראוי שיהיו לנו שופטים בעלי שאר רוח, שופטים שיעשו את מלאכתם מתוך יישוב הדעת, שופטים שיעלה בידם ליהנות, אם להשתמש בלשונו של **מילן קונדרה**, מן "**ההנאה שבאיטיות**". שופטים שתחום התעניינותם לא יוגבל לתחום המשפטי לבדו, אלא גם למדעים האחרים כמדעי החברה, מדעי הרוח ומדעי הטבע. מצד שני בלחץ ובעומס שבו נתונים השופטים ובטענות על פיגורים בניהול ההליך המשפטי ובמתן פסקי-דין, אין הם יכולים ליהנות מ"המותרות" הללו. הייתי אומר שרמז מסוים לסתירה בה מדובר

מצוי, דרך משל, בכך שההגדרה למונח "אקדמי" הינה "מופשט, עיוני, מנותק מחיי המעשה" ולא אחת נמנע דיון משפטי תוך קביעה שמדובר בשאילה אקדמית גרידא. מצד שני מקור השם אקדמיה בבית-מדרשו של אפלטון שהוקם בשנת 387 לפנה"ס ואליו התקבלו רק מועמדים שניחנו בכישרון חשיבה מתמטי. הדגש היה, אפוא, על החשיבה המתמטית גרידא ולא ערכיות ומדעי הרוח והחברה.

כשאנו מדברים בעומס הרב המוטל על כתפי השופטים, כדאי לציין כי הציבור אינו מודע כל עיקר לתנאי העבודה של השופטים. כאשר במשרדי עורכי-דין, אפילו אלה שאינם נמנים על השורה הראשונה, מועסקים עוזרים רבים, הרי שלשופט יש בקושי מתמחה אחת, הנעדרת לעתים מזומנות בשל בחינות או בעיות משפחתיות, אין לו כל מזכירה ולא שום יועץ משפטי. לבצע את מלאכת השיפוט כהלכה בתנאים כאלה, זו משימה סיזיפית הגורמת לשחיקה קשה ביותר.

6. כיצד להתגבר, אפוא, על הבעיה הקשה והחרפה הזו? כיצד ניתן יהיה ליצור את הסינתזה בין שני אלה? כאן, לעניות דעתי, יש חשיבות מרובה ביותר לתפקיד אותו צריכה וחייבת למלא האקדמיה.

פרופ' אהרון ברק בספרו: **פרשנות במשפט** (כרך ראשון, 194/5), כותב לאמור:

"מקום חשוב בעשייה המשפטית נתון לדוקטרינה, כלומר לאקדמיה שלנו. דווקא בשלב ראשוני זה של משפחת המשפט שלנו, מוטל עליה תפקיד נכבד של גיבוש דוקטרינה, של הכללה והפשטה ושל כיוון דרכי ההתפתחות בעתיד. לא הגענו במשפטנו למצבה של המשפחה הרומנו-גרמנית, שבה דבריהם של חכמי המשפט הוא מקור משפטי פורמאלי. אך בוודאי

שמעמד האקדמיה שלנו הוא מרכזי יותר מאשר במשפחת המשפט המקובל. לכתביהם של חכמי המשפט השפעה רבה על ההלכה הפסוקה. השופטים קוראים את כתביהם של חכמי המשפט, מתעמקים בהם ומצטטים אותם בפסקי הדין שלהם."

במדינות האמונות על המשפט המקובל תפקיד השופט הוא המרכזי ביצירת המשפט. עפ"י השיטה הקונטיננטאלית יש מקום מרכזי למחוקק וגם לאקדמיה. לכן המשפטנים הגדולים באנגליה היו השופטים ובקונטיננט הפרופסורים. כפי שנאמר בתי-המשפט ובעיקר ביהמ"ש העליון עורכים מחקרים מעמיקים. קשה ביותר לדרוש מהשופטים, בשל העומס ונטל העבודה העצומים הרובצים לפיתחם, להמשיך ולערוך מחקרים מעמיקים ומורכבים מעין אלה, דבר שיפגע בסופו של דבר קשות בציבור המתדיינים. לכן, כדי שהעול האקדמי יוסר קמעא מעל שכמם של השופטים, ראוי שהאקדמיה תתפוש את מקומה הראוי בתחום זה, תספק את התשתית המדעית-הדוקטרינרית הראויה והשופטים יהיו פטורים, במידה מסוימת למורת רוחם, מכתובת פסיקה אקדמית נפתלת וארוכה כאורך הגלות. די לו לשופט שיפנה למחקר האקדמי, בלא צורך לחזור עליו ולפרטו לפרטי פרטיו, תוך קביעת מסקנה קצרה ועניינית לאורו של מחקר זה. התוצאה תהיה רווחה לשופט שיוכל להסתפק בכתובת פסקי-דין קצרים ותכליתיים, בלא להשקיע ימים ולילות בכתובה מפרכת, שרובה בעלת אופי אקדמי. דרך חשובה נוספת היא בהקמת גופים אקדמיים שישמשו מעין "ידידי בית-המשפט" - AMICI CURIE ויהיו זכאים להשמיע את דבריהם הנשענים על חקירה אקדמית מעמיקה ומקיפה בפני בתי-המשפט בעניינים בעלי חשיבות חוקתית.

legislatures in developing practical solutions to difficult problems".

ייתכן ויש לקבוע דרכים שיווסתו פניה לאקדמיה להכנת חומר משפטי הדרוש לשופט בתיקים סבוכים העוסקים בתקדים משפטי, בדומה לשאילתה לספרות השו"ת בפרויקט של אוניברסיטת בר-אילן.

7.סוף דבר - חשוב למצוא דרכים לסינתזה בין שתי הקצוות שפורטו, וזאת ע"י חלוקת תפקידים נאותה בין האקדמיה לבין המערכת השיפוטית, דבר שתהא בו ברכה מרובה לשני הגופים החשובים הללו גם יחד.

גופים מעין אלה קיימים בארה"ב. כך למשל הוקם שם "מרכז ברנן למשפט" לכבודו של שופט בית-המשפט העליון בארה"ב ויליאם ברנן (WILLIAM BRENNAN). מרכז זה מורכב ממתמחים של השופט ברנן משך 34 שנות כהונתו ומנציגי הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת ניו-יורק. מטרתו של מרכז זה הינה:

"The Center's ideal is to unite the intellectual resources of the academy with the pragmatic expertise of the bar in an effort to assist both courts and

גוסטב דורה, "משפט שלמה", 1860 בערך.

על משפט ועל צדק ביחסם של חכמי ישראל לבעלי החיים

א. מבוא

מתיאור בריאת העולם בספר בראשית עולה לכאורה שהבורא יצר את כל ברואיו כביכול לצרכו של האדם ונתן לו רשות להשתמש בהם כאוות נפשו. האומנם כך הדבר? במאמר זה ננסה להתמודד עם מספר שאלות העולות בהקשר זה, וננסה לתאר את הדרך שסללו חכמי ישראל בשאלת האופן המותר והאסור, כלומר: מהו המשפט בשימוש בבעלי החיים, ובאיסור לצער בעלי חיים, ומהו הצדק או המוסר בשאלת היחס לבעלי החיים, כפי שהם באים לידי ביטוי בספרות חז"ל, מספרות המדרשים, המשנה והתלמוד, ועד לספרות השאלות והתשובות. בספר בראשית מצווה אלוהים לאדם: "...פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה, ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ".¹ הרמב"ן מסביר את הציווי "וכבשה" באופן הבא: "נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר...".²

ציווי זה, להשתמש בבעלי חיים, מתנגש לכאורה באיסור שבתורה שלא לצער בעלי חיים, שלדעת רוב חכמי ישראל הוא איסור חמור ביותר. נציג מספר שאלות אקטואליות

שנשאלו חכמי ישראל בדורות האחרונים בנושא, ונמצא שתשובותיהם ממחישות ומעצימות את הרגישות הרבה של תורת ישראל לאיסור לצער בעלי חיים.

ב.

היחס לבעלי חיים ואיסור צער בעלי חיים בספרות הכללית. הפילוסוף זאב לוי כתב במאמרו "על היבטים אתיים ביחס לבעלי חיים",³ כי בפילוסופיה של ראשית העת החדשה הוטלה בספק אפילו התפיסה שיש להתייחס אל בעלי חיים כאל יצורים חיים. לדבריו: "... (..) העמדה החדשה הגיעה לביטוייה המובהק והקיצוני ביותר בפילוסופיה של דקארט, אשר דחה את ההנחה שלבעלי חיים יש תודעה או תחושה. (...) בעלי חיים אינם אלא אוטומטים, מעין מכונות, שאינן יכולות לתפוס שום מצב תודעתי, לרבות תחושת כאב".

לדעתו של לוי, גם הפילוסוף עמנואל קאנט בן המאה ה-18, נמנה עם הטוענים שבעלי החיים חסרים את התכונה המכרעת של

³ ראה: ז' לוי, "על היבטים אתיים ביחס לבעלי חיים", מחשבות (אפריל 1994), עמ' 20-31. ראה גם: מרדכי וורמבנד, האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ח עמ' 837, ערך 'צער בעלי חיים'. לדברי וורמבנד, עד למאה ה-18 בעל חיים נחשב כמחוסר נפש והיחס אליו, אצל העמים הנכריים, לא היה שייך לתחום המוסר. במאה ה-17 עדיין נטען, על-ידי הפילוסופים הצרפתיים, דקרט ומלברנש, כי בעלי החיים הם מעין מכונות או אוטומטים. שינוי הגישה בא עם השינויים התרבותיים במאה ה-18. התקרבות אל הטבע עוררה קרבה רגשית אל בעלי החיים, והוגי הדעות שדגלו ברעיון ההומאניות דרשו יחס הומאני גם כלפי בעלי החיים. בשנת 1824 נחקק באנגליה חוק שהגדיר מעשי אכזריות כלפי בעלי חיים כמעשים פליליים וגזר עונשים עליהם, ובשנת 1826 נוסדה "האגודה האנגלית למניעת אכזריות כלפי בעלי חיים" במטרה לפקח על הפעלת החוק הלכה למעשה.

* ד"ר מיכאל הלינגר, מרצה לתלמוד במחלקה למורשת ישראל במרכז האוניברסיטאי יהודה ושומרון אריאל.

¹ בראשית, א, כח.
² שם, שם.

רציונאליות, ולכן אינם יכולים להיות נושא להתחשבות מוסרית.

החוקר היהודי יצחק דעמבא, שחי במאה ה-19, סבור שגם אצל אומות העולם נושא צער בעלי חיים הוא קדום ומושרש מטעמים שונים. היו עמים קדמונים שהעריכו את בעלי החיים מסיבות כלכליות, אחרים העריצו והקדישו את בעלי החיים כחלק מעבודת הקודש והיראה כלפי הטבע וכוחותיו. אך היו גם שפיתחו רגשות של רחמים וחמלה כלפי בעלי החיים. לדוגמה אצל הסינים, החל מהמאה השישית לפני הספירה, אנו מוצאים חוקים רבים העוסקים באיסור לצער בעלי חיים. ולכן לדעתו: " (...) ההשערה הזאת⁴ בשקר יסודה. ואם נשאל דברי הימים יגידו לנו, כי ימיו⁵ כימי האדם על הארץ, ועמים רבים מן העמים הקדמונים מלאו אחריו ושמרו אותו יותר מאשר ישמרו אותו עמים אחדים החיים אתנו היום (...)"⁶

המכנה המשותף לשתי הגישות גם יחד הוא שלפחות מהמאה ה-18 ואילך תופס איסור צער בעלי חיים מקום של כבוד בספרי החוק והמשפט ובגישה המוסרית של אומות העולם, כלומר הן במשפט והן בצדק. כל מדינה מהמדינות המתוקנות מתהדרת במערכת חוקים ותקנות בנושא זה ורואה בטיפול ההומאני בבעלי חיים ערך עליון.

ג.

היחס לבעלי חיים ואיסור צער בעלי חיים בתורת ישראל ובספרות חז"ל. אם מצאנו חילוקי דעות בין החוקרים לגבי תיארוך הגישה ההומנית והחקיקה בנושא איסור צער בעלי חיים אצל אומות העולם, הרי שלכל הדעות בתורת ישראל, שניתנה לעם

⁴ ההשערה שאצל הגויים נושא זה של צער בעלי חיים התעורר מאוחר יחסית.

⁵ של איסור צער בעלי חיים אצל אומות העולם.

⁶ " דעמבא, השחיטה והבדיקה צורריהן ומגיניהן, כרך ראשון, ווארשא תרנ"ו. עמ' 149-155.

ישראל על-פי המסורת לפני למעלה משלושת אלפי שנים, יש מספר רב של מצוות וחוקים ששורשם נעוץ באיסור צער בעלי חיים.⁷ להלן מספר דוגמאות:

1. "לא תחרוש בשור וחמור יחדו".⁸ ההסבר לאיסור זה הוא, שהיות וכוחו של השור גדול מכוחו של החמור, הרי שסבלו של החמור הקשור לעול המחרשה יחד עם השור הוא גדול.

2. "כי יקרא קן ציפור לפניך (...) לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך (...)"⁹. וכן:

3. "ושור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד".¹⁰

הרמב"ם, בספרו מורה נבוכים,¹¹ מסביר את שני האיסורים בהסבר אחד, לדבריו רחמי האם על בנה גדולים, ואין הבדל בין הרגש של האם האנושית כלפי בנה לרגש של הבהמה כלפי בנה: "...כי אהבת האם (...), לפרי בטנה אינו נמשך אחרי השכל והדיבור, אבל הוא מפעולת כוח המחשבה [=הרגש] המצויה בבהמות כאשר היא מצויה באדם".
4. "לא תחסום שור בדישו".¹² ההסבר בספרות חז"ל לאיסור זה הוא, שהשור העוסק בדישה מתאווה לאכול מהתבואה שמול עיניו וחסומת פיו גורמת לו לצער רב, ולכן אסור לחסום את פיו ולמנוע ממנו לאכול מהתבואה.

4. בעשרת הדברות אנו מוצאים ציווי מפורש על מנוחת בעלי חיים בשבת: "...

⁷ אין בתורה שבכתב אזכור מפורש של איסור צער בעלי חיים, ומוני המצוות אינם מונים מצווה זו בתרי"ג המצוות, למרות שנראה שהסיבה לאותן מצוות וחוקים היא איסור זה.

⁸ דברים כב, י. רבי אברהם אבן עזרא, מפרשני המקרא, כותב: "וה' חמל על מעשיו, כי אין כח החמור כח השור". בפירוש דעת זקנים מבעלי התוספות, לאותו מקור מקראי, מבואר שהשור מעלה גירה והחמור אינו מעלה גירה, ויחשוב החמור שהבעלים נתנו מאכל לשור ולו לא נתנו, ויצטער.

⁹ דברים כב, ו-ז.

¹⁰ ויקרא כב, כח.

¹¹ חלק ג, פרק מה.

¹² דברים כה, ד.

לא תעשה כל מלאכה (...) ושורך וחמורך וכל בהמתך (...) ¹³

בין חכמי המשנה, חכמי ספרות התורה שבעל-פה בני המאות הראשונות לספירה, יש מחלוקת בשאלה האם חובה על אדם מישראל הרואה את חמור חברו רובץ תחת משאו, לסייע לבעלים בפריקת המשא ואולי אף בטעינתו: "... מצוה מן התורה לפרוק, אבל לא לטעון. רבי שמעון אומר: אף לטעון (...) ¹⁴

חכמי התלמוד הבבלי דנים בהסבר מחלוקת זו, והחכם התלמודי רבא ¹⁵ סבור שחכמים ורבי שמעון מסכימים שאיסור צער בעלי חיים הוא מדאורייתא ¹⁶ ולכן לדעתם יש מצווה לעזור בפריקת המשא מעל החמור בחינם. בניגוד לדעתם סבור כנראה רבי יוסי הגלילי שאיסור צער בעלי חיים אינו מדאורייתא.

במאמר מוסגר ננסה להבהיר את משמעות המושג איסור "דאורייתא" ואת ההבדל בין לבין איסור "דרבנן". אורייתא- היא התורה שבכתב ואיסור דאורייתא הוא איסור ברמת חומרה גבוהה ביותר הן מבחינת חומרת העבירה והן מבחינת העונש לעובר העבירה. איסור כזה אינו מפורש בכל מקרה בטקסט המקראי, אך הוא נלמד ע"י חכמי ישראל מתוך פרשנות מקראית או מתוך קשרים אחרים שבין המקראות. רבנן- הם חכמי ספרות התורה שבעל-פה, ואיסור מדרבנן הוא איסור ברמת חומרה וברמת ענישה נמוכים יותר. בדרך כלל מטרת האיסורים מדרבנן היא להרחיק את האדם מהעבירה החמורה יותר. אחד מגדולי פרשני התלמוד הראשונים, ר' יוסף טובי' אשבילי,

הריטב"א, ¹⁷ מחכמי ספרד במאה ה-13, סבור שחכמי ישראל נדרשים לדיון זה אם צער בעלי חיים הוא מדאורייתא או מדרבנן, מפני שיש לדיון זה השלכות מעשיות. לדוגמה, במקרה שיש התנגשות בין איסור צער בעלי חיים לבין איסור חילול שבת שהוא מדאורייתא. לדוגמה: איסור חליבת בהמה בשבת הוא ברמה של איסור מדאורייתא ולכן לכאורה איסור היה לחלוב בשבת, אך היות והימנעות מחליבה תגרום צער רב לבהמה שהחלב יישאר בעטיניה, נפסק להלכה שצריך לבקש מעובד נכרי לחלוב אותה מפני שאיסורי שבת אינם חלים עליו, אך החלב שנחלב אסור בשתייה באותה שבת. מסיכום דעות הפוסקים הראשונים ¹⁸ עולה, שלדעת רוב הפוסקים הראשונים, אכן איסור צער בעלי חיים הוא מדאורייתא. ¹⁹ אמנם אין אחידות דעים בין

¹⁷ ראה ריטב"א, שם, שם. אמר ליה הא מני רבי יוסי הגלילי היא דאמר צער בעלי חיים לאו דאורייתא.

¹⁸ הפוסקים הראשונים הם חכמי ישראל שחיו ופעלו בתקופה הבתראת תלמודית עד למאה ה-16. להלן רשימה חלקית של אותם פוסקים ודבריהם: הרי"ף, המרדכי, המאירי והרא"ש, בבא מציעא, לב, ע"ב. וכן דעת ספר החינוך, ר"י הברצלוני בן המאה ה-14, מצווה תקי"ן, הכותב בשורש המצווה: "... ואמר כי מטעמי מצוה זו ענין צער בעלי חיים שהוא אסור מן התורה... אמנם הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש, פיג, ה"ט, פוסק: "... אבל בהמת עובד כוכבים ומשאו, אינו חייב להטפל בו אלא משום איבה. ומשמע לכאורה ששיטתו היא שאיסור צער בעלי חיים הוא מדרבנן ולכן אדם ישראלי אנו חייב לעזור לנכרי מן הדין אלא רק משום איבה, כבר תירץ רבי יוסף קארו בפירושו לרמב"ם, כסף משנה, שהרמב"ם מחייב לפרוק את המשא מעל החמור גם במקרה זה משום צער בעלי חיים אך לטעון אינו חייב אלא משום דרכי שלום. ואכן הרמ"א, בשו"ע חושן משפט, סימן רע"ב, ס"ט, פוסק: "וי"א לפרוק חייב אפילו אין העובד כוכבים שם, משום צער בעלי חיים דהוי דאורייתא וכן בכל מקום דפטור לפרוק, מכל מקום משום צער בעלי חיים מיהו חייב (טור). וכן פוסק השו"ע, בספרו שולחן ערוך חלק אורח חיים, סימן שה, כ': מותר לומר לאינו יהודי לחלוב בהמתו בשבת, משום צער בעלי חיים שהחלב מצערה. והחלב אסור בו ביום.

¹⁹ ברצוננו להביא בנקודה זו בעת הסיכום של דעות חכמי ישראל בנושא איסור צער בעלי חיים, את דבריו, הערתו, של יהודה אלטשולר בעבודת ה- M.A. היחס לבעלי חיים והטיפול בהם לאור ההלכה, בר-אילן, תשנ"ו, שם עמ' 156: "מכל מקום ניתן להסיק: צער בע"ח כולל איסור להסב להם בפועל סבל מיותר, וגם חיוב להסיר מהם מצוקה קיימת. לדעת רוב הראשונים – צבע"ח דאורייתא (...). ניכר שגם ההגדרה מתי שייך העקרון טרם נקבעה סופית

¹³ דברים ה, יד.

¹⁴ משנה, מסכת בבא מציעא, פרק ב, משנה י.

¹⁵ בבלי, בבא מציעא לב, ע"ב. אמר רבא מדברי שניהם נלמד: צער בעלי חיים דאורייתא.

¹⁶ ראה: תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא, ל"ב, ע"ב: "אמר רבא מדברי שניהם נלמד, צער בעלי חיים דאורייתא...". ראה גם בבלי שבת קכ"ח ע"ב: "... צער בעלי חיים מדאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי דרבנן".

חכמי ישראל לגבי המקור המקראי לאיסור צער בעלי חיים, אך יש הסכמה רחבה שהאיסור הוא מדאורייתא. משמעות הדברים היא שבתורת ישראל שבכתב ובעל-פה תופס נושא זה של היחס הנאות לבעלי החיים והאיסור לצערם, מקום נרחב וחשוב, הן מבחינת הדין- המשפט והן מבחינת הצדק- המוסר. יש לתת לעובדות אלו את המשקל המתאים בבואנו לדון בין השאר באיסור השחיטה שניסו אומות העולם להטיל על השחיטה היהודית בטענם לכאורה ששחיטה זו היא אכזרית.

לפני שנרד לעומקו של דיון ראוי לציין שחכמי ישראל דנים בשאלה האם האיסור לצער בעלי חיים חל על כל בעלי החיים שביקום או רק על חלק מהם, ואם כן על איזה חלק מהם. מדברי רבי משה סופר, מגדולי חכמי ישראל שבאירופה במאות ה-18-19, משמע שלדעתו איסור צער בעלי חיים חל על כל בעלי החיים, שכן לדעתו נלמד איסור זה מהפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו".²⁰ בין השאר הוא כותב: "...וכל המרחם על בריותיו של הקדוש ברוך הוא מרחמים עליו מן השמים ועל ידי זה ניצל מייסורים".²¹

בתור דוגמה להיגד זה של רבי משה סופר, נביא מעשה המסופר בתלמוד על גדול חכמי ישראל במאה השנייה לספירה, רבי יהודה הנשיא, לו מייחסים את עריכת הקובץ הגדול של ששה סדרי משנה.

רבי סבל ייסורים קשים במשך שנים רבות, וחכמי התלמוד מייחסים ייסורים אלו לעונש שהוטל עליו בגלל שלא חס על בעלי חיים. וכאשר, כעבור מספר שנים, כאשר שינה את התנהגותו, וריחם על בעלי החיים,

ועשויה להיות מושפעת מגורמים סביבתיים ומהלכי רוח משתנים".

²⁰ תהילים, קמה, ט.

²¹ ראה : רבי משה סופר, שו"ת חתם סופר, חלק ו, ליקוטים, סימן כד.

נגאל מיסוריו. ²² החכם רבי יעקב עמדין הי"עבי"ץ", ²³, שחי במאה ה-18 בגרמניה, סבור שהאיסור לצער בעלי חיים חל רק על בעלי חיים מתורבתים או על בעלי חיים שניתן לאלפם, ²⁴ וכן על בעלי חיים המסייעים לאדם במלאכתו, לדעתו אין איסור לצער או לגרום למוותם של בעלי חיים דוגמת יתושים, חרקים ותולעים. ²⁵

ד.

האם יש איסור צער בעלי חיים כאשר האדם משתמש בהם לצרכיו? לאחר שביררנו שהאיסור לצער בעלי חיים, לדעת רוב חכמי ישראל, הוא מדאורייתא, נשאלת השאלה האם מותר לאדם להשתמש בבעלי חיים לצרכיו אם הדבר כרוך בגרימת צער לאותו בעל חיים בו משתמשים, ואם כן, מה הם גבולות ההיתר. להלן מספר שאלות לדוגמה: (1) האם מותר לשחוט בעלי חיים כדי לאכול את בשרם? (2) האם מותר לרכב על סוס או על חמור, לצרכי עבודה? (3) האם מותר לרתום שור או חמור למחרשה? (4) האם מותר לצוד בעלי חיים והאם מותר לגזוז את צמרם ולמרוט את נוצותיהם? (5) האם מותר לעשות ניסויים רפואיים בבעלי חיים? מעיון במקורות המקראיים ובמקורות אחרים עולה שבמהלך כל הדורות השתמש האדם בבעלי החיים לצרכיו. בתורה מצאנו שאסור

²² ראה תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא, פה, ע"א : דרבי, על-ידי מעשה באו...

²³ ראה: שו"ת שאילת יעבי"ץ, חלק א, סימן קיט: " (...). ויראה שאינו באמת אלא בבעלי חיים דבני מלאכה ניהו כענינא דקרא [=כענינו, נושא, של המקרא] דכתיב בבהמה הנושאת משא, ואפשר שאפילו כלב וחתול בכלל, לפי שגם המה בני תרבות ובעלי מלאכה, אבל קטנים שאינם ראויים למלאכת אדם (...). ושפיר דמי למקטלינהו [=מותר להרגם]..."

²⁴ ראה תלמוד בבלי, בבא קמא, דף טו, ע"ב: הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש (...). רבי אלעזר אומר בזמן שהם בני תרבות אינן מועדין. ורש"י על אתר מסביר: שהן בני תרבות – שגידלן האדם בביתו. וכן בסנהדרין דף טו, ע"ב, מסביר רש"י: יש להן תרבות – מותר לגדלן, לפי שיכול ללמדן שלא יזיקו.

²⁵ ראה א"א שמש: "היחס לשקצים ורמשים במקורות היהדות ובתרבות הקדמונים: עיון משווה" בתוך מים מדליו (16) תשס"ה, עמ' 47-73.

לחרוש בשור וחמור יחדיו,²⁶ אך אין כל איסור לרתום אחד מהם למחרשה. כמו כן למדנו שמותר לאדם לקחת את הגוזלים מהקן ולאכול את בשרם לאחר שילוח אמם מהקן.²⁷ אלוהים מתיר לנח לשחוט ולאכול מבשר בעלי החיים השונים²⁸ והתורה מתירה לאכול מבשר בעלי חיים שיש להם סימני טהרה.²⁹ במקרא מצאנו שהשתמשו בעורות של בעלי חיים לכיסוי המשכן.³⁰ כדי להשיג עורות אלו היה צורך לצוד את בעלי החיים ולהרגם. את יריעות הצמר למשכן טוו בעוד הצמר מחובר לכבשים כשהן בחיים,³¹ וללא ספק נגרם להן צער כתוצאה מפעולה זו. ההיתר להשתמש בבעלי החיים לצרכי האדם נובע כנראה מהציווי : ...ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ".³² שאלה מעניינת נשאל רבי ישראל איסרליין, בן המאה ה-15 בעת ששימש ברבנות בווינה, בנושא שהעסיק כנראה יהודים באירופה. כדי להתגונן מפני מזג האוויר הקר בחדשי החורף נהגו להתכסות בשמיכות העשויות מנוצות רכות של אווזים, את הנוצות מרטו מהאווזים בעודם חיים, כדי לשמור על איכות הנוצות, והדבר היה כרוך בצער רב לאווזים.³³ להלן השאלה ותשובתו עליה: "אם מותר למרוט נוצות לאווזות, אי דומה לגזיזת כבשים או אי הוּ [=אם הם מהווים] צער בעלי חיים. וגם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזניים

²⁶ דברים, כב, י.

²⁷ דברים, כב, ז.

²⁸ בראשית, ט, א-ה.

²⁹ ויקרא, יא, א-כב.

³⁰ שמות, כה, ה : ...וערת אלים מאדמים, וערת תחשים ועצי שטים.

³¹ שמות לה, כו : (... טוו את העיזים. רש"י על אתר מפרש : היא הייתה אומנות יתרה שמעל גבי העיזים טוו אותן.

³² בראשית, א, כח.

³³ לדעת מיכאל ויגודה, את הנוצות מרטו מאווזות חיות כדי להכין מהם קולמוסים לכתיבת הסופר, הקולמוס האיכותי נוצר מנוצה שנמרטה ממנה בעודה חיה. ראה ויגודה מיכאל, פיטום אווזים, עמדת המשפט העברי. ירושלים תשס"ב. המאמר פורסם באתר דעת, אתר לימודי יהדות ורוח.

וזנב מכלב כדי ליפותן. נראין חיים אם הוא עושה לצרכיו או לתשמישיו, דלא נבראו כל הבריות אלא כדי לשמש את האדם (...). אלא שהעולם נזהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה הדברים דאין אסור משום צער בעלי העולם [לנהוג] מדות אכזריות נגד הבריות שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה (...)."³⁴

הרב סבור שמבחינה החוק והמשפט מותר לצער בעלי חיים אם המטרה היא שימוש באותם בעלי חיים לצרכי פרנסה. ההתלבטות שלו היא בתחום הצדק המוסרי, האם מריטת נוצות דומה מבחינת הסבל של האווזים לגזיזת צמר מהכבשים. ייתכן שהיות ולא ניתן לבחון את רמת הסבל של בעלי החיים, הציבור נמנע מלעשות את אותן פעולות. לפנינו אם כן הבחנה בין הרמה המשפטית היבשה, הנקראת בלשון חכמים שורת הדין לבין הבחינה המוסרית, הנקראת לפנינו משורת הדין ומייצגת את התנהגותם של הקרויים חסידים. שאלה נוספת הקשורה לצער בעלי חיים, שהעסיקה את חכמי ישראל בדורות האחרונים, היא שאלת השחיטה הכשרה. הגויים דרשו לאסור את השחיטה היהודית מפני שלדעתם יש בפעולה זו משום צער בעלי חיים. הם דרשו להמם את הבהמה באמצעות מכת גרזן בראשה או בשוק חשמלי לפני שחיתתה בסכין, כדי להקטין את צערה. הראשונים שדרשו לאסור על היהודים את השחיטה הכשרה היו ככל הנראה שלטונות שווייץ. להלן פסקה מדברים שנשאו לפני חברי האסיפה הכללית בעיר ברן שבשווייץ בשנת 1894 :

"אנו בני שווייץ היינו הראשונים באירופא אשר התעוררנו לאסור שחיטת היהודים, ותודה לאל עלתה בידנו לאסרה. נקוה כי גם

³⁴ תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן קה. פסק הלכה זה מובא ע"י רבי משה איסרליש בשולחן ערוך, אבן העזר, ה, יד.

הממשלות האחרות תצאנה בעקבות אחותן (...). הטביחה הנעשית בתחבולות בלתי מצויות ושכיחות גורמת מכאובים ויסורים לבהמה ועל כן מחויבת להיות טביחת סוסים ובהמות גסות ודקות רק על ידי גרזן".³⁵

דברים קשים אלו המטילים אשמה על העם היהודי ויוצרים לו תדמית של אומה שאינה חוששת לצער בעלי חיים, וגרוע מזה, גוזרים על עם ישראל גזירה שקשה מאד לעמוד בה, קוממו את חכמי ישראל ובין השאר את הרב עוזיאל³⁶ הדין בנושא זה, ומתפלמס עם טענתם של הגויים שהשחיטה הכשרה כרוכה באכזריות וגורמת צער רב לבעל החיים הנשחט. להלן דברים אחדים מתשובתו, תגובתו, לטענות אלו: "...). בטרם גשתי לברר את השאלה מצדה אומרת בהלכות שחיטה וטרפות, שלכותי המיוחדת, זאת ואל אני את עצמי האם רשאים אנו לדון בשאלה שנולדה בזמן האחרון תחת האימרא של צער בעלי חיים? כי הדיון בשאלה זו היא לא רק הודאה במקצת אלא הודאה שלמה כי תורתנו ומסורתנו שהכריזו עוד מלפני אלפי שנים צער בעלי חיים דאורייתא (...) ותורה זו התירה וצוותה לזבוח את הבהמה ביסורין ובצער מרובה? בודאי שלא (...)."³⁷

הרב עוזיאל טוען, בין שאר דבריו, שלא ייתכן לומר שהתורה המחייבת לשחוט את בעל חיים באופן מסוים ושונה משיטות ההריגה האחרות, אינה מקפידה על איסור צער בעלי חיים, שהרי אותה תורה מצווה על איסור צער בעלי חיים.

מיכאל ויגודה, בכיר במשרד המשפטים העוסק רבות במשפט העברי, סבור שרוב הפוסקים בספרות התורה שבעל-פה מתירים לצער בעלי חיים לשם רווח, אם כי כולם מסתייגים מן העושה כן ברמה המוסרית. כלומר החוק והמשפט העברי אינו אוסר, אך ברמת הצדק המוסרי אין לנהוג כן כאשר הדבר כרוך באכזריות. ויגודה מוסיף שלדעת כל הפוסקים אין היתר להפיק רווח מעצם גרימת הצער לבעלי החיים כגון מלחמת שוורים וכדומה. כמו-כן הוא קובע, על-פי תשובה שכתב רבי משה פיינשטיין, בעניין פיטום בעלי חיים,³⁸ שההיתר לצער בעלי חיים למטרות פרנסה ורווח הוא רק בתועלת מקובלת כלומר רק ברווח כתוצאה מפעילות כלכלית מקובלת באותו מקום או באותו ענף.³⁹

ברצוננו להפנות את תשומת לבו של הקורא לכך שבית המשפט הגבוה לצדק של מדינת ישראל, פסק לכאורה שהאיסור לצער בעלי חיים עומד במקומו גם אם הדבר עשוי לפגוע בפרנסתו של האדם ולכן אסר בית המשפט, ברוב דעות, את המשך פיטום האווזים בארץ, למרות שהפיטום נועד לצרכי מזונו של האדם וללא ספק שענף זה פרנס מאות משפחות בארץ.⁴⁰

ה. ניסויים רפואיים בבעלי חיים. אחת השאלות שעמן מתמודדים חכמי ישראל בנושא צער בעלי חיים היא השאלה האם מותר לעשות ניסויים בבעלי חיים, כגון: ניסויים בחולדות, קופים או בעלי חיים

³⁸ ראה רבי משה פיינשטיין, שאלות ותשובות אגרות משה, חלק אבן העזר, חלק ד, סימן צב.

³⁹ ראה: מיכאל ויגודה, "פיטום אווזים, עמדת המשפט העברי", ירושלים תשס"ב.

⁴⁰ ראה מאמרו של י" וולפסון, משפט צדק לבעלי חיים, פסיקות בית המשפט הגבוה לצדק בעניינם של בעלי חיים, "נח" התאחדות ישראלית של אירגונים למען בעלי-חיים, תשס"ד (2004). עמ' 25-38.

³⁵ י" דעמבא, השחיטה והבדיקה צורריהן ומגיניהן, עמ' 4-5.

³⁶ הרב בן ציון חי עוזיאל כרב הראשי הספרדי בארץ ישראל משנת 1939 עד לפטירתו בשנת 1953.

³⁷ שאלות ותשובות פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן כה. אמירה דומה ראה גם בדברי ישראל מאיר לוינגר, בעניין צער בעלי חיים לאור היהדות ושחיטה הומאנית, בספרו: השחיטה וצער בעלי חיים, עמ' יא-טז. ירושלים תשס"ד.

אחרים, כדי למצוא מזור למחלות שונות של בני אדם ולהמציא להם מזור ומרפא?⁴¹ בדברי תשובתו כותב הרב וולדנברג בין השאר את הדברים הבאים: "... מכל האמור נראה להלכה בנידון שאלתנו שמותר לעשות מחקר בעיניים של בעלי חיים וכן להמיתם לאחר מכן, למטרת אבחון בני אדם, אלא דמהיות טוב יש לסדר הדבר בצורה של הרדמת המקום וכדומה באופן שהבעל חי לא ירגיש צער, ואני מתאר לי שבין כך מחושב לבצע דבר כזה בצורה כזאת".⁴²

הרב וולדנברג סבור שמותר לעשות ניסויים רפואיים בבעלי חיים, אך הוא ממליץ לעשות אותם ברגישות ובהתחשבות בצערן של בעל החיים, ולכן הוא ממליץ להרדים את האיבר בו נעשה הניסוי באותו בעל החיים. במאמר שכתב פרופסור אברהם בנושא ניסויים רפואיים בבעלי חיים,⁴³ הוא מביא בין השאר שאלה שנשאל אחד מחכמי אשכנז בסוף המאה ה-17, רבי יעקב ריישר, ע"י רופא מומחה: האם מותר להשקות בעלי חיים בסמים ארסיים כדי לבדוק ע"י פעולה זו את השפעת הסם על האדם. הרב ריישר התיר לו לעשות ניסוי זה. בין שאר הדברים מנמק הרב ריישר את ההיתר בכך שבשעה שנותנים לבעל החיים את הסם אין הוא סובל כלל והסבל מגיע רק בהמשך לאחר זמן, ולכן אין בזה איסור.⁴⁴ הוא מביא גם את דברי הרב וינברג⁴⁵ הפוסק שמותר גם לצער בעלי חיים לתועלת חכמת הרפואה, ואין בדבר ההיתר כל פקפוק. ואפילו

שממדת חסידות⁴⁶ יש להימנע מלצער בעלי חיים, הניסויים מותרים לכתחילה מפני שהם נעשים לתועלת כלל החולים ולא לתועלתו של אדם פרטי.

שימוש בבעלי חיים לצרכי בידור ושעשוע במסכת עבודה זרה בתלמוד הבבלי מובאת דרשתו של רבי שמעון בן פזי על הפסוק בתהילים: וכך נאמר בדרשתו: "... אשרי האיש (...). ובדרך חטאים לא עמד זה שלא עמד בקנגיון"⁴⁷ פרשן המקרא והתלמוד רבי שלמה יצחקי (רש"י), מסביר שקנגיון פירושו ציד חיה על ידי כלבים, ופעולת הציד נעשית לשם שחוק ושמחה. לפנינו, אם כן, דברים של חכם ארץ ישראלי בן המאה השלישית לספירה, האוסר ציד בעלי חיים למטרות בידור. רבי יצחק מוינה בן המאה ה-13, כותב בספרו "אור זרוע",⁴⁸ שכל מי שצד חיות בעזרת כלבים "כעין שהעכו"ם"⁴⁹ לא יראה בשמחת לויתן⁵⁰. מדבריו נלמד שפעולת הציד למטרות בידור אסורה.

רבי יחזקאל לנדא, ששימש ברבנות בקהילת פראג באמצע המאה ה-18, נשאל בנושא ציד בעלי חיים למטרת הנאה ושעשוע.⁵¹ השאלה נשאלה על-ידי יהודי שהיה בעל אחוזות ויערות, ורצה לנהוג כמנהג בעלי האחוזות הגויים, שכניו, ואולי אף להשתתף עמם בבילוי שהיה מקובל מאוד, ציד בעלי חיים ביערות. מסקנתו- תשובתו של הרב לנדא היא, שהדבר אסור ואינו מתאים כלל לאדם יהודי, משום שהדבר כרוך בצער בעלי חיים שאין בו מטרת התפרנסות והשגת מזון

⁴⁶ מידת חסידות = התנהגות לפנים משורת הדין, לפי נורמות מוסריות ולא משפטיות גרידא.

⁴⁷ בבלי עבודה זרה, דף יח, ע"ב.

⁴⁸ רבי יצחק מוינה, אור זרוע, הלכות שבת, סימן פג, אות יז.

⁴⁹ עכו"ם = עובדי כוכבים ומזלות.

⁵⁰ לא יראה בשמחת לויתן = לא יגיע לגן העדן למחיצת הצדיקים, מפני שהוא חוטא.

⁵¹ רבי יחזקאל לנדא, שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תנינא, יורה דעה, סימן י"י.

⁴¹ הרב אליעזר וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יד, סימן סח.

⁴² שם.

⁴³ א.ס., אברהם, ניסיונות רפואיים בבעלי חיים ובבני אדם. ספר אסיא, כרך חמישי. מכון שלזינגר, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשמ"ו. ראה גם ש' גינזבורג, ניסויים בבעלי חיים, עמ' 18-21, טענות מעשיות בעד ונגד השימוש בבעלי חיים לקידום הרפואה.

⁴⁴ שאלות ותשובות שבות יעקוב, חלק ג, סימן עא.

⁴⁵ שאלות ותשובות שרידי אש, חלק ג, סימן ז.

לצרכי האדם. בין שאר דבריו מביא הרב לנדא הוכחה לכך שאיסור צער בעלי חיים הוא איסור חמור וחייבים להתחשב בו גם בדברים שהם לכאורה לתועלתו של האדם, מהמנהג שהנהיגו חכמי ישראל שיש לברך את מי ששובש בגד חדש: "תבלה ותחדש".⁵² אותם חכמים קבעו שאין לברך בברכה זו את מי שנועל נעלי עור חדשות, מפני שכדי להשיג את העור לייצור הנעליים היה צורך להרוג בעל חיים ולצער, ולכן אין לברך על כך. ציד בעלי חיים למטרות בידור אסור לדעת חכמי ישראל. אך מה הדין בנושא צפייה בבעלי חיים במסגרות שונות, כגון צפייה במלחמת שוורים, או צפייה בחיות בגן חיות או בקרקס? בתשובה לשאלות אלו נביא מדבריו הרב עובדיה יוסף, מגדולי חכמי ישראל במדינת ישראל במאה ה-20, שנשאל האם ההלכה היהודית מתירה לצפות במלחמת שוורים והאם מותר לבקר בגן חיות. בתשובתו הרב יוסף אוסר בתכלית האיסור לצפות במלחמת שוורים משום שהדבר כרוך באכזריות יתר ובצער רב לשוורים. לעומת זאת הוא מתיר לבקר בגן חיות ולצפות בחיות שבגן. להלן קטע מדבריו: "הנה אין ספק כי עצם ענין מלחמת השוורים הוא בניגוד גמור לרוח תורתנו הקדושה, שהוא תרבות אנשים חטאים ואכזריים אשר לא כאלה חלק יעקב, (...) ונדע שאיסור צער בעלי חיים הוא מן התורה, (...) וכאן מרעיבים ומצערם את השור לפני כניסתו לזירת האיציטדיון, ואחר כך מתגרים בו ודוקרים אותו בכלי זין, כדי שישתולל ויקפוץ לנגח בקרניו (...) ולפי זה (...) הנכנס לאיציטדיון כדי לחזות במלחמת השוורים ומשלם דמי כניסה כאשר יושת עליו, חבר הוא לאיש משחית, ומסייע ידי עוברי עבירה (...). אמנם נראה שהדבר ברור

⁵² משמעות הברכה: "תבלה ותחדש" היא, שהלובש בגד חדש יזכה לבלות ולחדש עוד בגדים רבים כלומר יזכה לאריכות ימים.

להתיר ללכת לגן החיות להסתכל בבריותיו של הקדוש ברוך הוא, כי נפשו של האדם מתפעלת מאד מראייתו מעשה ידיו של הבורא (...). ובספר לקט יושר העיד על רבו הגאון רבינו ישראל איסרליין⁵³, בעל תרומת הדשן, שהלך בשבת כברת ארץ לראות זוג אריות שהובאו לעירו (...) וכן שמענו על כמה גדולים חקרי לב, חסידים ואנשי מעשה, שביקרו בגן חיות ואין פוצה פה. "⁵⁴

ניתן לסכם שלדעת חכמי ישראל אסור לצוד בעלי חיים למטרות הנאה, ועל אחת כמה וכמה אסור ליהנות ולהשתעשע מצפייה במעשי אכזריות בבעלי חיים, משום איסור צער בעלי חיים. לעומת זאת מותר לדעתם לצפות בבעלי חיים בגן חיות ואין בדבר משום צער בעלי חיים, מה גם שהדבר עשוי לסייע למתבונן להגביר את אמונתו בבורא העולם ובבריאתו בבחינת: "מה רבו מעשיך ה' כלום בחכמה עשית, מלאה הארץ קנייך".⁵⁵

ז. סיכום

במאמר זה עסקנו באיסור צער בעלי חיים ובהשלכות המעשיות שיש לאיסור זה בחיי היום יום של האדם. מצאנו שלדעת רוב חכמי ישראל האיסור לצער בעלי חיים הוא מדאורייתא, כלומר שלפי החוק והמשפט אסור לצער בעלי חיים. אך אם האדם עושה פעולות שונות לצרכיו, לרפואתו או לפרנסתו, ואותן פעולות גורמות צער לבעלי החיים אין בדבר איסור. ואולם, למרות שאין איסור צער בעלי חיים כאשר האדם משתמש בהם לצרכיו על פי הדין, עליו להשתמש בהם תוך כדי גרימת מינימום סבל ועל אחת כמה וכמה שיש להימנע מפעילות אכזרית כלפיהם. ברמת הצדק והמוסר יש

⁵³ רבי יוסף איסרליין, מגדולי חכמי אירופה במאה ה-15.

⁵⁴ הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, חלק ג, סימן סו. ירושלים, תשל"ז.

⁵⁵ תהילים, קד, כד.

הרב יי ריישר, שו"ת שבות יעקב, חלק ג, ירושלים תשל"ב.

הרב ב' שטרן, שו"ת בצל החכמה, חלק חו"מ, ירושלים תשנ"ח.

ספרות מחקר ומאמרים

א.ס. אברהם, 'נסיונות רפואיים בבעלי חיים ובבני אדם', ספר אסיא, כרך חמישי. ירושלים תשמ"ו.

י אלטשולר, היחס לבעלי חיים והטיפול בהם לאור ההלכה. עבודת M.A, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ו (1996)

ש' גינצבורג, ניסויים בבעלי חיים, מהדורה זמנית, האוניברסיטה הפתוחה, 2001.

י דעמבא, השחיטה והבדיקה צורריהן ומגיניהן, כרך ראשון, ווארשא תרנ"ו.

י וולפסון, משפט צדק לבעלי חיים, פסיקות בית המשפט הגבוה לצדק בעניינם של

בעלי חיים, "נח" התאחדות ישראלית של ארגונים למען בעלי-חיים, תשס"ד (2004)

מ' ויגודה, 'פיטום אווזים עמדת המשפט העיברי', ירושלים תשס"ב.

ע' יעקובוביץ, הרפואה והיהדות, ירושלים תשכ"ו.

ז' לוי, 'על היבטים אתיים ביחס לבעלי חיים', מראות (אפריל 1994)

י"מ לוינגר, השחיטה וצער בעלי חיים, ירושלים תשס"ד.

הרב נ"צ פרידמן, 'ניסויים מדעיים בבעלי חיים לאור ההלכה', ספר אסיא א', (1979)

נ' רקובר, 'על הגנת החי', קורות ז', (תשל"ז) עמ' 201-221

א' שטיינברג, 'צער בעלי חיים לאור ההלכה', ספר אסיא א', (1979) עמ' 263-269

א"א שמש, 'היחס לשקצים ורמשים במקורות היהדות ובתרבות הקדמונים: עיון משווה מים מדליו, 16, תשס"ה, עמ' 47-73.

ערכים מאנציקלופדיות

להימנע מפעולות הגורמות צער לבעלי החיים, גם אם הדבר כרוך במניעת רווח ואולי גם במניעת פרנסה, כגון בשאלת מריטת נוצות מאווזים חיים. שימוש בבעלי חיים למטרות בידור והנאה גרידא ללא כל תועלת ושלא לצרכי פרנסה, אסור בתכלית האיסור. חכמי ישראל התבטאו בצורה חריפה נגד מי שעוסק בציד או צופה בתחרויות של בעלי חיים, שיש בהם אכזריות כלפיהם.

ח. רשימה ביבליוגרפית

תנ"ך, הוצאת קורן, ירושלים ה' תשמ"ח. תלמוד בבלי, מהדורת שטיינזלץ, המכון הישראלי לפרסומים תלמודיים, ירושלים.

הרב מ' בן מימון, משנה תורה, חלק נזיקין, מהדורת פרנקל, ירושלים-בני ברק, תשמ"ב. הרב א' הלוי, ספר החינוך, הוצאת אשכול, ירושלים.

הרב יי קארו, שולחן ערוך, הוצאת כתובים, ירושלים, תשנ"ג.

ספרות השו"ת

הרב יי איסרלין, שו"ת תרומת הדשן, תל אביב תשל"ד.

הרב יי בכרך, שו"ת חוות יאיר, למברג תרנ"ד.

הרב א' וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ד, ירושלים.

הרב יי וינברג, שו"ת שרידי אש, חלק ג. ירושלים תשכ"ט.

הרב ע' יוסף, יחוה דעת, חלק ג, ירושלים תשל"ז.

הרב יי לנדא, שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, יו"ד. ירושלים תשכ"ט.

הרב ב"צ מ' ח' עוזיאל, שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, ירושלים תשל"ז.

הרב יי עמדין, שו"ת שאילת יעב"ץ, ירושלים תשל"א.

הרב מ' פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, אבן העזר חלק ז, בני ברק תשמ"ה.

מ' וורמברנד, 'צער בעלי חיים' מ"ה רבינוביץ 'שחיטה', כרך ל"א, עמ' 697.
אנציקלופדיה עברית, כרך כ"ח, עמ' 837.

מושיק לין, קריקטורה, התפרסם במעריב, 2011

צדק ומשפט במחזה הסוחר מוונציה מאת ויליאם שקספיר

מבוא

במחזה הסוחר מוונציה מופיעה דמות יהודי, שיילוק, באחד התפקידים המרכזיים. בלב המחזה מתרחש משפט דרמטי, יוצא דופן באופי התביעה המשפטית. שיילוק, התובע, מופיע ובידו שטר, המזכה אותו, לטענתו, בליטרת בשר מגופו של הנתבע הסוחר אנטוניו, ליטרת בשר שתחתך מכל מקום בגופו של האחרון. שיילוק מפסיד במשפט ואנטוניו יוצא מנצח. ההצלחה הגדולה של המחזה הסוחר מוונציה גרמה לכך, ששיילוק הפך במשך השנים, אצל חלק מהצופים, לסטריאוטיפ של היהודי הנבל: מלווה בריבית, אכזר, מוצץ דם של אנשים הגונים חפים מפשע. אלי אשד⁵⁶ כותב, כי הסוחר מוונציה הוא המחזה שזכה לדיון הרחב ביותר בעולם היהודי, יותר מכל מחזה אחר של שקספיר. מבקרים רבים האשימו את שקספיר באנטישמיות בגלל עיצוב דמותו של היהודי שיילוק במחזה. היו סופרים ומבקרים יהודים אשר הציעו גרסאות אלטרנטיביות, שבהן הסבירו את סיפור

העלילה ואת דמותו של שיילוק בצורה שונה מזו של שקספיר⁵⁷.

כאשר תיאטרון הבימה התכונן להציג את המחזה בשנת 1936 בעברית, נשמעו קולות נרגשים שמחו על הרעיון. באותה שנה עצמה התקיים משפט ספרותי, שבו היה הנאשם ויליאם שקספיר⁵⁸. מפעם לפעם נכתבו יצירות מעין 'תשובה' למחזה של שקספיר, שיש לחלקם סיומים ציוניים. דמותו של שיילוק מופיעה שוב ושוב, אם בעיבודים עלילתיים, ואם כטקסט שהתרבות מתכתבת איתו. דוגמה מענינת מופיעה בסרט 'אוונטי פופולו' (1986) כאשר החייל הערבי השבוי שהוא שחקן במקצועו ומדקלם באזני החיילים הישראלים את המונולוג הידוע של שיילוק: "אין ליהודי עינים? אין ליהודי ידיים, איברים צורה חושים, מאוויים רגשות?... אם תדקרו אותנו – לא נזוב דם? אם תדגדגו אותנו – לא נצחק? אם תרעילו אותנו לא נמות? ואם תתעללו בנו – האם לא נתנקם?" (ג' א עמ' 53)⁵⁹.

⁵⁷ ר' בהרחבה שם, שם.

⁵⁸ המשפט עורר עניין רב. השופטים היו שאול טשרניחובסקי, פישל לחובר, יעקוב פיכמן ואשר ברש. עדי התביעה היו אברהם קריב ואלכסנדר פן, עדי ההגנה שמעון הלקין (המתרגם), ולאופולד יסנר (במאי ההצגה). שיילוק ושקספיר זוכו בדין.

⁵⁹ כל ציטוטים הם מתרגומו של אברהם עוז למחזה הסוחר מוונציה מאת ויליאם שקספיר (1989) הוצאת הקיבוץ המאוחד: תל-אביב

⁵⁶ ר' בעניין זה אלי אשד, (2007) היהודי מוונציה, התשובות היהודיות לשיילוק ולסוחר מוונציה של שקספיר, בתוך אורות פרויקט ספרותי-תרבותי – שקספיר, הוצאת אורות הכרך, גבעתיים עמ' 78-88

במחזה "הסוחר מוונציה" ישנן שתי עלילות מרכזיות ועלילה שלישית המשתלבת בהן⁶⁰. העלילות הראשיות הן: פרשת 'ליטרת הבשר', וסיפור בחירת הבעל לפורציה באמצעות מבחן שלושת התיבות. העלילה המשנית היא פרשת אהבתם הגנובה של לורנצו הנוצרי וג'סיקה בתו היחידה של שיילוק, שהתנצרה ונשאה ללורנצו. עיצובו של שיילוק כיהודי החוזרת ונזכרת בכינויים רבים לאורך כל המחזה, ציון חוזר של הנוצרים במהלך המחזה, המרת הדת של ג'סיקה בתו של שיילוק, והמרת הדת אשר נכפתה על שיילוק מעידים, כי שאלת המתח יהדות-נצרות שולבה לתוך עלילת המחזה ומדגישה אספקטים מוסריים רחבים במתח שבין משפט צדק וחסד, הבאים לידי ביטוי במשפט על ליטרת הבשר. המאמר הזה יעסוק במשפט זה.

עלילת השטר, המשפט ופסק הדין.

שיילוק היהודי הוא מלווה בריבית בעיר ונציה. באסניו איש צעיר ואציל מעוניין ללוות שלושת אלפים דוקאטים, כדי לחזר אחרי פורשיה היפה והחכמה שהיא גם יורשת עשירה. באסניו לווה את הכסף ולקח את ידיו וחברו הטוב אנטוניו – הסוחר מוונציה – כערב להלוואה. שיילוק מכיר את אנטוניו. הוא יודע, כי אנטוניו שונא את היהודים, ומתייחס לשיילוק כאל כלב בזוי שראוי לגירוש ולמלקות. יחד עם זה שיילוק מוכן להלוות את הכסף בתנאי שאנטוניו יחתום על שטר ערבות יוצא דופן: שיילוק מלווה את הכסף לשלושה חודשים, אינו דורש ריבית, אך אם החוב לא יוחזר רשאי שיילוק לדרוש ליטרת בשר מגופו של אנטוניו. כאשר מגיע מועד פירעון ההלוואה, כל ספינותיו של אנטוניו טבעו בים, והוא

אינו יכול לפרוע את השטר. שיילוק דורש את קיום לשון החוזה ביניהם, היינו שיחתוך מגופו של אנטוניו ליטרת בשר. בנקודה זו מתקיים משפט שהוא לב המחזה, ובו נסב הדיון המשפטי על דרישתו של התובע – שיילוק - לחתוך ליטרת בשר מגופו של אנטוניו. הסצנה נפתחת ע"י הדוכס המכהן כשופט במשפט בדברים של אהדה לנתבע⁶¹ שבו מכונה התובע (שיילוק) "בליעל אל-אנוש בלי רחמים". דברים אלה נאמרים טרם כניסתו של שיילוק לאולם המשפט. כבר בראשית המשפט ברור, שהדוכס הוא ידידו של הנתבע (אנטוניו – הסוחר מוונציה). אנטוניו בדומה לישו הנוצרי נכון לשאת מתוך ענווה נוצרית את עריצותו וזעמו של התובע הדורש נקם, ומבקש למלא את החוזה כלשונו. עין תחת עין וליטרת בשר מגופו של הנתבע. במהלך המשפט מוצע סכום הכסף פי שנים ופי שלושה אך שיילוק מסרב ודורש שיפרעו את השטר שלו.

באותו שלב מופיעה פורציה (אשר נישאה לבאסניו שלמענו לווה אנטוניו את הכסף) מחופשת לעורך דין צעיר, פונה למידת הרחמים של שיילוק, ואומרת כי "בדרך המשפט איש לא יזכה לישועה" (ד' א עמ' 124), ואילו שיילוק עומד על שלו: "אני תובע חוק: העונש והקנס על פי השטר שלי" (שם, שם). לאחר דין ודברים בין פורציה – מידת הרחמים, לבין שיילוק – מידת הדין, ניגש שיילוק לבצע את פסק הדין. הדבר היה יוצא לפועל לולא פורציה אשר טוענת, כי השטר מקנה אמנם, לשיילוק, ליטרה של בשר, אך "אף לא טיפה אחת של דם", שכן כתוב במפורש: ליטרת בשר ותו לא. אקט החיתוך התבטל. מכאן הופכת פורציה לקטגור ומוציא לפועל גם יחד. היא אינה מאפשרת

⁶¹ תיאור מפורט של סצנת המשפט נמצא במאמרה של גבריאלה שלו (תשס"ד) "הסוחר מוונציה בראי המשפט הישראלי" בתוך עלי שיח, חוב' 50, תל-אביב: עמ' 61-74.

⁶⁰ אברהם עוז (1990) מטפל בסוגיה זו בהרחבה בספרו שטר החידה עיונים בסוחר מוונציה, ספרית הפועלים עמ' 36-69

תקופה מסוימת שבה פעל ר' אלעזר כממונה על הסדר מטעם הרומאים. בתפקידו זה היה ממונה על לכידת גנבים והבאתם לדין. העונש על גניבה היה בדרך כלל עונש מוות.

העובדה, שדווקא בנו של רבי שמעון בר יוחאי פעל בשירות הרומאים לא מצאה חן בעיני רבי יהושע בן קרחא. מסופר שרבי יהושע בן קרחא הטיח בפניו: עד מתי אתה מוסר עמו של אלוהינו להריגה? וכינה אותו "חומץ בן יין". רבי אלעזר בן שמעון השיב לו: "קוצים אני מכלה מן הכרם". כלומר, האנשים שמובלים למיתה עקב פעולות השיטור שלי הם גורמים שליליים ומזיקים. רבי יהושע בן קרחא, מצדו, טען שביעור גורמים שליליים בחברה מוטל על אלוהים. בהמשך מסופר, שבשלב מסוים גרמו ההוצאות להורג ייסורי מצפון קשים לרבי אלעזר בן שמעון. לאחר שסיפרו לו על מעלליו של מוצא להורג מסוים נתרצה, אך עדיין לא נחה דעתו. ייתכן שחש שעשה מעשה שלא יעשה. לפי המסופר בתלמוד, חתכו בבשרו של רבי אלעזר והוציאו סלי שומן והניחום בשמש. הבשר לא הסריח ור' אלעזר ראה בכך הסכמה מן השמים למעשיו וקרא על עצמו את הפסוק "אף בשרי ישכון לבטח"⁶⁵.

להלן נוסח הסיפור בתלמוד הבבלי: בבא מציעא פג ע"ב:

ר' אלעזר בר' שמעון אשכחיה לההוא פהרגבנא דמלכא דהוה קא תפיס גנבי אמ' ליה היכי יכלת להו לאו בחיותא מתילי דכתי' ובו תרמש כל חיתו יער איכי דאמ' מהאי קרא אמ' ליה יארב במסתר כאריה בסכה אמ' ליה דילי שקלת צדיקי ושבקת רשיעי אמ' ליה

⁶⁵ על הסיפור כותבת בהרחבה רונית שושני (2005) רבי אלעזר בן רבי שמעון והגנבים – סיפור על חטא וכפרתו באתר אוניברסיטת בר-אילן JSIJ 4 עמ' 1-21. ההערות בגוף התרגום לקוחות ממאמרה.

לשיילוק לקבל את סכום הקרן, וחושפת חוק בלתי ידוע עד כה לצופים ולדמויות. מי שזומם להתנקש באחד מאזרחי העיר יוחרם כל רכושו⁶² וחיוו יהיו בחסדי הדוכס. בעקבות חשיפה זו נלקח כל רכושו של שיילוק והוא חייב להתנצר. אם בראשית המשפט פורציה בקשה חסד, הרי בסופו היא מדברת על "משפט וצדק". שיילוק רדוף ומוכה זוכה לבוז ונסוג מהבמה בזוי וכואב. כאבו גובר עוד יותר כשמתברר לו שבתו גיסיקה, אשר גנבה את כספו, התנצרה ונישאה לאחד מיריביו.

סיפור תלמודי המתכתב עם עלילת ליטרת הבשר

אברהם עוז⁶³ בדק את מקורות העלילה. בספרו הוא מציין כי הסיפור מופיע בואריאציות שונות כסיפור עממי. בסיפור העממי אין הנושה מופיע כיהודי. התבנית הסיפורית, בדבר שטר חוב המעניק למלווה את בשרו של הלווה והמתבטל בעזרת תחבולה משפטית – מילולית, נכתב בצרפת על סף המאה השלוש עשרה. אין ספק שהסיפור מכיל בקרבו יסודות ארכאים יחד עם סמלים ולקחי מוסר קדומים. בדתות השונות ישנם סיפורים מיתולוגיים בדבר הקרבה הנדרשת ע"י כוחות עליונים, הסכין המונפת והחלפת הקרבן שנדרש בקרבן אחר או בקנס שווה ערך. הסיטואציה, שבה נלקח חלק מגופו של אדם כקנס, כמעשה נקמה, או כאבן בוחן לבדיקת כשרותו או אי כשרותו של גיבור הסיפור נמצא כבר בתלמוד הבבלי. במסכת בבא מציעא דף פ"ג עמ' ב'⁶⁴. גיבור הסיפור הוא רבי אלעזר בן רבי שמעון בר יוחאי. הסיפור התלמודי פותח בתיאור

⁶² ר' גבריאלה שלו (תשס"ד) "הסוחר מונציה בראי המשפט הישראלי" בתוך עלי שיח, חוב' 50, תל-אביב: עמ' 67

⁶³ אברהם עוז, שטר החידה עיונים בסוחר מונציה עמ' 37

⁶⁴ תודה לחנוך בן פזי שבעזרתו למדתי על הקשר בין הסיפור הזה לסיפור 'ליטרת הבשר'.

היכי אעביד אמי ליה תא אגמרך היכי תעביד עול בארבע שעי קמיתא לחנותא דחמרא אי חזית איניש דקא שתי חמרא וקא מנמנס שאיל עליה מאי עבדתיה אי צורבא מרבנן הוא קדומי קדים לגרסיה ואי פועל הוא קדומי קדים לעבדתיה אי עבדתיה בליליא רדודי רדיד ואי לא גנבא הוא ותפסיה אשתמע קלא בי מלכא אמי קרינא דאיגרתא איהו ליהוי פרונקא איתיהו לר' אלעזר בר' שמעון וקא תפיס גנבי פגע ביה ר' יהושע בן קרחה אמי ליה חומץ בן יין עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה אמי ליה קוצים אני מכלה מן הכרם אמי ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו יומא חד פגע ביה ההוא כובס קרייה חומץ בן יין אמי מדאית ביה עזות פנים כולי האי שמע מינה רשע הוא אמי להו תפסוה תפסוה לבתר דנח דעתיה איכנש לפרוקי ולא מצי קרי עליה שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו זקפיה קס תותי זקיפיה וקא בכי אמי לו ר' אל ירע לך הוא ובנו באו על נערה המאורסה ביום הכיפורים באותה שעה הניח ידיו על בני מעיו ואמי שישו בני מעי שישו ומה ספק שלכן כך ודאות על אחת כמה וכמה מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם ואפלו הכי לא יתבא דעתיה אשקויה סמא דשונאתא ועילוה לביתא דשישא וקרעוה ליה לכריסיה והווי מפקי מיניה דיקולי דתרבא ומותבי בשמשא דתמוז ואב ולא מסרח כל תרבא נמי לא מסרח כל תרבא דאית ביה שוריקי סומקי מסרח והאי איעיגי דאית ביה שוריאקי סומקי לא מסרח קרי אנפשיה אף בשרי ישכון לבטח.⁶⁶

בסיפור הזה מהווה הוצאת הברש (השומן) בחינה לר' אלעזר, אם נהג כראוי או שמא עצר אדם בגלל חוצפתו בלבד. למרות שתלמידיו אומרים לו שאדם זה, הכובס בא על נערה מאורסה ביום הכיפורים (חטא שדינו מיתה) ר' אלעזר אינו מוצא מנוחה לנפשו. עמנואל לוינס אשר דן בסיפור הזה⁶⁷ מאשר את מצוקתו של ר' אלעזר, שכן לדון אדם שאשמתו טרם הוכחה זהו חטא שאפילו בקבר אינו מתכפר. ר' אלעזר אינו יכול להצדיק את עצמו. בשלב זה הוא מניח את ידו על בני מעיו ומשוחח עמו על שאלת הספקות שהתעוררו במעיו, ועל כשרות מעשיו. יתכן שבעומק ליבו הוא יודע שנהג שלא כשורה, ועל כן הוא חייב לעבור את המבחן האולטימטיבי, היינו אם בשרו שיוצא מגופו יסריח בשמש. אם יסריח

(תהלים קד כ). ויש אומרים, מפסוק זה אמר לו: "יָאָרֵב בְּמִסְתָּר פְּאָרְיָה בְּסֶכְהָ" (תהלים י ט). אמר לו (ר' אלעזר): "אולי אתה לוקח צדיקים ועוזב רשעים?" אמר לו (הפהרגבנא): "איך אעשה?" אמר לו (ר' אלעזר): "בוא אלמדך איך תעשה. היכנס בארבע השעות הראשונות לחנות היין. כאשר תראה אדם שותה יין ומנמנס, שאל עליו מה מלאכתו. אם תלמיד חכם הוא, השכים לקום ללימודו, ואם פועל הוא, השכים לקום למלאכתו. אם עבודתו בלילה – מרקע חוטים. ואם לא – גנב הוא ותפוס אותו." נשמע הקול בבית המלך, אמרו: "קורא האיגרת יהיה השליח." הביאו את רבי אלעזר בן רבי שמעון והיה תופס גנבים. פגש אותו רבי יהושע בן קרחה, אמר לו: "חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה?" אמר לו (ר' אלעזר): "קוצים אני מכלה מן הכרם." אמר לו (ר' יהושע): "יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו." יום אחד פגש אותו כובס אחד, קרא לו "חומץ בן יין." אמר (ר' אלעזר): "מתוך שיש בו עזות פנים כל כך, למד ממנה – רשע הוא." אמר להם (ר' אלעזר לפקודיו): "תפסוהו." תפסוהו. לאחר שנתה דעתו הלך אחריו (אחרי הכובס) לפדותו, ולא יכול קרא עליו: "שְׁמֵר פִּי וּלְשׁוֹנוֹ שְׁמֵר מִצְרוֹת נַפְשׁוֹ" (משלי כא כג). תלו אותו (את הכובס). עמד (ר' אלעזר) תחת עץ התלייה ומירר בבכי. אמרו לו: "רבי, אל ירע לך, הוא ובנו באו על נערה המאורסה ביום הכיפורים." באותה שעה הניח ידיו על בני מעיו ואמר: "שישו בני מעי שישו, ומה ספק שלכן כך, ודאות על אחת כמה וכמה. מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם." ואף על פי כן לא התיישבה דעתו. השקוהו סם שינה, והכניסו אותו לבית שֵׁשׁ, וחתכו את בטנו. והיו מוציאים ממנה סלי שומן, והניחו בשמש בחודשי תמוז ואב, ולא הרקיב. והרי כל שומן אינו מרקיב? כל שומן שיש בו פסים אדומים מרקיב, וזה – אף על פי שיש בו פסים אדומים – לא הרקיב. קרא על עצמו (ר' אלעזר): "אף בְּשָׂרִי יִשְׁכֹּן לְבִטָּח" (תהלים טז ט).

⁶⁷ ר' עמנואל לוינס. (2001) תשע קריאות תלמודיות, הוצאת שוקן:תל-אביב עמ' 144

⁶⁶ תרגום: רבי אלעזר בן רבי שמעון פגש פהרגבנא (מפקד משטרה) של המלך שהיה תופס גנבים. אמר לו (ר' אלעזר): "איך אתה יכול להם (לגנבים)? האם לא לחיות הם משולים? שכתוב: ובו תרמש פל חיתו יער"'

משמעו שהוא רשע. אם לא יסריח משמעו שהוא צדיק. העובדה שהשומן לא נרקב מלמדת את ר' אלעזר שהוא אינו רשע ועל כן הוא אומר על עצמו: "אף בשרי ישכון לבטח".

מבחן הגוף כמייצג משפט וצדק

הוצאת הבשר מגופו של ר' אלעזר משמשת מבחן עליון לשאלה אם ר' אלעזר נהג בצדק אם לאו. הקורא יודע שלא משפט צדק נעשה כאן, אלא תגובה רגשית לעלבוננו של ר' אלעזר וכעסו על הכובס שציטט את דבריו של ר' יהושע בן קרחה: 'חומץ בן יין'. והא ראה. ר' אלעזר מנסה לפדות את הכובס ללא הצלחה. דברים שיצאו מפיו אין חזרה עליהם. ר' אלעזר יודע שצדק לא נעשה עם הכובס, אף שבשרו לא הסריח בשמש. מבחינה זו, הוצאת ליטרת הבשר מגופו של אנטוניו היא מעשה של צדק אליבא דשיילוק. שיילוק מחפש את הצדק החוק והמשפט. בזמן המשפט(ד' א עמ' 123) הוא חוזר ואומר: (שם, שם) 'אם תשיבו את פני – בוז לחוקי ונציה', 'אני תובע חוק פה', 'אני תובע חוק: העונש והקנס על פי השטר שלי פורציה אינה מדברת איתו על צדק או על חוק. אלא על רחמים וחסד שהם, לטענתה, תכונת האל "מידת הרחמים לא תוקף לה: כגשם רך רועפת משמים...אות ועדות לאל עצמו". (ד' א' 122). כאשר פורציה מצליחה לבטל את גזר הדין היא חוזרת אל לשון החוק: "היהודי לא יקבל דבר אלא משפט וצדק" "לחוק יש עוד שליטה עליך כאן" (שם, שם 129). ההבדל המהותי בשאלת הצדק הוא מיקום גזר הדין והמבחן על רצף הזמן הסיפורי. בסיפור התלמודי השאלה, אם היה פה משפט צדק אם לאו נשאלת לאחר שהכובס נתלה ור' אלעזר יושב ליד עץ התליה וממרר בבכי. כאן נבחן הצדק בדיעבד. את הנעשה אין להשיב. גם תלמידיו המנסים לנחם אותו בספרם שהכובס ובנו

באו על נערה מאורסה ביום הכיפורים – חטא שדינו מוות, אינם מצליחים להפיס את דעתו של ר' אלעזר והוא מנסה לבחון את עצמו לאחר הוצאת פסק הדין. בסיפורו של שיילוק פסק הדין בוטל בגלל תכסיס מילולי, כשלאחריו מפשיטים את שיילוק מנכסיו ומכבודו, כאילו יש בנקמה המעוגנת בחוק מעשה של צדק. בסופו של המחזה מושגת מעין פשרה חסודה, כאשר שיילוק עלוב ומושפל אינו מרגיש טוב, והולך בבושת פנים לביתו. מבחן הגוף הפך לאסונו של שיילוק.

ההלואה בריבית כמטונימיה של היהדות

ההלואה בריבית נחשבה ע"י הנוצרים כעיסוק לא מוסרי. הברית החדשה מספרת על ישו הנכנס לבית המקדש ומגרש את המוכרים והמלווים בריבית. שם הוא מדבר נגד הנשך (ור' הברית החדשה, לוקס 19: -22 23). איסור הנשך אומץ ע"י הכנסייה בשנותיה הראשונות. במאה ה-8 הוכרזה לקיחת ריבית כפשע ע"י שרל הגדול. ב-1311 הכריז האפיפיור קלמנט החמישי, שכל חוק המאפשר לקיחת ריבית בטל ומבוטל. לדעת הנוצרים העיסוק בהלוואה בריבית אינו מוסרי, והנוצרים שאינם עוסקים במקצוע זה, הם בעלי יתרון מוסרי על היהודים. בתורה נאסר אמנם לקחת ריבית: 'אם פָּסַף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עִמָּךְ לֹא תִהְיֶה לוֹ פְּנֵשָׁה לֹא תִשְׁימוּן עָלָיו נֶשֶׁף' (שמות כב, כד), אך היהודים טענו שלמעשה על פי התורה נאסרה רק הלוואה בריבית ליהודים, כפי שכתוב בספר דברים (כג, כא) 'לִנְכַרְי תִּשְׁיֹף וּלְאֶחִיךָ לֹא תִשְׁיֹף', היינו אין לקחת נשך מיהודים, אך להלוות לגויים מותר. כדאי לזכור שונציה של שיילוק אינה יכולה לחיות בלי המלווים בריבית. ולכן שיילוק, המלווה בריבית, מייצג רע הכרחי, אשר בלעדיו לא יוכל להתקיים המסחר בונציה.

נושא הכסף חובק את העלילה של המחזה, כאשר הכסף והשטר הם העוגן המטאפורי של ההתרחשות. באסניו, אשר חי בסגנון עשיר ומנופח מכפי שרכושו הדל הרשה לו, רוצה להיחלץ מנטל החובות "וכהימור אחרון" הוא מבקש להתחתן עם יורשת עשירה. אנטוניו יוצא לבדוק "איפה יש כסף" והכסף אמנם נמצא אצל שיילוק. בנקודה זו מתחילה עלילת המחזה.

כבר בפתיחת המחזה אנו לומדים שאנטוניו ושיילוק שונאים זה את זה, וששנאתם מבוססת על שנאת היהודים והנוצרים. שיילוק: "אני שונא אותו על כי נוצרי הוא" (א' ג' עמ' 53), ואילו על אנטוניו הוא אומר: "את אומתנו הקדושה שונא הוא, וגם משמיץ בפני עדה שלמה של סוחרים אותי, את עסקותי ואת הרווח הכשר שהוא קורא לו נשך". (שם, שם). ושוב חוזר אנטוניו ומזכיר: "שיילוק, אם כי איני נוהג לתת ולא לקחת כסף בריבית הנה רק למלא את מחסורו של ידידי אשר את המנהג" (א' ג' עמ' 54). שיילוק מנסה להצדיק את עצמו ומספר לאנטוניו במעין ניסיון התקרבות, על יעקוב אבינו שאמנם לא "לקח ריבית, לא מה שבלשונך קרוי ממש ריבית" (שם עמ' 54), אך אנטוניו דוחה אותו בבוז ושואל: "כך בקשת להצדיק פה נשך?" (שם עמ' 55), ומוסיף ואומר לבאסניו: "שים לב בסניו השטן יודע לצטט את התנ"ך" (שם עמ' 55).

אם במשא ומתן על ההלוואה, אנטוניו דוחה בבוז את עניין הנשך הרי במשפט יחזור הנשך הכספי ויופיע כתחליף לליטרת הבשר, כאשר באסניו יכפיל את סכום ההלוואה ויציע ששת אלפים דוקאטים במקום השלושה. שיילוק ידחה את ההצעה ויאמר, כי גם עבור פי ששה לא יסכים. "לו כל דוקט מששת אלפים דוקאטים נחלק פה לששה וכל ששית הפכה דוקט, לא אקבל אותם" (ד' א 118). גם ריבית כפולה ומכופלת אינה

יכולה לגבור על רגשות נקם. שיילוק נושע מכל נכסיו. בתו ברחה, כספו נגנב, ולא נשאר לו דבר זולת הרצון לנקום. הוא מוותר על כסף למען הנקמה. יתכן שהאפשרות לנקום עלתה בדעתו עם עריכת השטר בדבר ליטרת הבשר, ונבנתה על העלבון והזלזול בזמן מתן ההלוואה. בריחת הבת וגניבת כספו חברו יחד והעצימו את הכאב והעלבון אשר הולידו את בקשת הנקמה.

ייצוגי דמות היהודי בסוחר מונציה

הרבה נכתב על השאלה אם במחזה ישנם סטריאוטיפים אנטישמיים. החוקרים משערים ששקספיר לא פגש יהודים במיוחד אם מדברים על יהודי מאמין ושומר מצוות כמו שיילוק המסרב לאכול מאכלים לא כשרים. אנגליה, באופן רשמי לפחות, הייתה ארץ ללא יהודים, בעקבות גירוש הקהילה כולה ב-1290. יחד עם זה אנו מוצאים במחזה אוסף של סטריאוטיפים, שחדרו במשך השנים לאנטישמיות הממוסדת, אשר שאבה את הדימויים האלה מן המסורת הפולקלורית כפי שאנו פוגשים לא פעם בעלילות הדם.

היום אנתנו משערים ששקספיר הצעיר ראה את המחזה של כריסטופר מרלו "היהודי ממלטה". היהודי ממלטה היא קומדיה שחורה ומבריקה, צינית ואכזרית במיוחד. בוורטואוזיות מילולית, רצופה בכפל משמעויות, שם מרלו ללעג לא רק את היהודי שלו, בראבאס, אלא את ריקבונם המוסרי של ילידי המקום הנוצרים. היהודי אולי מרכין ראש בכניעה בפני השלטונות הנוצרים, הוא מתנהג באדיבות כלפי שכניו הנוצרים וייתכן שיתן לבתו להתנצר ואף יביע עניין בהתנצרות בעצמו, אך בלבו תמיד ירחשו מזימות רצח⁶⁸. בעיצוב דמותו של

⁶⁸ ור' בעניין זה בהרחבה בספרו של: Greenblatt, Stephen (2004). Will in The World: How Shakespeare Became Shakespeare. Norton Company. New York.

שיילוק אימץ שייקספיר חלקים נרחבים מיצירתו של מרלו. אך הוא גם הרחיק לכת הרבה מעבר לקודמו. שיילוק המלווה בריבית של שקספיר, מפגין קשת רחבה של רגשות שזרה לחלוטין לבראבאס של מרלו. רות נבו⁶⁹ אומרת שקשה למצוא במחזה הוכחות ששקספיר היה אנטישמי. הוא יוצר דמויות מורכבות. אם יש במחזה אנטישמי, הרי הוא אנטוניו והוא עצמו מתודה על כך⁷⁰. כאשר שיילוק מציע מעין ידידות, או לפחות בקשה להכרה חברתית ע"י אנטוניו ומדבר על האבות המשותפים בכתבים העתיקים (יעקוב) הוא נדחה בבוז ורק אז הוא אומר את המונולוג המפורסם המזוהה יותר מכל קטע אחר במחזה עם דמותו של שיילוק היהודי: "סניור אנטוניו! פעמים רבות מספור בקרב הריאלטו התעללת בי... אין ליהודי עינים? אין ליהודי ידיים, איברים צורה חושים, מאוויים רגשות? ולא כמו הנוצרי מאותו לחם הוא אוכל, באותם כלי נשק הוא נפצע, באותן מחלות הוא מתייסר, באותן תרופות הוא מתרפא, באותו קיץ חם לו ובאותו חורף קר לו? אם תדקרו אותנו – לא נזוב דם? אם תדגדגו אותנו – לא נצחק? אם תרעילו אותנו לא נמות? ואם תתעללו בנו – האם לא נתנקם?" (א' ג עמ' 56).

שיילוק וג'סיקה כמייצגים שתי תפיסות של יהדות

היהדות מוצגת ב'סוחר מונציה' ע"י שתי דמויות: שיילוק ובתו ג'סיקה. דרך שיילוק ובתו שייקספיר מציג שתי תפיסות של יהדות, אשר רק אחת מהן באה לידי ביטוי במהלך המשפט. שיילוק מאמין, שהיהדות נטועה בעבודת האל וחוקיה חצובים באבן, ואילו ג'סיקה רואה ביהדות מסכת חוקים חברתית שאינה כפופה לחוקי אל עליון. תפיסת העולם של ג'סיקה מאפשרת לה

להתייחס עם נוצרים, להינשא לאחד מהם ואף להמיר את דתה. בהשקפת עולמו של שיילוק קיימת איבה הדדית בין יהודים לנוצרים. הוא מכיר את הניגודים הבלתי מתפשרים בין היהדות לנצרות, ניגודים אשר הוחרפו במשך דורות של רדיפות דתיות, עלילות דם וראיית היהודים כשליחי השטן. לכן אין להתפלא שבמשך שנים רבות טפחו היהודים בקרבם את התקווה שבו יבוא יום נקם, בו הנוקם יהיה האל אשר ינקום את נקמת דם עבדיו השפוף. שיילוק חושב שמן השמים הפקידו את מעשה הנקמה בידיו של בשר ודם. בעולמו של שיילוק עומד קיום המצוות בראש הסולם, לפני דיונים תיאולוגיים, או ויכוחים על דרך האמת. הוא מקפיד למלא את המצוות ועל כן הוא דוחה את הרעיון לאכול אוכל לא כשר אצל באסאניו. "כן להריח בשר חזיר לאכול מן הטומאה...אני אקנה אתכם, אבוא אתכם וכיוצא בזה. אבל לא אוכל אתכם, לא אשתה אתכם ולא אתפלל אתכם". (א, ג עמ' 53). הציות למצוות, לדין, היא דרך חייו של שיילוק. הוא דורש ומקיים את חוקי ונציה. הוא מקווה לזכות במשפט מפני שזה הוא החוק, וזכייתו במשפט תפצה אותו על הסבל שעבר בחייו בגלל היותו יהודי. הוא מהלל את דברי פורציה כאשר היא אומרת: "שום כוח בונציה לא יוכל לפגוע בחוקת העיר. כל העניין יופיע כתקדים וטעויות רבות מזה הסוג עוד יפרצו במדינה – לא אי אפשר" (ד' א 124). השמחה של שיילוק היא קצרת מועד, כאשר פורציה מעלה את עניין הדם, ובעקבותיו היא אומרת: "במו עיניך תחזה בפעולת החוק: אם צדק ומשפט אתה דורש, היה בטוח שתזכה פה למשפט כזה שלא ציפית לו" (ד' א' עמ' 128). זאת הסיבה שבגללה שיילוק מקבל עליו את הדין ונסוג בזוי ומושפל מבית הדין. בעיניו זוהי לשון החוק.

⁶⁹ רות נבו. (1980) הקומדיה השקספירית, תרגום: תמר עמית, הוצאת כתר: ירושלים, עמ' 145-121
⁷⁰ שם, שם עמ' 134

עמוק יותר, כאילו הייתה הטבעת יותר מאשר אחד מנכסיו, כאילו הייתה פיסה מלבו.

שיילוק ואנטוניו בין יהדות לנצרות

שתי מערכות הערכים היהודית והנוצרית מתנגשות במשפט זו בזו. היהדות הדורשת קיום חוק כלשונו ובצידה הנצרות המדברת על חסד, רחמים ואהבה. אין ספק שתשוקת הנקם על עוול מתמשך ועל הפגיעה האנושה ביהודי משחקים תפקיד במיפגש בין שתי ההשקפות.

אברהם עוז⁷¹ מציין, כי דמותו של שיילוק היא מפגש לכל התכונות השליליות אשר נקשרו באופן מסורתי בדמותו של היהודי, ואילו תכונותיו של אנטוניו הן התכונות המקושרות בישו: טוהר, פרישות הקרבה עצמית ואהבה. בגלל המורכבות בעיצוב הדמויות קשה לשייך אותן לצד זה או אחר של המפה הדתית. שיילוק הוא אמנם מייצג את היהדות, אך המורכבות בדמותו ריככה את הסטריאוטיפים האנטישמיים, והדרישה שלו למשפט צדק מעוגנת לא רק בחוק, אלא גם בתחושת העוול הנורא שנעשה לו הדורש את ליטרת הבשר. טעותו של שיילוק היא, שלמרות קבלתו את מערכת הערכים היהודית החליט ברגע של עלבון וכעס, לתפוס את הרגע שבו אויבו נפל, ולנקום בו במו ידיו.

אנטוניו נתפס כנציג הנצרות⁷², המדברת על חסד רחמים ואהבה, שהם מילים גבוהות, אך לא פעם נטולות כיסוי מעשי. בראשית המחזה הנוצרים לועגים ליהודים ונותנים ביטוי גם לתיעובם ואיבתם. הם מוציאים לאור השמש לעג וסטריאוטיפים אנטישמיים אף שהם זקוקים לעזרתו של היהודי. החסד הרחמים והאהבה עוצרים בפתח דלתו של היהודי. אחרי טראומת המשפט מנשלים

לעומת שיילוק שהחוק הוא נר לרגליו, לג'סיקה יש מערכת ערכים מוסרית גמישה מאוד. כאשר היא מתכננת בריחה מאביה וגונבת את כספו ותכשיטיו היא אומרת: "הה, איזה חטא נתעב הוא בי, כי אתבייש להיות בתו של אבא! אך אם ביתו אני על פי הדם, איני דומה לו בסגולות הנפש". (בי ג' עמ' 70). ג'סיקה לא רק גונבת כספים ותכשיטים ובורחת עם לורנצו הנוצרי היא גם מחליפה את הטבעת של אמה בקוף. ג'סיקה אינה יכולה להפריד בין מערכת האמונות של היהדות לבין אבא שלה. כשהיא הולכת לגבר חדש, היא מאמצת את מערכת האמונות שלו, ומתנצרת.

בתוך מערכת האירועים נוצרת הזדמנות אשר מעצימה את הקונפליקט הפנימי של שיילוק. הסוחר אנטוניו, שנתן את שטר הערבות אינו יכול לפרוע את ההלוואה; שיילוק נקרע בין רגשות סותרים - הצער על בתו שברחה והשמחה ממצוקתו של אנטוניו היהיר. כאשר הוא נתקל ביהודי תובל שאותו שלח לחפש את בתו, דורש שיילוק לשמוע מפיו חדשות. שיילוק: "תובל! מה החדשות מגנואה? מצאת את בתי?" תובל: "כמעט בכל מקום שמעתי סיפורים עליה! אבל לא עלה בידי למצוא אותה". שיילוק: "כן, כן, כן, כן". (גי ב).

החזרה הזו היא אחד מסימני ההיכר של המוסיקה הפנימית של שיילוק. היא מעידה על אכזבתו ומשקפת בדל ניסיון לנחמה. החזרה פזורת הנפש על המילים: כן, כן, כן, משקפת לא רק תקווה שכבתה, אלא מרוקנת אותן מהתוכן המקורי שלהן. כך הופכות המילים לסמן של מחשבה פנימית חרישית. בסצינה הקצרה הזו המועקה עולה למעלה ומנכיחה את הסבל של שיילוק. כאשר נודע לשיילוק שבתו לקחה את הטבעת אשר קבל לפני נישואיו מרעייתו – לאה – והחליפה אותה בקוף, הכאב נהיה

⁷¹ אברהם עוז, שטר החידה עיונים בסוחר מונציה עמ' 20
⁷² הבמאי האנגלי, טיירון גאטרי שביים בתיאטרון הבימה את הסוחר מונציה, הביא את אנטוניו למשפט צמוד לצלב.

ביבליוגרפיה

איכנולד, דב. עורך. (2011) ניצוצות – הארות, עצות ותובנות על פי דרכו של הראי"ה קוק זצ"ל. הוצאת ידיעות אחרונות וספרי חמד: תל-אביב.

אשד, אלי. (2007) היהודי מונציה, התשובות היהודיות לשיילוק ולסוחר מונציה של שקספיר, בתוך אורות פרויקט ספרותי-תרבותי – שקספיר, הוצאת אורות הכרך, גבעתיים עמ' 78-88

בנימיני, יצחק. (2007) פאולוס והולדת קהילת הבנים – עיון ביסודות הנצרות בעקבות פרויד ולאקאן, הוצאת רסלינג תל-אביב.

לוינס, עמנואל. (2001) תשע קריאות לתלמודיות, הוצאת שוקן: תל-אביב.

נבו, רות. (1980) הקוף של יסיקה או מצרי הגודבינים בתוך הקמדיה השקספירית, תרגום: תמר עמית, הוצאת כתר: ירושלים, עמ' 121-145

עוז, אברהם. (1990) שטר החידה עיונים בסוחר מונציה, ספרית הפועלים: תל-אביב.

שושני, רונית. (2005) רבי אלעזר בן רבי שמעון והגנבים – סיפור על חטא וכפרתו באתר אוניברסיטת בר-אילן JSIJ 4 עמ' 1-21.

<http://www.biu.ac.il/JS/JSIJ/4-2005/Shoshany.pdf>

שלו, גבריאלה. (תשס"ד) "הסוחר מונציה בראי המשפט הישראלי" בתוך עלי שיח, חוב' 50, תל-אביב: עמ' 61-74.

הנוצרים שדברו על חסד ורחמים את היהודי מרכושו ומאלצים אותו להתנצר. הנוצרים מאמינים שישו הוא מושא האמונה עצמה ועל כן על הנוצרי לכוון את חייו כך שיחקו את חייו של ישו. הוא צריך להיזכר בסבלו, בצליבתו ובקימתו לתחייה.⁷³ על פניו אנטוניו מגיע למשפט כמו שישו הגיע לצלב. "אל תוסיף לבוא אליו בהצעות ואל נא תנסה אליו דברים עוד, ורק יוציאו אל הפועל בכל המהירות והפשטות את גזר הדין שלי ואת רצון היהודי" (ד' א' 117). גם השימוש בדימוי "אני השה המצורע בעדר, נכון למוות" (ד'א' 119). שה אלוהים, **AGNUS DEI** הוא בפרקטיקה הנוצרית אחד מכינויו של ישו. אנטוניו מעיד על עצמו שהוא נכון למוות. כאשר מתברר ששילוק הוא המפסיד ואנטוניו המנצח, מתגלה היחמלה הנוצרית של אנטוניו במערומיה. הוא מציע למחול על הקנס, אשר הוטל על מחצית מרכושו של שיילוק בתנאי שימיר את דתו. ניצחון הנצרות במחזה הוא גמור ושלים. הוא נפתח בנישואיה של ג'סיקה לנוצרי, נמשך בלקיחת רכושו של שיילוק, ומסתיים באמירה של היהודי המובס והמוכה: "בבקשה מכם, תנו לי ללכת. אינני חש בטוב" (ד' א עמ' 131). בספר 'ניצוצות'⁷⁴ מובא בשמו של הרב קוק המאמר הבא: "הנצרות זנחה את המשפט, ותקעה עצמה במידה הרחמים והחסד המדומה, ובכך שמטה את הבסיס שעליו העולם עומד, וגרמה להרס והפקרות. כשמוציאים את המשפט מן הדת והאמונה משתלטת עליו הרשעה היותר מגושמת. באין דין ודיין, חודרת הזוהמה ללבבות, וממלאת אותם בשנאה ובטומאת שפיכות דמים".

⁷³ ר' בהרחבה יצחק בנימיני (2007) פאולוס והולדת קהילת הבנים – עיון ביסודות הנצרות בעקבות פרויד ולאקאן, הוצאת רסלינג תל-אביב.

⁷⁴ דב איכנולד, עורך. (2011) ניצוצות – הארות, עצות ותובנות על פי דרכו של הראי"ה קוק זצ"ל. הוצאת ידיעות אחרונות וספרי חמד: תל-אביב, עמ' 84.

Greenblatt, Stephen (2004) . *Will in The World: How Shakespeare Became Shakespeare*. Norton Company. New York.

שקספיר, ויליאם. (1989) הסוחר מונציה, תרגום עם מבואות והערות: אברהם עוז. הוצאת הקיבוץ המאוחד, המפעל לתרגום ספרי מופת: תל-אביב

מאוריצי גוטליב, אמצע המאה ה-19, שיילוק ובתו יסכה

שיפוט הדמות הנשית בנובלה 'קאטרינה' מאת אהרון אפלפלד

יוצרים דיאלוג עם מחקרו האחרון של שוורץ. זאת בהתייחסות גם לאבחנות הדקות והקולעות של החוקרים האחרים. מחקרו של שוורץ פונה אל המבנה והמשמעות בנובלה "קאטרינה", מה שיוצר נקודת מוצא לממצאים וגישה פרשנית המוצאים כאן.

כותרת הדברים המובאים כאן מתייחסת לדמותה של קאטרינה, גיבורת הנובלה, בטרמינולוגיה השאובה מן המיתולוגיה היוונית: אדיפוס וגם אודיסאוס, ושניהם מגולמים כאן בגלגולה הנשי של קאטרינה. שניהם כאחד, אדיפוס ואודיסאוס, מתפקדים כאן על תקן של מטאפורות למושגים מופשטים הנקשרים בשמם, ויש קשר משמעותי בין השניים. מצד אחד, אודיסאוס, הגיבור המיתולוגי שהונח באיליאדה המיוחסת להומרוס, ובהקשר הנתון לכאן, נתמקד בו. לא נתמקד בבן-דמותו המודרני של גיימס ג'ויס, אשר נדד בעקבות המודל היווני הקדום על פני העיר דאבלין, במהלך יום אחד בלבד, השישה-עשר ביוני 1904. מצד אחר, אדיפוס המלך, או כהתנסחותו של סופוקלס, אדיפוס טריאנוס, אשר לא מעט בכוחה של הפואטיקה של אריסטו, הפך להיות למודל הנערץ ביותר של הטרגדיה היוונית. גם כאן נתמקד באופן שבו דיוקנה של קאטרינה מופרָה ויונק מהמקור הקלאסי. אולם

הנובלה 'קאטרינה' מיישרת קו עם הכיוון הפואטי והתמאטי-אידיאי, בכל הטווח המרחבי של יצירת אהרון אפלפלד. ביצירתו, גם כאשר חזית הזירה העלילתית מוזחת מהגולה אל אורה של ארץ-ישראל, נמצאת בה אותה כבדות טובענית בעלת צביון אירופאי חורפי ומדכדך. את הדמויות מלווה אובדן דרך, בעולם סגרי ומסוגף. זהו עולם מיוסר ומסויט, עקור ומנותץ, עוין ומאיים. מכאן לא רק מחקרים, המתמקדים במיוחד בנובלה זו, תורמים למיפוי הפואטי שלה, אלא אף מחקרים מקיפים יותר המנסים לשרטט את התוואי – האסתטי המוביל בסיפורת של אפלפלד. בין אותם מחקרים ניתן למנות את: ספרה של לילי רתוק – "בית על בלימה"⁷⁵; סיפרה של גילה רמזר-ראוך⁷⁶; פרקים בספרי מחקר מאת גרשון שקד⁷⁷; לאחרונה סיפרו של יגאל שוורץ.⁷⁸ כן מחקרים המוקדשים ישירות לנובלה "קאטרינה", ביניהם מחקרו של שקד, רמז-ראוך, יגאל שוורץ, שרה הלפרין ואחרים. הדברים המובאים כאן

⁷⁵ לילי רתוק. בית על בלימה: אמנות הסיפור של א. אפלפלד. -- תל אביב: חקר, 1989.

⁷⁶ Hharon Appelfeld: The Holocaust and Beyond...

⁷⁷

⁷⁸ קינת היחיד ונצח השקט, אהרון אפלפלד: תמונת עולם....

למרות כל הנאמר עד כה, אין כאן טענה שקאטרינה היא אדיפוס ואודיסאוס באורח מוחלט ומובהק, אלא רחוק מכך. הטענה כאן מתבססת על דמיון מסוים וחלקי כאחד בין דפוסים סטרוקטוראליים המזוהים בסיפורי אדיפוס ואודיסאוס, לבין כמה דפוסים ותבניות החוזרים ומשוחזרים בסיפור קורותיה של קאטרינה. אבחון אותם דפוסים, תבניות ויסודות של דמיון הדדי, מאפשר גישה חדשה לנובלה "קאטרינה" ובעקבותיה: ערטול תבניות תמאטיות-אידיאיות ורובדי משמעות שהיו עלומים ונעולים עד כה. אודיסאוס הקלאסי, כפי שקלסטרן האישיותי וקורותיו משורטטים ב"אודיסאה" המיוחסת להומרוס, חובר בעיקר לחויית הנדודים חסרי המנוח, לדחף החיפוש אשר כמו מסרב לבוא על סיפוקו.

כידוע, קורות התלאות וההרפתקאות האגדתיות של אודיסאוס, עברו תהליך של סובלימציה, תהליך מטאמורפוזי של ניפוי וזיקוק, ותורגמו לרובד מטאפורי, המבטא מסע של חיפוש; ניסיונו האמיץ של אדם להרחיק לכת עד קצה גבול-האופק, ומעבר לו, כדי שבסופו של דבר לשוב ולברר את מהותה האמיתית והמלאה של תעודת הזהות האנושית. מבחינה זאת, קאטרינה היא דמות אודיסאית, לפחות באופן חלקי. כבר כילדה, בכפר מולדתה, היא חשה בהיותה שונה, נבדלת מהדיוקן החברתי שהקיף אותה ונשקף אליה מכל עבר. בהיותה נערה היא מבחינה בחסך המלווה אותה ורודף אחריה, תובע את השְׁבֵעָתוֹ, ומתוך כך דוחק בה לצאת למרחקים. היא חשה ששייכותה לסביבתה הטבעית אינה שלימה, אלא חלקית ומתסכלת. רק חציית הקווים ויציאה למרחק מעבר לגבולות כפרה המגבילים אותה. רק שם, במרחק

מכפרה, תבוא לידי ביטוי עצמיותה המהותית והאמיתית. כך אפוא, הצורך בחיפוש עצמי, הרצון להתחבר לזהותה המלאה, אשר עצורה, שתוקה ומשותקת בגבולות כפרה. צורך זה דוחף אותה ומאיץ בה לצאת לאודיסאה הפרטית שלה. היא יוצאת וחוצה את הקווים. בצאתה היא נחלצת ממוצאה הגויי, אשר בעבורו תיעוב-יהודים הוא דבר טבעי ומובן מאליו; והיא מצטרפת ומסתפחת לחברה היהודית. אכן, במהלך עשרים השנים אותן קאטרינה עושה בסביבה יהודית, היא אינה מבקשת להשיל מעליה את מוצאה הנוצרי. ולכן ישנה הנמקה אידיאית שעליה נעמוד בהמשך. רק במחיצת היהודים קאטרינה חשה שהיא משביעה את החסך שליווה אותה כצל בסביבתה הגויית-הכפרית, שרק באמצעות ההיעגנות בקרב החברה היהודית, היא מתוודעת ליסוד מעודן ודק שבהעדרו בסביבתה הטבעית דחק בה לצאת למסע החיפוש האודיסאי שלה. כמו אודיסאוס, שהגיע אל הדס, אל ממלכת המתים, ובסופו של דבר נחלץ מציפורניו של המוות, כך אף קאטרינה נקלעת ומתגלגלת אל ההדס שלה: אל בית הסוהר בו היא הייתה קבורה חיים ארבעים שנה בעקבות הרצח אותו ביצעה. כמו אודיסאוס היא עתידה להיחלץ ולהינצל מאותו הדס. ואם יש רצח מוצדק, שהוא בטרמינולוגיה ביאליקית "נקמת ילד קטן" – אז זה הרצח אותו ביצעה קאטרינה. זאת משום שקטלה את הגוי המתועב אשר ניסה לאנוס אותה, וקודם לכך ניפץ וניתץ את גולגולת בנה התינוק אל הקיר. זו אלוזיה למשה המקראי, שביצע אף הוא רצח מוצדק, ואף הוא נדד במהלך ארבעים שנה כשם שעשתה קאטרינה בבית הסוהר. קל וחומר שקאטרינה לקתה במחלת עור בשיבתה בצינוק, מכאן קישור לצרעת בה לקתה מרים. קאטרינה נמלטת מההדס

שלה, וכמו אודיסאוס היא שבה בסופו של המסע אל כפרה. זו שיבה העומדת בסימן של פיוס עם הסביבה שלה והשלמה סלחנית עמה.

קריאה בקורותיה של קאטרינה מתוך זיהוי האלוזיה לאודיסאוס, חושפת במסעותיה מעולם הגויים אל עולם היהודים, ובחזרה לעולם הגויים, רובד של תובנה, מסלול של חיפוש, ניסיון של אישיות נאיבית להבין את עצמה ומציאות חייה; מימושו של צורך פנימי ונפשי, למצוא בעולמות אחרים ורחוקים את אשר חסר לה ונחסך ממנה בעולמה שלה. כך אפוא, לא עוד רצף סתמי, שרירותי ומשולל משמעות של נדודים ממקום למקום, אלא יציאה למסע חיפוש אחר "הציפור הכחולה". ניסיון להתחבר לדפוס אישיותי הכרוך בחסך התובע השלמתו. רק בעקבות מעבר מעולם אחד לעולם אחר, ניתן להתחקות אחר חציית הקווים. האפשרות היחידה, להגיע לאותו עולם אחר ולגעת בו, היא היציאה למסע נדודים וחיפוש. תודעת אודיסאוס, שאותה עושה קאטרינה במסעה בן ששים ושלוש שנים, מסע מיוסר ומסויט, אך לא פחות מכך מסע הכרחי וטעון משמעות מכרעת מבחינתה. זאת ועוד, זיהוי האלוזיה המקראית למשה (אלוזיה המתחזקת ביתר-שאת בעקבות התגלות בנוסח הסנה הבוער. את זאת חווה קאטרינה בסמוך לשחרורה מבית הסוהר, לאחר ארבעים שנה משמעותיות עד מאד) ובעקבותיה הקישור לנדודי ישראל במדבר לאחר השחרור מעול העבדות. זאת במהלך ארבעים שנה במדבר לקראת הארץ המובטחת. כל אלה מקנים לנדודיה משמעות עשירה יותר המבטלת כל אפשרות של היטלטלות שרירותית, מרוששת מפשר. קל וחומר לאור הפרשנות

הנוצרית, של האודיסאוס, הרואה בה מסע חיפוש לצורך תיקון עצמי, הנתבע לאחר הנפילה מגן העדן. הרעיון של יציאה למסע חיפושים מחמת הצורך לתקן קללה, או למצוא איזה חלק חסר ובאמצעותו להשביע חסך ומצוקה, מקדם את הדיון לקראת זיהוי נקודת הצלבה. לקראת צומת בה קאטרינה חוברת לאודיסאוס מזה ולאדיפוס מזה. משום שגם אדיפוס מתפקד כאן כמטפורה. התמקדותו הקלאסית של אריסטו במודל הסטרוקטוראלי-תמאטי של הטרגדיה, מגייסת כידוע את הטראגדיה 'אדיפוס טיראנוס' מאת סופוקלס, בתורת הדגם המושלם ביותר של הטרגדיה בשיאה האסתטי. לכן אדיפוס הוא מטונימיה למבנה – היסוד – הקלאסי של הטרגדיה, מה שמאפשר אבחון כמה מתבניותיו בנובלה 'קאטרינה'. המודל הסטרוקטוראלי-תמאטי כאן אינו מבוסס רק על אבחנותיו של אריסטו, אלא על מחקרים מאוחרים יותר בתורת הטרגדיה. בעיקר על מחקריהם של דורותיא קרוק ונורת'רופ פריי. כן יש לציין את גיימס פרייזר ואדית האמילטון, במחקר המיתוס הקלאסי הקדום של האל דיוניסוס, אשר קורותיו הכתיבו והניבו את סטרוקטורת היסוד של הטרגדיה. לכאן ניתן להציע עוד אבחנות נוספות.

הטרגדיה היוונית-הקלאסית היא שלב שלישי בפעולת שרשרת הנושאת אופי של אפקט הדומינו. השלב הראשון הוא חילופי העונות בטבע, המעבר מחורף לאביב כמטפורת מעבר ממוות לחיים. השלב השני הוא מיתוס דיוניסוס, ניסיון האדם לפרש ולפייס את הטבע בפנייה לטרגדיה. האל דיוניסוס מת בחורף ונולד מחדש באביב, מה שמשקף את הניסיון האנושי לפרש את הטבע ולהבטיח את התחדשותו. השלב השלישי הוא התיעוד הדרמטי – אסתטי של אותו מיתוס. הטרגדיה פותחת במצב אישי

או חברתי משובש, מצב של מצוקה בקריאה לתיקונו. הגיבור הטראגי, אשר נמצא במצוקה, הוא אשר מציל את החברה ומביא להבראתה, הוא אשר נאלץ להיות מוקא מקרב אותה חברה עצמה. ההנמקה היא פגמים שבהם לוקה הגיבור, פגם אינטלקטואלי – הֶמְרִיָּאָה – כישלון הגיבור הטראגי לפרש ולפענח את המניע שגורם למצוקה. הגורם השני הוא מוסרי – הגאווה. משה המקראי לוקה במרתואה ובהיבריס, בכך שלא האמין לאל ובכך הוא מנתק את עצמו מהמקור שאליו הוא שייך. העם מתנתק ממנו, כאשר עולה להר סיני, משום שהוא נמצא במקום גבוה מדי מעליו. גם קאטרינה ניתקת וגודעת את עצמה מסביבתה הטבעית והיא יוצאת דופן בקרב החברה הסובבת אותה, כמי ששייכת ואינה שייכת. גם מנקודת מבטה היא מרגישה עליונות כלפי החברה בה נולדה. גם כילדה הרגישה באופי המגושם של החברה הכפרית – הגויית. זה מה שהפך אותה לעקורה, בניגוד לשאר ילדי הכפר, אשר עבורם הסביבה הזאת היא טבעית, ולא בעבורה. אותו שוני המקנה לקאטרינה עמדת עליונות ביחס לסביבתה הטבעית, כובש את שיאו בהתגלות המשיחית, המופלאה, הפוקדת אותה: "בבקעה זו שמעתי לראשונה קול ממרומים... והקול אמר לי, אל פחד בתי, את תמצאי את הפרה האבודה" (...).

והפרה החומה, האבודה, אכן הגיחה מחיק החשיכה, כמו מבושית שבה וניגשה אל קאטרינה. העובדה שאותה התגלות משיחית אירעה בבקעה מחזקת את מעמדה הנבואי-משיחי: הבקעה נזכרת פעם אחר פעם בחזיונותיו של הנביא יחזקאל. כך למשל: "ותהי עלי שם יד ה' ויאמר אלי קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך" (יחזקאל, ג', כ"ב). קל וחומר בחזון

העצמות היבשות של הנביא יחזקאל: "הייתה עלי יד ה' ויוציאני ברוח ה' ויניחני בתוך הבקעה והיא מלאה עצמות" (יחזקאל, ל"ז, א'). חזון הפרה האבודה אותו הווה קאטרינה יוצר אלוזיה לשאול שהלך בעקבות האתונות האבודות (שמואל א', ט'). זאת ועוד, הפרה החומה יוצרת דיאלוג עם הפרה האדומה שבמקרא, פרה הנקשרת בקדושה וטוהרה (במידבר, י"ט). על פי המסורת היהודית, יש לפזר אפר של פרה אדומה לפני בניית בית המקדש. כך קאטרינה, בסוף מסעה האודיסאי, מגיעה לחורבה של בית יהודי שרוף ואותו היא מקדשת. בית זה היא הופכת למעין מקדש מעט. במעמד זה היא שומעת קול משמים, מה שיוצר אלוזיה למשה: "שלי נעליך מעל רגליך, כי במקום קדוש את עומדת (שם, 124). כך אפוא החוויה המשיחית הפוקדת את קאטרינה בילדותה, מאששת את הקשר בינה לבין הגיבור הטראגי, אשר נקרא להבריא את החברה ונעקר ממנה בעקבות עליונות מעמדו. קאטרינה מנתקת עצמה מהחברה העלובה והדלה שבה נולדה. היא חוצה את הקווים וממשיכה לנדוד לעבר החברה היהודית.

אחת האבחנות היותר חשובות, של שוורץ, המתייחסות לנובלה "קאטרינה" אומרת שכל התכונות הללו "מכשירות" את קאטרינה לתפקידה כ"שומרת הגחלת" של היהדות. על קאטרינה מוטלת השליחות לזכור ולשמר את יסודות אמונתם של היהודים, שהם עצמם הושמדו. קאטרינה בזקנותה רושמת את אמונתו של "השבט הנסתר" שלדעתה נכחד. רושמת היא את החגים והמועדים כראש השנה ויום הכיפורים (שם, 181). כאן מתגלה תפקידו של הגיבור הטראגי היוצא לאודיסיאה שלו, במקרה זה הגיבורה הטראגית המשמרת ומצילה מן האובדן והשכחה את היהדות.

משום אותה שליחות שלוקחת על עצמה, היא אינה מתנתקת לחלוטין מהעדה הגויית ואינה נטמעת בחברה היהודית. זאת משום שהטמעות מוחלטת בחברה היהודית הייתה דנה אותה לאבדון, כשם שקרה לעם היהודי. לכן היא שומרת על חברת הגויים ולשם חוזרת בזקנותה. והרי פרדוקס, החברה שרצחה היא שמשמת כנקודה ארכימדית לשימור הדת היהודית מחמת אותה סיבה, בסופו של הסיפור, נוצרת סטייה מהטרגדיה הקלאסית, בה הגיבור הטראגי מוקא ומוגלה מחברתו. משום ששליחותה של קאטרינה כהיסטוריונית של המסורת, הדת והתודעה היהודית, מחייבת אותה לשרוד

ולשוב לחברה הגויית. כך גורלה מקבל היפוך מגורלו של הגיבור הטראגי, וזהו התחכום האסתטי בנובלה זו. הדפוס הסטרוקטוראלי של הטרגדיה הקלאסית מגויס באופן סלקטיבי ואפקטיבי כאחד. ללמדך: כל עוד הוא תואם והולם את צרכיה הספציפיים של הנובלה, הוא מאומץ באדיקות מודעת. אך ברגע בו צרכיה הספציפיים של הנובלה עומדים בניגוד לדפוס הטרגדיה הקלאסית, הנובלה מרפה מגיוסו וסוטה ממסלולו. זה מה שמחזק את הטענה שקאטרינה אינה גיבורה טרגית באופן הקלאסי של המושג, משום שאינה אודיסאוס לכל דבר. אבל קווי ההקבלה מקנים לה תחכום אסתטי מעניין.

ברויגל, נוף עם נפילת איקרוס, שמן על בד, 35.5X24 ס"מ, 1558 בערך, האוסף של ואן בורן, ניויורק

אורי צבי גרינברג:

ראשית עיצוב משנתו הציונית והשתקפות דמותו בשנים 1923-1925

קשים. באחד מהם, שנערך בעיר לבוב, בירת המחוז, הועמדו אצ"ג ובני משפחתו אל הקיר **יען יהודים אנו אשר דמי כלבים בעורקיהם**.⁸¹ למזלם, חייהם ניצלו בנס אך שמונים יהודים נרצחו. אולם, אפילו הדי האירוע המחריד הזה, שהשפיע רבות על יצירתו המאוחרת, לא עורר באותה העת בלבו של אצ"ג את הכמיהה הציונית. וכך, גם בשנת 1921 עדיין רואה אצ"ג את ארצו הנכספת כארץ אגדית צפונית אשר המלכה העומדת בראשה התברכה בתלתי זהב ועיניים כחולות - תיאור שכולו מושפע מן האגדה האירופאית ואין לה דבר עם המסורת היהודית.⁸² אט אט חלחלו לתודעתו אירועי חוויות המלחמה הגדולה וההדים הטראומטיים של הפוגרום בלבוב, ויצרו בלבו אימה גדולה מהמשך קיומה של ההוויה היהודית בגולה, ושנאה עמוקה לנצרות. אלו צמחו לגרסאות משתנות ומתפתחות של מרכיבים ציוניים, לאומיים, וסוציאליסטיים מהפכניים. שיאו של תהליך זה התרחש עם נטישת הקו הסוציאליסטי והצטרפותו לתנועה הרוויזיוניסטית בשנת 1929. כאן נסקור את שלביו הראשונים של התהליך, שניצניו נראו כבר בסוף 1922, אך עיקרו התחולל בין השנים 1923-1925. את תחילת המפנה הציוני בתפישת עולמו של

...כי לא לשם להיות פרזיט "מוסמך", סופר
בחסד עורכים באתי,
אלא מתוך הכרה לשם יצירה עברית חדשה
הופכת קערה על פיה – על אדמת ישראל,
כמו כל חלוץ נאמן הבא מתרונון אל השָׁמָה ואל
הַבָּצָה.⁷⁹

מלבוב לציון

אצ"ג נולד בגליציה בשנת 1896. מפליא לגלות כי למרות שגדל בבית חסידי וציוני, אין למצוא בכל חמשת קבצי השירה שפרסמו עד 1922, ואשר הקנו לו מעמד מכובד כמשורר אידי, התבטאויות ציוניות. החרג היחיד הוא הסיפור הלירי **ארץ-ישראל** שנכתב ב 1919 המתאר את ארץ אבותיו מנקודת ראותו של ילד.⁸⁰ גיוסו לצבא האוסטרי במלחמה הגדולה, הלחימה האכזרית בחזית סרביה, הלם הקרב בו לקה, ועריקתו, היו הרות גורל לנפשו, אך הגרוע עוד היה לפניו. התמוטטות הממלכה האוסטרו-הונגרית הביאה את האוקראינים להכריז ב 1918 על גליציה המזרחית, כעל רפובליקה אוקראינית. הגל הלאומי שגאה בעקבות צעד זה הביא אחריו פוגרומים

* תודתי לפרופ' דן לאור על הערותיו המועילות ועל עידודו לכתוב מאמר זה.

⁷⁹ אצ"ג, "מונטנגרו איננה מלכות", **הפועל הצעיר**, 11.4.24.

⁸⁰ אורי צבי גרינברג, **ארץ ישראל, טאגנאלט**, 1 ספטמבר 1919. תירגם: שלום לינדנבאום.

⁸¹ אצ"ג, **מזרח ומערב**, חוברת 2, ירושלים, חשון תר"ץ, 136.

⁸² אצ"ג, **מחזור שירי ליבשאפט, פארנאטענגאלד**, ווארשה, די צייט, 1921, 31.

אצ"ג ניתן לראות ביצירותיו שפורסמו בכתב העת היידי **אלבאטראס**, אותו ערך בוורשה, במחצית השנייה של 1922. אצ"ג התרועע בוורשה עם חוגים ציוניים אך לא נטש יוצרים שביטאו עמדות קוסמופוליטיות וגם אלו שביטאו השקפות הרחוקות מן הציונות. באותו הזמן נוסד בוורשה כתב העט **הכאליאסטרע**, ('הכנופיה') בהשתתפות חבורת המשוררים היידיים שכללה את אצ"ג, והמשוררים האנטי ציוניים פרץ מארקיש, ומלך ראויטש. חבורה אקספרסיוניסטית זו חיפשה דרכי הבעה חדשות נוכח השבר בחברה היהודית בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הבולשביקית.

החבורת הראשונה של אלבאטרוס פורסמה בוורשה ביולי 1922. החוברת השנייה פורסמה בנובמבר והוחרמה על ידי הצנזורה בגלל השיר **פארן צלם / INTRI** שנדפס במבנה טיפוגרפי דמוי צלב.⁸³ נגד אצ"ג הוצאה פקודת מאסר על חילול קודשי הנצרות אך הוא הצליח לחמוק בדרכון מזויף לברלין לאחר שהוזהר על ידי ידידיו הקומוניסטיים. בשיר שהעלה את חמתו של הצנזור מציג אצ"ג לראשונה את מוקדי הזדהותו החדשים: **אחים יש לי שחוטים. אחים יש לי בצבא הבריונים האדום. ויש לי אחים צעירים הנוטעים איקליפטוסים בניצות חדרה. הקדחת אוכלת בהם. יללת תנים. אבל להם יש. הרים להם והכנרת...**⁸⁴ בשלב זה אצ"ג התלבט בין הציונות לבין הקומוניזם ונראה שאינו יודע את מי להעדיף. בברלין מקום מגוריו החדש, הוא

נפגש עם גדולי הסופרים היהודיים בשפה הגרמנית וביניהם המשוררת אלוזה לסקר שילר, שהייתה עבורו מוקד הערצה ומורת דרך. בנוסף הוא התראה עם האמן הנריק ברלוי ועם הסופר והמשורר פרנץ וורפל. במושב בברלין מוציא אצ"ג לאור את חוברת 3-4 של **אלבאטראס**.

המאמר מפרי עטו - **עם נעילה, אורי צבי גרינברג בית הדוי על אדמת הסלאבים** מבשר תפנית נוספת לעבר דרכו הציונית. במאמר בוחן אצ"ג את כל האפשרויות שהוצעו ברחוב היהודי לפיתרון שאלת הגולה: המשך הפעילות ציונית בגולה, הצטרפות לקומוניסטים ברוסיה, הצטרפות ל'בונד', הגירה לזרועות הקפיטאליזם באמריקה, ועליה לארץ ישראל. מנקודת זמן זו ואילך מציב אצ"ג את העלייה לארץ ישראל בראש סולם עדיפותיו, אף כי הדרך הקומוניסטית עדיין ממשיכה להיות קרובה ללב. ההכרעה בעד הפתרון הציוני נעשתה למרות שבעת כתיבת הדברים, בסוף שנת 1922, תקופת שלהי העלייה השלישית, האבטלה והירידה מהארץ גאו, ביישוב נוצר מחסור חמור בדיוור, ורק בודדים עשו דרכם לארץ ישראל. וכך מתאר אצ"ג את הליכתו מזרחה: **שיירה קטנה של הולכי אל השמש שורכת דרכה אל ההרים שמשם באות כל השמשות. אני הולך עם השיירה הקטנה. בכלל הקהל היהודי הולך. כל הישוב היהודי שעל אדמת הסלבים נפרץ ונשבר...**⁸⁵

עדיין ניתן לראות כי נימוקי בחירתו נובעים מהעדר דרך עדיפה ולא מתוך נטייה ציונית מובהקת. ובניסוחו המאוחר של אצ"ג, לאחר שהפך הציוני הפך עיקר דרכו, והוא משחזר את השקפת עולמו מתקופת ברלין: **הייתי אז**

⁸³ אורי צבי גרינברג, **אלבאטרוס**, חוברת 2, וארשה, נובמבר 1922, 3-4.

⁸⁴ אצ"ג, "אורי צבי פארן צלם", תירגום: שלמה צוקר, בתוך: חבר (עורך), **אצ"ג: תערוכה במלאת לו שמונים**, 48.

⁸⁵ במקור ניכתב ביידיש, ראו: **אלבאטראס** 3-4, יולי 1923, 25-27.

איש אחר⁸⁶. צעד זה נעשה בניגוד לדרך שבחרו שני ידידיו המשוררים הלא ציוניים **מהכאליאסטרע**, פרץ מארקיש, ומלך ראוויטש שהחליטו להיותר מאחור. שלוש שנים מאוחר יותר, כשכבר היה פנוי לחשבון נפש על מעשה עלייתו ופרידתו מחבריו הקרובים כתב אצ"ג: **חברי המשוררים ביידיש, הלכו למוסקבה ל'עמעס'⁸⁷ הגויית, והכתיב העברי אינו אלא בהקפה... ואנוכי הלכתי ירושלימה לאמת היהודית. אמת אוכלת עד הנפש, אבל זורחת עד ציפורני הנעלים. הנסיעה מקייב למוסקבה איננה כך, כנסיעתי מתל אביב לירושלים וחיפה לטבריה – ונציה הגלילית שלי.**⁸⁸

לימים חזר פרץ מארקיש לברית המועצות והוצא להורג כאויב המשטר הסובייטי ומלך ראוויטש היגר לאוסטרליה בחיפוש אחר נחלה אחרת לעם היהודי היושב באירופה. במחצית השנייה של יולי 1923 ביקר אצ"ג במערכת השבועון **העולם** בברלין, ביטאונה המרכזי של ההסתדרות הציונית העולמית. כוונתו הייתה לסייע לידיד שהגיע מוורשה להדפיס את סיפורו בשבועון. באקראי פגש אצ"ג את חיים גרינברג, מעורכי העיתון. בין השניים התפתחה שיחה בענייני היום הבוערים: נאומו של חיים וייצמן נשיא ההסתדרות הציונית בארה"ב בזכות דו קיום עם הערבים, וההכנות לקראת הקונגרס הציוני הי"ג שעמד להתקיים חודש מאוחר יותר בקארלסבאד. שיחה מקרית זו הולידה הצעה שאצ"ג לא יכול היה לסרב לה: לכתוב

⁸⁶ שמואל הופרט מספר כי אצ"ג לא ראה עצמו ציוני

ביולי 1923 ובציטוט: **הייתי אז איש אחר**. ראה: שמואל הופרט, "מאמרו הציוני הראשון שנכתב עברית", **מאזנים**, כרך מ"ג, 1976, 345.

⁸⁷ 'לאמת', הכוונה למעבר מהכתיב היידי בברית המועצות לכתוב פונטי טהור במגמה לעקור את הזיקה הטבעית של היידיש לעברית.

⁸⁸ אצ"ג, **כל כתביו**, כרך טו, 157.

מאמר **בהעולם** בו יביע את השקפותיו בענייני דיומא. אצ"ג הסכים להצעה למרות שהמאמר היה אמור להיכתב בעברית ולא ביידיש ששימשה אותו עד אז בכתיבתו הפובליציסטית. כעבור יום אחד בלבד הביא אצ"ג למערכת העיתון את המאמר העברי הראשון מפרי עתו: **הציונית הערטילאית והמקוננים בשוליה**, והמאמר החריף שתקף את ההנהלה הציונית, בראשות וייצמן, התקבל לדפוס. בבואו להגהתו, הזדעזע לגלות כי דבריו רוככו או נמחקו ודרש החזרת הנוסח המקורי או ביטול הדפסתו. מחאתו התקבלה והמאמר פורסם בסוף חודש יולי בגרסתו המקורית, ומיד חולל סערה גדולה. שבוע מאוחר יותר הודיע חיים גרינברג בהודעה אישית בעיתונו כי המאמר פורסם שלא על דעתו ולא על אחריותו אך הודעה זו רק הגבירה את הפולמוס סביב הדברים. קודם לקונגרס הציוני הי"ג ניסתה ההנהגה הציונית להגן על הקו המתון של וייצמן אך ביטוי לכישלונה התבטא בעובדה כי גיליונות **העולם** בהם פורסם המאמר אזלו מאולמות הקונגרס בקארלסבאד. המאמר - **הציונית הערטילאית והמקוננים בשוליה** - מהווה שלב מכריע בגיבוש השקפת עולמו של אצ"ג.⁸⁹ המושג **הציונית הערטילאית** אינו מובא, כמקובל כיום, במשמעותו השלילית, אלא מתוך מובן חיובי, המאדיר את מעשיה של הציונות המגשימה, המשוחררת מקליפת הסרק של מלל ריק מתוכן, והמיועדת לממש בכוח החרב של החזון הלאומי. ולעומתה עומדים **המקוננים**, אלו הם מנהיגי הציונות הנוכחיים, המועלים בתפקידם. כאן אצ"ג מציג לראשונה את עמדתו חסרת הפשרות ביחס לחזון הלאומי-ממלכתי בארץ ישראל באמצעות כינון מלכות עברית. ולשם הגשמת

⁸⁹ **העולם**, 27.7.23, 541-542.

חזון זה נדרשים 'ביריונים', עובדים, ומאמינים: **הציונות לא תיושע עד שתגיע למלכות. העם ברבבותיו זקוק למלכות...** הארץ אשר נבוא אליה לרשתה, שלנו היא.⁹⁰ אצ"ג עושה במאמר הבחנה חד משמעית בין העם המאמין בביאת המשיח ובהבטחות האלוהיות שניתנו לאבות האומה לבין מנהיגיו התבוסתנים הבורחים מן המערכה והמרפים את נחישות רוחם של גיסותיהם. במיוחד הוא יוצא נגד עמדותיו של חיים וייצמן, נשיא הקונגרס הציוני, בעל העמדות המתונות כלפי היישוב הערבי וכלפי שלטונות המנדט. הייתה זו יריית הפתיחה במאבק הקשה בין שני האישים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב ואשר שיאו בימי הקונגרס הי"ז בשנת 1931 שבו הודח וייצמן מכהונתו. וייצמן מכונה כאן בבוז, 'ר' יוחנן', שעזב בעיצומו של המרד הגדול את ירושלים לטובת יבנה. לדעת אצ"ג, ז'בוטינסקי הוא ניגודו ה'ביריוני' והאקטביסטי של וייצמן והאיש אשר מסמן את הגאולה.

הפרק הברלינאי בחייו של אצ"ג שהחל בנובמבר 1922 תם באוגוסט 1923. אף שהיה קצר, הוא העשיר אותו בניסיון עריכה עיתונאית. ניסיון זה סייע לו מאוחר יותר בייסודו ובניהולו של העיתון **סדן** שיצא לאור בתל אביב ובהוצאת הספרים שנלוותה אליו. מברלין יצא אצ"ג לשהות של מספר חודשים באיטליה. הוא ביקר בתצוגות אומנות ובשרידים ארכיאולוגיים ברומא. משם יצא לטרייסט, תחנתו האחרונה לפני מסעו ליפו. אל טרייסט הגיע קודם תקופת החגים, ושם ערך את טקס התשליך הסמלי והנוגע ללב- שחרורו מסממני זהותו הישנה וכינון ישותו החדשה: **אני עומד על יד הים ומקיים מצוות תשליך. אני מתרוקן מכל האקסיומות**

והאהבה הנפוחה לגויים. האהבה ביסוד הכזב, כי אמת המכאובים של האדם היהודי מצווה אחרת. הנה האוניה המבורכת – הי, מלחי היקרים, שאו נס על התורן. לפלשתינא!!! אלו בגדי האירופיים המגוהצים, יבלו בשמש היהודית שם. לא אכפת!⁹¹

בסוף נובמבר 1923 הפליג אצ"ג לדרכו מטרייסט ליפו. האם יצליח להסיר במולדתו החדשה את חליפתו המגוהצת מפני השמש היהודית הקופחת? כפי שהתברר, על צעד זה קל להכריז אך אינו מן הקלים לביצוע.

המציאות ביישוב ערב עלייתו של אצ"ג לארץ וראשית התערותו

אצ"ג הגיע בשלהי העלייה השלישית, זמן קצר לפני תחילת העלייה הרביעית. העלייה השלישית מאופיינת בשני עקרונות: ציונות ומהפכנות. העולים הצעירים והנמרצים של עלייה זו ניתקו עצמם ממסורת בית אבותיהם, ונשבו בקסמיה של המהפכה הרוסית העתידה לדעתם לחולל סדר חדש בעולם. עם זאת, חדרה לתודעתם ההבנה שהמהפכה לא תסלק מן הדרך את העוול שגרמה המדינה ליהודיה. ומתוך כך הסיקו כי ישועת העם היהודי בוא תבוא אך ורק מתוך הקמת מדינה יהודית שתפעל על יסודות מהפכניים וחברתיים צודקים. הם תפסו את המהפכות כדרך חיים המחייבת את כל אורחות חייהם. ומכאן עבודתם בכבישים, בבניה, בחקלאות ביטאה לא רק את צרכי הזמן אלא הייתה מחויבת, לדעתם, מעיוותי המבנה הסוציו-כלכלי של העם היהודי, הגלותי. מטרתם הייתה להצטרף למהפכה העולמית שתביא להקמתה של חברה חדשה על יסודות סוציאליסטיים מבלי לעבור שלב ביניים קפיטליסטי. חזון אידיאולוגי זה דירבן את סוללי הכבישים,

⁹¹ אצ"ג, "בטרייסט – תשליך", כל כתביו, כרך ט"ו,

⁹⁰ אצ"ג, כל כתביו, טו, 25.

מתיישבים ולעצירת העלייה. ואל מציאות זו הגיע אצ"ג.

העלייה הרביעית החלה ב-1924 כתגובה לתקנות קשות שהוצאו נגד היהודים על ידי ראש ממשלת פולין גרבסקי. מרבית העולים הגיעו מפולין וחלקם מרוסיה, רומניה וליטא. את מקומו של ההון הלאומי, שהצטמצם מאוד בסוף העלייה השלישית יתפוס מעתה ההון הפרטי שיופנה לערים, ואת החלוץ המהפכני יחליף הסוחר והיזם - בני המעמד הבינוני שעלייתם נעשתה בכורח לחצים כלכליים ולא מתוך אידיאולוגיה ציונית. הנהירה אל העיר לא הייתה מתוכננת וממוסדת. במקום האידיאולוגיה הציונית סוציאליסטית אופיין היישוב העירוני החדש באוכלוסיה זעיר בורגנית אשר הרחיבו את ענפי השרותים מעבר לכל פרופורציה. הביקוש לקרקעות בערים גבר ומחירי הדירות האמירו. הדבר בלט במיוחד בתל אביב שאוכלוסייתה גדלה מעשרים ואחד אלף בשנת 1924 לשלושים וארבע אלף בשנת 1925.⁹³ האמרת מחירי הקרקע בערים הביאה את מוסדות היישוב להפניית משאביהם לרכישות קרקעות במקומות מרוחקים ובשנת 1924 נרכשו למעלה ממאה אלף דונם של קרקעות חקלאיות בעמק יזרעאל. הגאות הכלכלית שהחלה לפקוד את הארץ בעקבות העלייה הרביעית כמעט ופסחה על ההתיישבות העובדת. עבור הגדוד היה זה שברו של חלום הקומונה ושל חזון הגשמתו המהירה של הסוציאליזם. כתוצאה מכך פקד אותו גל עזיבה גדול ומשבר אידיאולוגי.

אצ"ג כ'חלוץ נאמן הבא מתרונן אל השָמָה

ואל הַבְּצָה⁹⁴

⁹³ בנימין אליאב, היישוב היהודי בימי הבית הלאומי,

1917-1948, הוצאת כתר, 1976.

⁹⁴ אצ"ג, "מונטנגרו איננה מלכות", הפועל הצעיר,

11.4.24.

עובדי הפרדסים ומתיישבי עמק יזרעאל לשרוד בתנאי חיים קשים. בדמיונם הם ראו את הציונות והמהפכה מתגשמות בעת ובעונה אחת, לעיניהם. הגישה הסבלנית, האבולוציונית, חסרת הזוהר הטמונה באמירה 'עוד דונם, ועוד עז' לא הייתה מקובלת עליהם. לדעתם, המהפכה חייבת להתבצע כאן ועכשיו ומי שמתנגד לעקרון זה, בוגד בלב לבו של חלומם. אידיאות אלו שפיעמה בלב אנשי העלייה השלישית התאימו מאוד לרוחו הסוערת והמהפכנית של אצ"ג, ובמיוחד לחזונו של גדודי העבודה שהוקמו בשנת 1920, שישה חודשים לאחר רצח יוסף טרומפלדור. הזעזוע שגרם מותו בהגנת תל-חי החיש את עליית החלוצים הצעירים וחיזק את החלטתם להנציח את זכרו בבנין ובהתיישבות. לדעתם הגשמה רעיונית זאת תבוצע בעזרת הקמת מפעלים משקיים עצמאיים המבוססת על חיי שיתוף. ב-1923 נוסדו פלוגות של הגדוד גם בחיפה ובתל אביב. הפעילות הבדלנית של הגדודי אשר ראה עצמו מנחיל את עקרונות הקומונה לכל פועלי ארץ ישראל, גרמה למתחים בינו לבין ההסתדרות.⁹² שני מנהיגים עמדו בראש גדוד העבודה: דוד (דולק) הורוביץ - אותו הוקירו על האידיאולוגיה שעיצב, ומנדל אלקינד - אותו אהבו על מנהיגותו. גדוד העבודה ראה עצמו כמגשים רעיון הקיבוץ הארצי ונושא דגל ההשתחררות האידיאולוגית של העלייה השלישית מהעלייה השנייה. בשנת 1923 חלה נסיגה כלכלית בארץ. העבודות הציבוריות הצטמצמו, ההשקעות פחתו והממשל הבריטי סירב להעניק הגנה על התוצרת המקומית מייבוא זר. אלפים נותרו מובטלים והמשבר הביא לירידה של אלפי

⁹² אניטה שפירא, ההליכה על קו האופק, הוצאת עם

עובד, תשמ"ח, 171.

אצ"ג ירד בחוף יפו ביום שלישי, 4.12.1923, בעיצומו של משבר כלכלי קשה. למחרת עלייתו ארצה פורסמה בעיתון הארץ הידיעה על בואו של המשורר אורי צבי גרינברג והעסקנים הציונים המפורסמים יוליוס ברגר וקורט בלומנפלד. ההתייחסות הראשונה אל שלושת האישים הייתה כאל מבקרים, ואכן רק אצ"ג נותר מהשלושה בארץ. בקונטרס, ביטאונה של אחדות העבודה פרסם אצ"ג מודעה צנועה בזו הלשון: **למאהבי מעבר לים: באתי לארץ בשלום. כתובתי: מערכת קונטרס יפו, תל אביב. עיתוני חוץ לארץ מבוקשים להעתיקה.**⁹⁵

פרסומיו של אצ"ג בידיש ובעברית בטרם עלייתו עוררו סקרנות רבה בקרב קהל הקוראים בארץ. שני השבועונים המרכזיים, קונטרס והפועל הצעיר התחרו ביניהם על פרסום שיריו ומאמריו.⁹⁶ מיד לאחר בואו התחולל שינוי מוזר בצורת כתיבתו המעיד על התמורה הנפשית שהתרחשה בקרבו בעצם מעשה העלייה: שיריו הראשונים מאופיינים בחזרה לסגנונו הפואטי מלפני מלחמה העולם הראשונה תוך דילוג תמוה והתרחקות מהישגי כתיבתו היידיית בשנים שקדמו לעלייתו.⁹⁷ ניתן לפרש זאת כהדחקה של זוויות המלחמה שטרדו את נפשו המיוסרת, וכניסיון פתטי להיוולדות מחדש ולחזרה לעידן היפה של תקופת ילדותו ובחרותו המוקדמים. כדוגמא נביא את השיר הראשון שכתב בארץ ישראל, נושאו, **החלוצים**, הנותן ביטוי ברור להערצתו את

⁹⁵ אצ"ג, קונטרס, גליון קנג, ו' בטבת, תרפ"ד.

⁹⁶ אניטה שפירא, "אורי צבי גרינברג – אפוקליפסה עכשו", ציון, שנה נו, ב, תשנ"א, 173.

⁹⁷ תמר וולף מובזון, לנגה נקודת הפלא: הפואטיקה

והפובליציסטיקה של אורי צבי גרינברג בשנות

העשרים, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשס"ו

2005, 38.

חלוצי ההתיישבות. נביא שורות אחדות משיר זה הניכר בפשטות ובנאיביות:

שלום עליכם גורי אריות ברוך שהייתי

על אשפתות הכפירה הם נולדו בדורי

והנה קמו והיו לגורי אמונה. אודך אלוהים

כי קימת דברי אלו בגוף אלו גורים...⁹⁸

איכותו הצנועה של השיר הביאה את אצ"ג לניסיון נוסף לתקנו אך בסופו של דבר גם הוא לא עלה יפה.⁹⁹ וכך, למרות ראשוניותו על אדמת המולדת החדשה, השיר נגנז. אצ"ג ראה את ייעודו האישי המוחלט - להפוך לחלוץ עברי באמצעות עט היוצר שכישורו הטוב נתן לו: **פרוליטרים בישראל קראו לי להיות פיטנם ולשלח את הרך ואת הענג - לעזאזל! וכמוהם לחצוב ביטוי מני שיש - לחייהם.**¹⁰⁰

המילה האחרונה בציטוט למעלה, 'לחייהם', ממחישה יותר מכל את שלא נאמר במפורש ואת שלא נתכוון כלל לעשות: לגור בתוככי ההתיישבות החלוצית העובדת. אצ"ג התכוון להתגורר בתל אביב, מוקד התרבות של אותו הזמן, ובה בעת, להיות פייטן לנפש החלוצים. מטרה זו נראת כתרתי דסתרי ועמדה בניגוד למעשיהם של משוררי העלייה השלישית שהמחישו את קירבתם למעשה החלוצי בהתגייסות מלאה לשורותיו. כדוגמא, ליובה אלמי הצטרף לחבורת העמק ואברהם שלונסקי היה חבר בגדוד העבודה בעין חרוד. תקופתו הראשונה בארץ ישראל מוקדשת לסיוורים ברחבי המולדת החדשה. אצ"ג משלב בביקוריו את אתרי העבר עם יישובי ההווה. הוא מבקר עוד ועוד בירושלים, מתרגש מהר הבית 'בכל אברי

⁹⁸ ארכיון אצ"ג, השיר אינו מתוארך אך בשוליו נכתב 'חלוצים, שירי הראשון בארץ', תרפ"ד.

⁹⁹ בארכיון שתי גרסאות של השיר, השונות זו מזו בפרטים רבים.

¹⁰⁰ אצ"ג, "טור מלכא", סדן א-ב, כסלו, תרפ"ה, בתוך:

כל כתביו, ד', 99.

הגוף ובכל כוחות הנפש והדמיון¹⁰¹, אבני הכותל ומהר ציון ועולה למצדה. למרות ריחוקו הפיזי מהחלוצים, אצ"ג הצליח תוך זמן קצר ליצור יחסי אמון עמם וחבורת החלוצים ראתה בו בשר מבשרה ושליח נאמן המבטא את ערכיהם והמשקף את עולמם: הם בנו עולם חדש והוא שר עליו. לצורך זה גייס אצ"ג תמהיל ייחודי של מיסטיקה, קדושה, אמפטיה, ורוח מרדנית במסד ובבית אבא. נביא שתי דוגמאות: הראשונה - חזיתי באוהלים וידעתי תכף, שבד המכסה - עור מן הבשר הוא והמאור שבפנים קדוש לעניי אלוה... יופי של קבלה ומסתורין - הרי ירושלים בחורבנה וסביב לה העיגול של אבני גזית אשר למלכות האבודה!¹⁰² והשנייה - עין חרוז, תל יוסף, ובית אלפא, שתי דגניות קודחות! ירושלים - תפילין של ראש, והעמק - של יד! למד ווין בכל הקיבוצים בהוד אלהי כל הדוים למלכות.¹⁰³ לב החלוצים נכבש מלהט הרבולוציוניזם שנבע וגדש את מילותיו, מהתלהבותו הרליגיוזית והמשיחית, מיצירת תחושת צפייה גורלית למאורעות מכריעים העומדים בפתח, ואמונתו היוקדת להביא את מלכות השמים לכאן ועכשיו. רוסיה המשיכה לשמש לאצ"ג דגם שלטון ראוי עד שלהי שנות העשרים. הוא גם צידד ברתימת הספרות לטובת המהפכה הפרולטרית.¹⁰⁴ מותו של לנין נתן לו ההזדמנות להזדהות עם המהפכנות הסובייטית: הפרולטרטים העברים על האי העברי עומדים אל עבר

¹⁰¹ אצ"ג, "מעמד הבורא בבריאת העולם בהר הבית בירושלים", מחניים פ"ד, תשכ"ד, 17.

¹⁰² אצ"ג, "ואלו יסודות למשורר כאן", הפועל הצעיר, 13.3.1924.

¹⁰³ אצ"ג, "הזדהרות", הגברת העולה, באמצע העולם ובאמצע הזמנים, תשל"ט, 52.

¹⁰⁴ אצ"ג, "הספרות והתנועה", סדן, חשון תרפ"ז.

מוסקבה בסליט ללוית לנין.¹⁰⁵ קירבתו הנפשית של אצ"ג לגדוד העבודה ניכרת מהתגובה הזוהה על מותו של לנין שנשלחה בטלגרמה מטעם הוועה"פ של הגדוד אל מועצת הקומיסרים, וכפי שפורסמה בעיתונם, מחיינו, עיתון גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור: הקומונה הארץ ישראלית, גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור יחד עם כל תנועת הפועלים בא"י והעולמית הלומה ממותו של החבר לנין ומניחה קמץ עפר על קברו.¹⁰⁶

שנה לאחר עלייתו יצא לאור הגיליון הראשון של דבר בעריכת ברל כצנלסון ואצ"ג, לצד עגנון, זכה בכבוד הגדול לפרסם מאמר בגיליון הבכורה. וכך כתב אל הפועלים וכך ידע כיצד להתחבב אל לבם: ...פועלי ארץ ישראל, בשום אופן לא אחרים, הם אלו ההרקולסים המעטים, שנושאים באקטיביות יתרה אידיאה זו אף

מתחת להכרה במעשי יום - בשדה ובעיר... אך בה בעת אצ"ג לא חסך שבטו מכפל האידיאולוגיות, הלאומית והמעמדית שהם נושאים בחזונם. לדעתו, האידיאולוגיה הלאומית עדיפה, ואת הפרולטריוזיה המהפכנית הוא רואה בבחינת שלב הכרחי בהגשמת המטרה הלאומית, אך לא מטרה בפני עצמה: בחורי ישראל לא באו לכאן ברעיון תחילה להיות לפרולטרטים סתם לשם יציאת מעמד פרולטרי באיזו פינת עולם - ובכנען השוממה דווקא. בחורי ישראל חדלו להיות אותם בני אבא ואמא ו'אברכי משי' אך ורק לשם אידיאה אחרת שהיא הרבה נעלה מיצירת מעמד בלבד - והיו כאן בהכרח למעמד פועלים בהכרח.... אין לנו לעת עתה שום אינטרסים מעבר לתחומי היהדות, הנוהה באונס כבר

¹⁰⁵ אצ"ג, "אל עבר מוסקבה", קונטרס, ח, י"ט בשבט. תרפ"ד.

¹⁰⁶ מחיינו, גיליון ז', (ה), טו אדר ב, תרפ"ד.

לפתרונה הטריטוריאלי ומעבר לגבולות המושג ארץ ישראל, ופרוצס התהוותם של מדינה ועם. אי אפשר לנו להמשיך להיות בתרי-אנפין אידיאולוגיים.¹⁰⁷ ניתן לראות בדברים אלו שלב נוסף בדעיכתו הפן הסוציאליסטי-חברתי שבמצעו. התגברות הפן הלאומי עוררה את השאלה הערבית. את ארצו החדשה רואה אצ"ג כ'מדינה-מולדת' ליהודים ולדעתו, על תושביה הערבים להסכיין לכך: לאו דווקא שמי ארץ ישראל הכחולים ואימת ההרים בליל ירח, אלא מציאות סתם, הדריכה בשתי כפות רגלים עלי קרקע כאן ולא באירופה... השאלה הערבית בהתלקחותה, יד עשו באמצע גם כאן... ואין "שאלת הסכמה אם מותר" וכו' נוגעת בי כל עיקר. האדם עושה בשלו. כד! לדידי: אדמה זו של חולות, טרשים, ובצות, שתהא בזמן מן הזמנים מדינת-מולדת... שחלק אחד אדמה מכל כדור העולם שייך לנו ודאי ודווקא כאן...¹⁰⁸

מניסוח המשפט הראשון שאב מאוחר יותר את כותרת ספרו הראשון שפורסם בארץ ישראל, אימה גדולה וירח, שחלקים ראשונים ממנו החלו מופיעים בקונטרס. בשנת 1924 העלתה מפלגת אחדות העבודה את הרעיון לארגן את הפועלים הערביים במסגרות יהודיות בתקווה לקרבם לשורותיהם ולהביאם להקמת תנועה שתבין את המניעים האלטרואיסטים הציוניים. כוונת אחדות העבודה הייתה להראות את המפעל הציוני כמעשה צודק שאינו גורם עוול לערביי ארץ ישראל אלא תועלת. מאוחר יותר נעשו גם ניסיונות לארגן שביתות פועלים משותפות ליהודים וערבים. כוונות אלו העלו את חמתו של אצ"ג. לדעתו התנועה הציונית איננה צריכה לחפש מניעים

¹⁰⁷ אצ"ג, "מעין תזכיר לדבר", דבר, 1.6.25.

¹⁰⁸ אצ"ג, "עלי קרקע כאן", קונטרס, קני"ג, ו' טבת תרפ"ד.

מוסריים לפעולתה: איננו סבורים בהחלט שלתנועתנו צריכה להיות הצדקה מוסרית באחריות רשמית למפרע ואין לנו מן 'אידיאל צדק' כלתנועת הדוחוברים.¹⁰⁹ תנועתנו תנועת עם מדוקר ונרמס בשבעים מלכויות, הבאה מבשרו ודמו ומרוב מצוקה וחזון – קדושה היא בהחלט ואין דומה בשום תנועה שבעולם למוסריות העמוקה אשר אצורה בתנועתנו זו... אין אנו באים להתיישב כאן סתם. תנועת השחרור שלנו בלי פירושים ופולמוס הוא האהבה העממית והרצון לקרקע הישראלי הזה... ארץ ישראל לא תהיה מן 'ממלכת מחלוקת' קטנטונת ששמה פלשתינא...¹¹⁰ ובכך ניתק עצמו אצ"ג מכבלי המוסר הסוציאליסטי, הגורס שוויון בין בני כל הלאומים ואחוה בין התנועות לשחרור לאומי. כמה חודשים מאוחר יותר הכריז כי המהפכה הארץ-ישראלית תבוא רק לאחר הגשמת הציונות, כאשר תהיה מלכות, ויהיה במה למרוד.¹¹¹ ויש בכל אלו להצביע על ירידת המגמה ציונית-סוציאליסטית לטובת הקוטב הלאומי האקסקלוסיבי. התנועה מהשמאל ימינה אל עבר הפרימאט הלאומי בלטה והתגברה אצל אצ"ג מאז 1925.¹¹² כיוון חדש במצעו של אצ"ג, הנושא גוון פשיסטי, הוא קריאתו לדיקטטורה רוחנית. לדעתו אין לחשוש מדיקטטורה שתיועד לחנך את ההמונים ליעדים ממלכתיים: הכשרת המונים ליעדים ממלכתיים של אומה עולמית במצב התהוותה לשלטת-עלי-קרקע משלה – אינה ניתנת, כי אין להכניס

¹⁰⁹ כת נוצרית רוסית ששללה את השלטון המדיני ואת הכנסייה.

¹¹⁰ אצ"ג, "לברור סברה אחת מתמדת", דבר, 17.6.1925.

¹¹¹ אצ"ג, "שומר מה מלילי", דבר, 18.12.1925.

¹¹² אניטה שפירא, "אורי צבי גרינברג – אפוקליפסה עכשווי", ציון, שנה נו, ב, תשנ"א, 187.

זקוקה למשורר החי עליה כיום ולא שיבוא אליה כשתהיה כבר ראויה... לשירה ערטילאית שעליה דם וחלודה – כמות שהוא, בשעה זו... לכל חי-סובל, ההולך כמוני ויודע מהי אדמת הארץ היפה בהריונה המפחיד.¹¹⁵ אצ"ג מזדהה כאן עם 'אח ופייטן' רחוק, עם המשורר וולט ויטמן, כרוצה להדגיש העדרו של אח ופייטן קרוב בקרב עמיתיו המשוררים. וכבר כאן מעלה אצ"ג, מעט במובלע, את בדידותו של החי-הסובל כמותו - על אדמתה היפה המתפתחת והמפחידה של ארץ ישראל. נראה כי אצ"ג מקיים כאן ויכוח אינטרטקסטואלי עם ביאליק, אותו העריץ כל שנותיו, אך מדרכו הסתייג. אצ"ג רוצה לבדל עצמו לא רק מעמיתיו המשוררים היוצרים בארץ אלא גם מביאליק, אשר בעת פרסום מניפסט זה כבר עשה דרכו ארצה.¹¹⁶ ביאליק הוא משורר ה'אני', האישי, אשר מעייניו הפנימיים, הרגשיים, הם מקור לשירתו.¹¹⁷ ובנוסף, מקורות השראתו של ביאליק מצויים בנופי הטבע של ילדותו באירופה, ואילו 'הריונה המפחיד' של ארץ ישראל החלוצית והדלה לא עורר כלל את התפעמותו.¹¹⁸ ואצ"ג

¹¹⁵ אצ"ג, "ואלו יסודות למשורר כאן", הפועל הצעיר, י"ז, 13.3.24, 21-22.

¹¹⁶ ביאליק התקבל בתל אביב בר"ב טקס ביום 26.3.1924. מקור: אבנר הולצמן, חיים נחמן ביאליק, השירים, 544.

¹¹⁷ ח. נ. ביאליק, "לא זכיתי באו מן ההפקר", 1902: 'ניצוץ אחד בצור לבי מסתתר, ניצוץ קטן – אך כולו שלי הוא, לא שאלתיו מאיש, לא גנבתיו – כי ממני ובי הוא'.

¹¹⁸ בטקס הפרידה מביאליק בעת ביקרו הראשון בארץ ב-1909, נאלץ שיינקין להפסיקו בעת שהקריא פרק מתוך מאחורי הגדר המתאר התאהבותו של ילד יהודי בילדה גויה ולא כציפייתו, משיר תחייה שבוודאי היה אמור לכתוב בעת סיוריו בהתיישבות החלוצית בארץ...

המונים כתינוקות לעשרות אלפיהם באסכולה רוחנית, אלא על פי דיקטטורה רוחנית מכוונת... אין להרפות לרגע קט מלאחוז בצבת המונים שהם לא המעמד הפרולטרי בעלמא, אלא חילות כיבוש לאומי בעקב העבודה... ודיקטטורה רוחנית זו (אל תפחידנו המילה) זקוקים ההמונים...¹¹³ למרות שמאמריו של אצ"ג אופיינו במסרים קיצוניים ונכתבו בסגנון רדיקלי, כמו זה שצוטט למעלה שהתפרסם בקונטרס, הם תמיד התקבלו לדפוס וללא צנזורה. דברים אלו נכונים גם לגבי עיתון דבר. יש לזכור כי באותן שנים הודרו מביטאונה של ההסתדרות מאמרים שהיו רחוקים מהשקפותיו של ברל בטענות שונות. לדוגמא, פרסומים מפרי עטם של חברי גדוד העבודה כמעט תמיד נדחו. למרות שכולם שיחרו לפתחו של אצ"ג, והוא לא התקשה לפרסם את יצירתו בכל עיתון שחפץ, הוא החליט להקים בכסלו תרפ"ה כתב עת משלו, בשם סדן. הצד הפואטי העסיק את אצ"ג בצד העיסוק הפוליטי. מראשית דרכו בארץ נקט אצ"ג קו ספרותי ברור, מתבדל ועצמאי. את מצעו הספרותי ניסח בצורה הבאה: **השירה הביטויית באה בלי הכנות, ...לאחר הזדעזעות הפנימית שבאדם המסתכל... כמו אותו 'גולד' נאמן של אדם אשר נתקע בו איזמל עמוק.**¹¹⁴ במאמר מכוון בשם **ואלו יסודות למשורר** מביא אצ"ג מניפסט לייעודו כמשורר, או בלשונו, 'פייטן'. ומהו תפקיד הפייטן? להסתכל סביבו, להזדעזע, ואז לתעד בזמן אמיתי את המפעל הצינוני הנוצר במולדתו, מנקודת ראות אישית. נצטט משפטים אחדים מתוך המניפסט ונבחן את הזהות שאצ"ג יוצר בין המשורר לבין החלוץ העברי: **שמה בהריונה,**

¹¹³ אצ"ג, "למתן דיקטטורה רוחנית", קונטרס, 11.9.1925.

¹¹⁴ אצ"ג, הפועל הצעיר. י"ז, 13.3.24, 21-22.

אומר: בדיוק להפך מכך - הנני! כחודש מאוחר יותר כותב אצ"ג את מאמרו **מונטנגרו איננה מלכות** ובו הגדרה ברורה של המשורר כחלוץ החי בדוחק. הוא יוצא כנגד המשוררים הממוסדים שפרנסתם מצויה - בחסד אמירת הן לעורכיהם. וכאנטיתזה מול הראשונים, מצויים המשוררים היפים, המועטים, **'בודדי עולם'**, ויותר משהוא מדבר מגרונם של משוררים יחידאיים אלו, עולה ונשמע קולו הברור של אצ"ג עצמו:

...נכנסתי בעובי הקורה בלי רשות בעלים, זה לא מן הנימוס, כביכול... ואולם מן המקדש לא אצא. אני אוסיף לעמוד על הקרקע שבחרתי לי באמנות בא"י דוקא, כי לא לשם להיות פרזיט "מוסמך", סופר בחסד עורכים באתי, אלא מתוך הכרה לשם יצירה עברית חדשה הופכת קערה על פיה - על אדמת ישראל, כמו כל חלוץ נאמן הבא מתרונן אל השָׁמָה ואל הַבְּצָה. ברם, הַבְּצָה שבספרות העברית נוראה יותר ומאחורי החלוץ שביצירה הבטויית אין עם עומד בהמוניו, זולת מנין מצומצם של בודדי עולם מפורדים: האלמים היפים שבחברה.¹¹⁹

ביקורת רבה נמתחה על העלייה הרביעית מטעם חוגים בארץ ובתנועה הציונית. וייצמן גינה את העתקות רחוב נאלבקי, רחוב המסחר הראשי ברובע היהודי בווארשה, לארץ ישראל ואנשי תנועות הפועלים טענו כי אין הארץ נבנית אלא בייסורים. אולם הביקורת הקשה ביותר על העלייה הרביעית נמתחה על ידי אצ"ג אשר כתב: **יהודים מנוולים אלו, שכל קולקטיב בריא וכל ממלכה מקיאה אותם לאו דוקא מחמת יהדותם אלא מחמת ניוולם היהודי, מצאו כאן אדמה קדושה ודוויה הפקר**

¹¹⁹ אצ"ג, "מונטנגרו איננה מלכות", הפועל הצעיר,

לספקולציה...¹²⁰ עולמו של אצ"ג הוא עולם מנכאי: הנגדה מתמדת בין טובים לרעים. האויב משתנה על פי הנסיבות: פעם הנוצרי, פעם הערבי, פעם היהודי ה'בוגד', ה'סנבליטי', או ה'פלביוס'. אין הוא מהסס להשתמש באלימות מילולית משולחת רסן כנגד מתנגדיו. הפחד הוא בן הלוויה הנאמן של עולמו: באירופה היה נושאו הנצרות והצלב, ובארץ הוא הערבי, הזר והנוכרי והמסתורין של המזרח מעלה בו אסוציאציות של מזימות הנרקמות בסתר.¹²¹

הדלפון שבחליפה המחויטת: בשנה הראשונה לעלייתו הופנה הדואר המיועד לאצ"ג למערכות קונטרס והפועל הצעיר ואל בית יפה ברחוב סיליקס, שם שכן 'קלוב הפועל הצעיר'. מדוע לא מסר את כתובת ביתו? עם בואו ארצה התגורר אצ"ג בשכונת נורדיה בתל אביב, במקום בו בנוי כיום מרכז דיזנגוף. השכונה הדלה הוקמה בשנת 1921 כפתרון דחק ליישובם של פליטים יהודיים שברחו בלחץ המאורעות מיפו. לאחר מכן הורחב המקום לשיכונם של עולים חדשים ומובטלים. רחובה הראשי נקרא על שמו של המחנך חיים בוגרשוב. המשבר הכלכלי הביא לגידולה ולהפיכתה לשכונה השנייה בגודלה בתל אביב. תושביה מיעוטי היכולת גרו בבתים רעועים, בצריפים, ובאוהלים. וכך, מיד עם רדתו מהאוניה נחשף אצ"ג בצורה בלתי אמצעית, למצוקת היישוב בארץ ישראל. לפרנסתו הדחוקה התקיים משכר הסופרים שקיבל מפרסום מאמריו ומסבב מסעותיו ברחבי הארץ בהם קרא מיצירותיו

¹²⁰ אצ"ג, אודסה דפלשטינא ואלווקי"ס, יא, ט"ו באלול תרפ"ה.

¹²¹ יוסף מולכו, "הלהג נגדנו", קונטרס, י"ט שבט, תרפ"ד: 'השונאים כבר גילו ערוותם. המזימה שבלב שוב וינה כבושה, כמנהג ערבי. הכול רואים... תהיה התנפלות של צבא רגולרי ממזרח וממערב...'

כבוד אריסטוקראטי, מגולח כדבעי, חליפותיו - על שלושת חלקיהן - מחויטות למהדרין, מהודקות לגזרתו החטובה ומגוהצות בקפידה, תמיד חנוט בעניבה נאה, לראשו מגבעת לָבֵד המהודרת בסרט נוי כהה, והתיתורה הרחבה מוטה בחן מתרשל לצידי ראשו.

אצ"ג בקרב אנשי פלוגת הגליל העליון.

מקור: ארכיון אצ"ג, הספרייה הלאומית, ירושלים. (אצ"ג יושב שני משמאל בשורה התחתונה, מסומן ב-X). לשם המחשה נביא צילום של אצ"ג עם אנשי פלוגת הגליל. לא ניתן לברר מי מהנוכחים בצילום הם בני לוייתו (כנראה מקק"ל) ומיהם חלוצי פלוגת הגליל. כך או כך, לבושו של אצ"ג מהווה

פונקטום¹²⁶ מהדהד לבושם ולמראם של כל יתר הניצבים שבצילום. במיוחד בולט כובע הקָבֵד המפואר המתנוסס על ראשו של אצ"ג על רקע כובעי המצחייה המגושמים, האחידים וחסרי החן של האחרים. ובנוסף, בעוד שבגדי שאר הניצבים בצילום מהוהים, ומקומטים, אצ"ג מתהדר במעיל נאה שצווארוננו מוגבה בגנדרנות. ומדוע אצבעות ידיו קמוצות לאגרוף מאיים בעוד אצבעות ידיו יתר חבריו פרושות בנינוחות? האם חש

בכנסים שארגנו ועדות ספרות שונות.¹²² האם אצ"ג העלים במתכוון את כתובתו כי רצה להימנע מזיהויו האישי עם מצוקה? ואולי חשש כי איתור כתובתו בין המבנים הארעיים שצמחו כפטריות לאחר הגשם יהיה בלתי אפשרי? כך או כך, מהדיון שבהמשך עולה כי בשנותיו הראשונות בארץ חווה אצ"ג דלות גדולה ולא היה ביכולתו להרשות לעצמו מגורים מהוגנים. מאוחר יותר הוא מצא דיור זמני אצל בעלי בתים שהקצו לו מקום מגורים בבתיהם. בין אלו: יצחק ובת שבע כץ, יהושע השל ומרים ייבין. לזכותו ייאמר כי מצוקתו החומרית לא שברה את רוחו. וכך כותב המשורר: **כל הנשים ישנות, אך האחת ערה... וכך אני מושך ב'הנדך יפה' מאלנבי עד חוף הים שלנו - - - ה-ינדך י-פה...¹²³** קשריו הבלתי אמצעיים עם ראשי היישוב כיסו את מצבו האמיתי והביאו את הציבור להאמין כי ידידיו שבצמרת דואגים לצרכיו ומספקים את כל מחסורו. דוגמא להבנה מוטעית זו יש לראות במכתבו של פועל אנונימי שנשלח למערכת **קונטרס** כתגובה על מאמר של אצ"ג בכתב עת זה: **...קל לגור במלון גנוסר¹²⁴ לאכול אצל חכימוביץ ולכתוב מבטן מלאה על דבר אידאלים וחלוציות. יפה לשבת בגלי אביב על כוס יין בחיק בת חוה יפה ולהתוכח אתה... יפנה אלינו ואנחנו נוביל אותו (...)** למטבחינו ויראה איך ניזונים החלוצים האלה... אצ"ג לא חשף את עובדת מצוקתו האישית בפומבי שעמדה בסתירה לתדמיתו החיצונית ההדורה. אוסף תמונותיו¹²⁵ מאותה תקופה מגלה אדם מטופח להפליא. שערו עשוי, חזותו מבטאת

¹²² ארכיון אצ"ג, תיק חיפה, ל' כסלו, תרפ"ד.

¹²³ אצ"ג, "מזמר ברחובות קריה", **כל כתביו**, כרך טו, 57.

¹²⁴ המלון הראשון בתל אביב.

¹²⁵ אצ"ג, ארכיון, בית הספרים הלאומי, ירושלים.

¹²⁶ רולאן בארת, **מחשבות על הצילום**, הוצאת כתר, 1980.

מתח, ואולי זרות? ברור כי אצ"ג הוא אובייקט ומרכז התמונה, רק למענו צולמה התמונה, ואין הוא משאיר ספק כי הוא נהנה מחברת הנוכחים סביבו ומרגיש שותפות איתם, אך בה בעת הוא מבהיר בחיצוניותו המתבדלת את העובדה כי אין לו כוונה להיטמע בתוכם, להיפך אחד מהם - ולאבד את ייחודו כאיש רוח. תמונה זו ממחישה את התממשות כוונתו להיות הפייטן 'לחיייהם'¹²⁷ של החלוצים ולא 'לחיינו': הם יבנו עולם חדש ואני אבוא מהעיר, אתרשם, ואשיר עליו. ומצד שני התמונה מציגה עד כמה חזונו בטרם עלייה, לפשוט את בגדיו האירופיים **מפני השמש היהודית**¹²⁸ היה נאיבי ומוקדם מדי. אצ"ג ניהל התכתבות רבת שנים עם נתן ביסטריצקי (אגמון) אשר ממנה עולים פרטים רבים על הצדדים הפחות גלויים במהלך חייו בשנים הראשונות לעלייתו. בשנים אלו כיהן נתן ביסטריצקי במשרד המרכזי של קרן קיימת לישראל, כראש מחלקת הנוער והתעמולה. ביסטריצקי חיבר ופרסם חוברות של הסברה ציונית והיה אחד המחזאים העבריים הראשונים שמחזותיהם הועלו על הבימה בארץ. רוב מחזותיו היו מחזות היסטוריים, ובמרכזם המשיחיות כסמל למאבקה של האנושות להגיע לחברה המושתתת על צדק. ומכאן, קירבתו הנפשית והאידיאולוגית לאצ"ג. רצונו לסייע לאצ"ג נבע מעומק לבו ולא נפסק למרות שפע אכזבותיו לאורך שנים. ביסטריצקי היה מעורה בחיי היישוב, הכיר את מנהיגיו ואומניו ולא היסס להפעיל

¹²⁷ פרוליטרים בישראל קראו לי להיות פיטרונם

ולשלח את הרך ואת הענג - לעזאזל! וכמוהם לחצוב ביטוי מני שיש - לחייהם. ראו: אצ"ג, "טור מלכא", סדן א-ב, כסלו, תרפ"ה: **כל כתביו**, ד', 99.

¹²⁸ יאלו בגדי האירופיים המגוחצים, יבלו בשמש היהודית שם. לא אכפת!, ראו: אצ"ג, **כל כתביו**, כרך ט"ו, "בטרייסט - תשליך", 156

את קשריו לטובת מקורבו. תוך ההתכתבות עם נתן ביסטריצקי מתברר כי מאחורי החזות השופעת ביטחון עצמי ומראה אריסטוקראטי מטופח - ניתן לראות כמה היה עגום מצבו של אצ"ג. כאשר הגיע אצ"ג ארצה פנה אליו ביסטריצקי, המבוגר והמנוסה והמכיר את חבלי הקליטה, והציע לו תפקיד של מתרגם מגרמנית לעברית בשכר של 5 לירות מנדטוריות לחודש, בתנאי ויסקים להתגורר בירושלים ולהיות זמין לעבודה ככל שיידרש. אצ"ג דחה את ההצעה הנדיבה והחליט לגור בתל אביב שם התפרנס בדחקות מפרסומיו אך שם נימצא סמוך לחיי האומנות והתרבות שהיו בבת עינו. ביסטריצקי המשיך ופנה מספר פעמים לאצ"ג שישלח אלו מאמרים לפרסום אך אלו תמיד אחרו להגיע, גם אם תמורתם הכספית הובטחה מראש. כשהורע מצבו הכלכלי כתב אצ"ג למיטיבו על מצבו החמור. וכך ענה ביסטריצקי ביום 7.6.1924, כלומר כמחצית השנה לאחר עלייתו: **ראשית לכל, אל הענין: שלח לי את מאמריך שבקשתי ממך שאני כבר אפרסם אותן בלשונות שונות בשם הקה"ק. אבל אל תדחה את הדבר: אין שהות...מדוע נדבקת בכלל בתל אביב זאת שאתה רעב בה... אני 'הדוד הזקן' ידעתי שמצבך ילך ורע, אם לא תשים לב בעוד זמן ל'שאלה האקונומית', רחמנא ליצלן, מבשרי חזיתי זאת אבל ידעתי שדברי אלו לא ישפיעו עליך על כן מנעתי עצמי מדברים.**¹²⁹ למרות אכזבותיו, המשיך ביסטריצקי לפעול לטובתו של אצ"ג. הוא פנה לאוסשקין שיעסיקו בעבודה ספרותית אך מחוסר תקציב הדבר לא הסתייע. ובנוסף, הציע לאצ"ג להשתתף בהכנת החגיגות של חג הנוער וקיושר בינו לבין מערכת 'מסחר

¹²⁹ ארכיון אצ"ג, תיק ביסטריצקי.

נקבע במרכז הקונצנזוס הלאומי וכמשורר ההתיישבות החלוצית. בה בעת, הוא מעולם לא ניסה להסתיר את עמדותיו בזכות המשיחיות והמלוכניות ואת דעותיו הימניות כנגד האוכלוסייה המקומית. בעקבות המשבר הכלכלי ומצב הביטחון המתערער של סוף שנות העשרים, נטה אצ"ג יותר ויותר אל הפן הלאומי ובסופו של דבר חצה את הקווים ועבר ב 1929 אל המפלגה הרוויזיוניסטית. כאן מתוארים השינויים ההדרגתיים שחלו במצעו הפוליטי מסוף 1922 ועד 1925 והפער הגדול בין תדמית הפאר שטיפח אצ"ג כלפי חוץ לבין מצבו האמיתי והדחוק.

ותעשייה.¹³⁰ מתוך התזכורות ששלח ביסטרצקי עולה כי אצ"ג לא נטה חסד למיטיבו ולא העביר את מאמריו המובטחים, גם לא נטה להחזיר לקרן הקיימת תשלום שקיבל לאחר שלא ביצע את העבודה בגינו, ואפילו על חלק מהמכתבים לא טרח כלל לענות. ומאוחר יותר, לאחר שלא נענה כותב ביסטרצקי לאצ"ג: **אני מתבייש לשוב ולהזכיר לך עוד פעם על המאמרים שהבטחת לי...¹³¹ ומאוחר יותר: ...במשך חודשים לא מצאת לענות לי אפילו דרך נימוס. הייתי רואה פחיתות כבוד לעצמי להוסיף לכתוב אלמלא היה כאן דבר הנוגע לכספי הקה"קל... שתתאמץ ותסלק את החוב שלך... לא הייתי רוצה שהדבר ימסר לקופה אשר תהיה מוכרחת ללכת בדרכים אחרות.¹³²** הצעה שאצ"ג קיבל ברצון מביסטרצקי הייתה להשתתף בהוצאת חוברת על 'כל היישובים של קה"ק ביחד עם רשמים ספרותיים תמציתיים על כל נקודה ונקודה'¹³³ אשר היוותה עבורו הזדמנות לביקור נרחב בקרב ההתיישבות העובדת בעמק יזרעאל.

סיכום: אצ"ג מוכר כיום במיוחד בזכות עמדותיו הימניות ולשונו החדה. חסידי מימין מוכיחים את יכולת נבואתו רבת הפנים ואילו אנשי השמאל מצטטים משירתו, חוששים מכוחם המאגי של שיריו אך מנסים להפריד בין השירים לבין תכניהם. מפליא כי אצ"ג החל את מסעו הציוני רק לאחר הגיעו לגיל 26. אך גם אז, התלבט קשות בין הקומוניזם המהפכני לבין הציוניות המגשימה. בסוף שנת 1923 עלה ארצה, התיישב בתל אביב ומקומו הפוליטי

¹³⁰ שם, ללא תאריך.

¹³¹ שם, איגרת מיום 22.6.26.

¹³² שם, איגרת מיום 11.8.28.

¹³³ שם, איגרת מיום 25.7.1924.

”מאויב לאוהב” לש”י עגנון

אגדת המקדש והשטן

חלק ג'

את שעדיין לא ראית¹³⁵ אתה תראה. צחק ואמר בית זה מהו? צחקתי ואמרתי בית הוא בית. צחק ואמר לי אלך ואבדוק. פשט את ידו ובדק את הדלת. נשברה הדלת ונפלה. פשט את ידו ובדק את החלונות. נשברו¹³⁶ ונפלו. לסוף הגביה עצמו ועלה לגג. כיון שעלה נפל הגג. שחק בי הרוח ואמר ביתך שבנית היכן הוא? אף אני שאלתי היכן ביתי. אבל לא צחקתי. (מאויב לאוהב)

כפי שאנו רואים גם מראה זה אינו עולה יפה בידי המספר. ואפילו שמסתפק הוא בבית קטן ודל כמו בימי בית שני, ואפילו שהרבה שחוק¹³⁷ נשמע מן המקום ההוא (הצחוק על צורתיו מוזכר בקטע זה כשמונה פעמים) אין הוא מקשר אותנו אל הפאן החיובי של נבואת זכריה.¹³⁸ וכדוגמת רבי עקיבא וחבריו שראו את ירושלים מן הצופית וקרעו,

בחלקים הקודמים של מאמרנו על הסיפור 'מאויב לאוהב'¹³⁴ הראינו שחזון ציון וירושלים לש”י עגנון נראה לו מן הצופית בשלושה סוגי מראות העיר: כאוהל נמתח, כצריף (סוכה) רעוע וכבית קט. תמצית החזון הלאומי העגנוני אולי עומדת על הפסוק: ”ציון בְּמִשְׁפָּט תִּפְדָּה וְשָׁבִיהָ בְּצַדִּיקָה.” (ישעיהו א כז) כל עוד לא ישבר כוחו של רוח עוון ויבוטל שלטונו של מלך הרוחות הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות, המחטיא את האדם וממיט עליו הרס וחורבן, וַיִּגְבֶּה ה' צְבָאוֹת בְּמִשְׁפָּט וְהָאֵל הַקְדוֹשׁ נִקְדָּשׁ בְּצַדִּיקָה” (שם ה טז) -לא יחזה המספר בבניין ירושלים בשיבת השכינה לשכון בהר ציון, ובבית השלישי.

בחלק ב' הגענו אל ניסיונו השלישי של המספר לראות את ירושלים מן הצופית כבית:

ראה רוח שבנית לי בית. בא ושאלני מה זה? אמרתי לו בית הוא. צחק ואמר בית

זה מהו? צחקתי ואמרתי בית הוא בית. צחק ואמר חייך שלא ראיתי עוד דבר של צחוק כבית זה שאמרת. צחקתי אף אני ואמרתי לו

¹³⁵ במהד' תש”א (נוסח ראשון של הסיפור המאומץ במאמרנו, ראה חלק א' עמ' 109 הערה 1) חסרה בטעות מילה זו והושלמה בתש”ג.
¹³⁶ במהדורת תש”ג נוספה המילה "חלונות" כמו ליצור סימטריה מקצבית עם הנאמר קודם: "נשברה הדלת ונפלה... נשברו החלונות ונפלו".
¹³⁷ בדרך כלל בצורה של צחוק, חוץ מפעם אחת: 'שחק ואמר', ופעם נוספת: 'שחק בי הרוח' ששונה במהדורת תש”ג ל"צחק בי הרוח" ועל אף שגם צורת: 'צחק' מצויה בלשון חז"ל לאותה משמעות של היתול ולעג נראה ש'שחק' יותר נפוץ ותלוי הדבר בכתיב היד, ראה תוספתא כתובות ט ב, עמ' 86, ואולי רצה עגנון בשינוי במהדורה המאוחרת להביא מניעמת המקרא 'צחק בי שיש לו קונטציה מינית (בראשית לט יד, יז), וראה עוד להלן.
¹³⁸ על פסוקי הצחוק בזכריה והקשרם לשחיטת יצר הרע ראה בחלק ב' של המאמר, עמ' 76-77, ועוד להלן.

¹³⁴ חלק א' של המאמר, התפרסם במקָאָה, כתב עת לספרות אומנות והגות יהודית, גיליון 2, תשס”ח, עמ' (להלן: חלק א') 109-127, חלק ב' של המאמר התפרסם, שם, גיליון 4, עמ' 64-77 (להלן חלק ב').

וכשראו את הר הבית ששָׁמָם בכו לנוכח החורבן ושחק ר"ע שהיה בטוח שתתקיים נבואת השחוק מזכריה, שיעלה מרחובות ירושלים לעתיד לבוא כשיבנה בית המקדש השלישי.¹³⁹ בניגוד לחכמים שהראייה מן הצופית הובילה אותם לראות את הצד השני של העיר - אל מעבר למראה חורבן העיר - וכשהיא בבניינה, אצל המספר שלנו המצב הפוך. הראייה מן הצופית מובילה אותו אמנם אל נבואת זכריה ואפילו אל פסוקי הצחוק, אולם אלו אינם משמיעים לאוזניו קולות שמחה של הבניין העתידי, אלא קולות לעג של המרפס את ידי השואפים לבנות את הבית שהדיו עולים כמה הפסוקים לאחריהם. וכך אומר זכריה (ח ט): "תחזקנה ידיכם" ופירש רש"י: "לבנות ולהשלים ואל תיראו מעם הארץ המרפס ידיכם ומבהילים אתכם לבנות כמו שמפורש בספר עזרא (שם ד ד) ¹⁴⁰ ממילא גם בחזון זה מן הצופית צולח המספר שוב אל צדה האחר של ירושלים ורואה אותה בחורבנה. צליחה זו של המספר אל מראה חורבן העיר - הכרחית, ולשיטתו יש לומר: לא יתכן אחרת. כל עוד מראה ירושלים מן הצופית יכול את הגורם לחורבנה הוא הרוח הוא יצה"ר הוא שטן הוא מלאך המוות - לא יזכה המספר לראות בבניינה. ואפילו אם ינסה לבנות את מראה העיר על פי מודל בית שני, שעשוי לנחם על דרך ניגודו לבית העתידי שאליו הוא נושא את עיניו, מראה זה ישלט על ידי מגמת החורבן של צרי יהודה אשר לא תאפשר כל אינטרפרטציה של נחמה.

הבה נעקוב אחר תהליך זה. בחלק ב' של המאמר¹⁴¹ הראינו כיצד המספר בקוצר נפשו על חורבן העיר מאמץ את קריאת חגי הנביא למתייאשים מלבנות את הבית, והוא מביא עצים ואבנים ובונה אותו. ומי מגיב לפעלו של המספר בצופית? - הלא הוא הרוח מיודענו. עובדה זו כבר מבשרת רעות (בהתחשב בניסיונות העבר) באשר לעמידותו של בית זה. אולם בניגוד לפעמים קודמות, אי-עמידות הבית הפעם אינו תלוי בגורם חיצוני שהורס אותו באופן ישיר, וכגון הרוח שמטיל מכת מוות על כל סביבו, שהרי הוא רק בודק את הבית: "פשט את ידו ובודק את הדלת. נשברה הדלת ונפלה." וכן לגבי החלונות וגג הבית כולו. על אף שבמחזור קריאה שני של הקטע, ניתן לשמוע בביטוי "פשט את ידו" נימה מאיימת של הרוח שפשט ידו בבית והחריבו,¹⁴² וכמו שנאמר בניסיונות הקודמים: "אף בי פגעה ידו" - במחזור הקריאה הראשון משמעו בפשטות שהרוח הושיט ידו לנגוע, לבדוק. בכך מגלה הוא למפרע מה טיבו האמיתי של בית זה, כאומר: ראה, הלא כי כן, בית הרוס בנית.¹⁴³ מכאן אנו מופנים בקריאה אחורית לפתיחה: "ראה רוח שבנית לי בית" ומוצאים בה את הסיבה למה שהתגלה אחר כך למפרע. כלומר עצם העובדה שהרוח הוא זה שמקדם את פני המספר בצופית מורה על כך שההר עדיין נשלט על ידו, עובדה המהווה גורם הרסני לכל בנין שיבנה שם, וגורם מעכב לכל נחמה אפשרית. על פי זה משנה עגנון את סגנון הופעת הרוח אשר אינו פועל הפעם על פי מהלכי מלאך

¹⁴¹ עמ' 76.

¹⁴² בלשון חז"ל הביטוי לפשוט יד אם או בלי תוספת 'אתי' משמעו הושטת יד (ראה למשל משנה נגעים יג י, והרבה), אך לעיתים משמעו נגע לרעה, פגע (ראה יבמות עט ע"א, ולהלן), גזל וחמס (סוטה יב ע"א), וכמו הביטוי העברי "לשלוח יד". בהמשך נראה שהביטוי מיוחס למחריבי המקדש.
¹⁴³ וברוח הנאמר בסנה' צו ע"ב, על נבזרדן מחריב הבית: "בית שרוף שרפת".

¹³⁹ ראה ספרי מג טז, עמ' 94-5, ד' חשן, עגנון, סיפור אינה סוגיא בגמרא (להלן, עגנון), ראובן מס, 2006, עמ' 122, חשן, מאויב לאוהב וחלק א' של המאמר, עמ' 116.

¹⁴⁰ רש"י זכריה שם, על פי כתב יד ראה יי מאהרשען, פרש-דתא, חלק א', ירושלים, תשל"ב, ד"צ האג, תרצ"ה.

המוות שכרוח סועה וסער מחריב ישירות את הבית,¹⁴⁴ אלא פועל על פי מהלכיו של יצר הרע הוא השטן המופיע כרוח עוון השוחק במספר וגורם לחורבן ביתו באופן בלתי ישיר. בבראשית רבא נדרש על המלים: "לפתח חטאת רובץ" (בר' ד ז):

ר' חנינא אמר אם בא יצרך להסחיקך רומיהו¹⁴⁵ בדברי תורה יצר סמוך תצור (ישעיה כו ג), ואם עשיתה כן אני מעלה עליך כילו בראת את השלום תצור שלום (שם שם) אין כתי' תצור אלא תצור, ואם תאמר שאינו ברשותך תלמוד לומר כי בך בטוח (שם שם), וכבר כתבתי לך בתורה ואלו תשוקתו ואתה תמשל בו, ר' סימון אמר אם בא יצרך להסחיקך¹⁴⁶ שמחהו בתורה יצר סמוך, ואם עשית כן מעלה אני עליך כאילו בראת ב' עולמות שלום אין כתי' אלא שלום שלום וגוי' (שם) (בראשית רבא, כב, ו-ז, עמ' 212)

אכן הרוח בסיפור משחיק ומלעיג במספר על דבר הבית הקטן שבנה לו בצופית. עגנון מעצב את לעגו של הרוח במתכונת לעגם של צרי יהודה בבית שני, אשר רפו את ידי הבונים את הבית ומתקני חומת העיר ירושלים, והיו מבהלים אותם ומלעגים עליהם:¹⁴⁷ "וַיִּשְׁמַע סַבְלֵט הַחֲרָנִי ... וַיִּלְעָגוּ לָנוּ וַיִּבְזוּ עָלֵינוּ וַיֹּאמְרוּ מַה הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹשִׂים" (נחמיה ב יט). ואף אצלנו: "ראה רוח שבנית לי בית. בא ושאלני מה זה?" לכאורה לעגו של הרוח בא לבטל את

חשיבות הבית הספציפי הזה שבנה המספר בצופית. אותו בית שהמספר מעיד בו כי קטן הוא ודל וכאין, ממש כמו שהרגישו זקני גולי יהודה, בית זה אומר הרוח, "דבר של צחוק" הוא – כלומר דבר מבוטל וראוי ללעג. אולם באמת נראה שלעגו של הרוח לא בא לבטל את הבית המסוים, אלא לעגו בא לבטל את כיסופי הגאולה של המספר לבנין בית בכלל, דהיינו לבנין המקדש וירושלים. כשבא הרוח ל"הסחיק" במספר ("שחק בי הרוח") בא הוא "להלעיגו ולהכשילו"¹⁴⁸ בדבר עבירה ו"להביאו לידי שחוק וקלות ראש".¹⁴⁹ המספר אכן צוחק: "צחקתי אף אני ואמרתיו", אולם אין זה שחוק של עבירה אלא שחוק של שמחה. המספר עושה כדברי המדרש ובראותו כי יצרו סמוך ו"בא להשחיקו" – "בא ושאלני מה זה?" – משמח הוא אותו בדברי תורה מן הנביאים: "בית הוא" כפי שנאמר: "ובנו הבית וארצה בו ... אמר ה' צבאות" (חגי א ח) כאומר: גם אם יהיה הבית קטן מכל מקום "בית הוא" והקב"ה ירצה בו. או לחילופין (על פי ההמשך) אומנם קטן הבית ורק "בית הוא" מבלי שתהא שכינה שורה בו, אך "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון" (חגי) – בבית שלישי כשתשוב שכינה לשרות בבית. כאילו טוען המספר שמראה הבית הקטן והעלוב מימי בית שני שהוא מעמיד לפניו בראייתו מן הצופית, מהווה לו מודל לגאולה העתידה אליה הוא נושא עיניו, וכפי שהדבר משתקף גם מנבואת זכריה: "כֹּה אָמַר ה' שְׁבִיתִי אֶל צִיּוֹן וְשָׁכַנְתִּי בָּתוֹךָ יְרוּשָׁלַיִם ... עַד יָשְׁבוּ זִקְנִים וַיִּזְקְנוּ בְּרַחֲבֹת יְרוּשָׁלַיִם ... יְלָדִים וַיִּלְדוּת מִשְׁחָקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ" (זכריה ח, ג-ו).¹⁵⁰

¹⁴⁴ ראה במיוחד לרש"י בר"ר מהד' וילנא, ד"ה: "אם בא יצרך להסחיקך".

¹⁴⁵ ראה מנחת יהודה בר"ר שם, מהד' תיאודור-אלבק: "להביא לידי שחוק וקלות ראש".

¹⁴⁶ וראה את המפרשים אשר התלבטו האם זכריה מדבר בבית שני או בבית העתידי, וחז"ל כאמור פרשו זאת על הבית השלישי.

¹⁴⁴ ראה חלק א', עמ' 124, חלק ב', עמ' 72.

¹⁴⁵ ראה מנחת יהודה (על האתר) כל הגרסאות, והכוונה השליכהו כמו "רמה בים", ובדפוס וילנא: "דחהו".

¹⁴⁶ ראה מנחת יהודה שם, להסחיקך כמו להשחיקך, שי' וס' מתחלפות.

¹⁴⁷ ראה עזרא ד: "וַיִּשְׁמַעוּ צָרִי הַיְהוּדָה וּבְנֵימָן פִּי בְנֵי הַגּוֹלָה בּוֹנִים הֵיכַל לַיהוָה אֶלְהֵי יִשְׂרָאֵל" (א): "וַיְהִי עִם הָאָרֶץ מְרַפִּים יְדֵי עַם יְהוּדָה וּמְבַהֲלִים אוֹתָם לְבָנוֹת" (ד).

הרוח מגיב בצחוק של לעג ("צחק ואמר") על נבואת "(גדול יהיה) הבית הזה". צחוקו של הרוח אינו צחוק של שמחה, והוא מובע בפליאה אבסורדית: "חייך שלא ראיתי עוד דבר של צחוק כבית זה שאמרת." הרוח לועג לאמירות הנביאים בעניין שיבת השכינה באחרית הימים לשכון בבית ובירושלים. או גם לועג לאמירתו של המספר התולה את תקוותו בדיבוריהם וגוזר את גדולת הבית הזה האחרון מהבית השני הקטן. בכל אמירות אילו רואה הרוח דברים (דבורים) של שחוק והבל הראויים ללעג. בית קטן שאין השכינה שורה בו הוא "דבר של צחוק" על קונוטציות החטא המשתמעות מכך: גילוי עריות ועבודה זרה.¹⁵¹ ממילא בית צחוק זה שבו שרוי החטא והעוון לא יכול לשמש מודל לבית כלשהו אליו יחזור הקב"ה לעתיד לבוא.

לא כך מבין המספר שנחוש לשמח את יצרו בדברי תורה, והוא שב ודבק באמירות הנביאים ומפרש את פליאת הרוח על דרך החיוב, וכמשתומם על דבר פלא. אומר הוא המספר לרוח: אתה צוחק "חייך שעוד לא ראיתי" בית צחוק כזה שהתנבא עליו זכריה בנבואתו שאמר: "עוד ישבו זקנים וזקנות ... ילדים וילדות משחקים וכו' (זכריה ח, ד-ה), אף אני משתומם על נבואת השחוק: "צחקתי אף אני ואמרתני את שעדין לא ראית אתה תראה" – הגאולה העתידית תהיה פלא שלא נראה כמותו, שהרי אף הקב"ה כביכול משתומם עליה: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת כִּי יִפְּלֵא בְּעֵינַי שְׂאֵרֵי הָעָם הַזֶּה בְּיָמַי הֵחֵם גַּם בְּעֵינַי יִפְּלֵא נְאֻם ה' צְבָאוֹת" (זכריה ח ו).

ואולם, כאמור, שחוקו של הרוח אינו שחוק של השתוממות ופליאת שמחה על הגאולה, ובפרט ששחוק זה שיבקע מרחובות העיר הוא על שחיטתו ובטולו של יצר הרע, הוא

השטן, הוא רוח העוון עצמו. אחרי דברי הלעג הכלליים כלפי הבית הקטן שבנה לו המספר: "צחק ואמר", מפנה הרוח את לעגו ישירות אל המספר: "צחק ואמר לי" "שחק בי הרוח". בכך נכנסת נימה מאיימת לשחוקו של הרוח המעבירה אותו מדמות יצר הרע לשטן. זה שלא רק מנסה בדרכי נכלים להניא את המספר ממטרתו בבניית הבית וייחולי גאולה, אלא גם פושט ידו בהם ומנסה לפגוע בהם.

בניסיון העקדה של אברהם, דורש התלמוד את המלים: "אחר הדברים האלה" (בראשית כב א) – "אחר דבריו של שטן" (סנהדרין פט ע"ב).¹⁵² בהמשך מתאר התלמוד שיחה (המושתתת על פסוקי איוב) בין השטן לאברהם שהולך לשחוט את בנו.

קדמו שטן לדרך אמר לו: הנסה דבר אליך תלאה... הנה, יסרת רבים וידיים רפות תחזק כושל יקימון מליך... כי עתה תבוא אליך ותלא (איוב ד, ב-ה). - אמר לו: אני בתמי אלך (תהלים כו יא). - אמר לו: הלא יראתך כסלתך (איוב שם ו). - אמר לו: זכר - נא מי הוא נקי אבד (שם, ז). כיון דחזא דלא קא שמיע ליה (כיון שראה שאינו שומע לו), אמר ליה (לו): ואלי דבר יגנב (שם, יב), כך שמעתי מאחורי הפרגוד: השה לעולה ואין יצחק לעולה. - אמר לו: כך עונשו של בדאי, שאפילו אמר אמת - אין שומעין לו.

כמו אצל אברהם כשהלך לקיים את מצוות האל ש"קדמו שטן לדרך" כש"בא לו סמאל אצל אבינו אברהם"¹⁵³ כך מקדם הרוח את פני המספר בבואו לבנות את הבית הקטן: 'ראה הרוח שבנית לי בית, בא ושאלני' –

¹⁵² וראה בתלמוד שם, מה היו דברים אלו שאמר

שטן?

¹⁵³ זה סגנון המקבילה של אגדה זו בבר"ר נו ד, עמ' 598.

¹⁵¹ ראה תוספתא סוטה ו ו, עמ' 5-184, על הנאמר על ישמעאל שהיה "מצחק" (בראשית כא ט) שמתפרש שם על עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים.

נכנס עמו בדברים על מנת להניאו ממימוש מטרתו. וכמו אצל אברהם הוא מניא את המספר ממטרתו על ידי שהוא מציגה כמטרה אבסורדית ומטופשת.

הנסה דבר אליך תלאה - וכי היה לאוהבך לנסותך בדבר שהיא תלאה אותך ומכרית את זרעך?¹⁵⁴
הנה יסרת רבים - רצית והחיתתה לו כל באי העולם בדברים, ועתה הנה בא להלאותך ולבהלך? (רש"י סנה' שם)
הלא - עתה סופך מוכיח על תחלתך שיראתך שהיית ירא שמים כסלתך היא מחמת כסילות היא ולא מדעת שלימה וכן תקותך ותום דרכיך הכל כסילות (רש"י איוב ד ו).¹⁵⁵

על המשך הפסוק: "והאלוהים נסה את אברהם" (בראשית שם) דרשו בבראשית רבא:

ה' צדיק יבחן וגו' (תהלים יא ה) אמר ר' יונתן היוצר הזה אינו בודק קנקנים מרוערעים שאינו מספיק להקיש עליהן אחת עד שהוא שוברם ומה בודק קנקנים ברורים שאפילו הוא מקיש עליהן כמה אינו שוברם. (בר"ר נה ד, עמ' 6-585)¹⁵⁶

ונראה שעל פי ההיגיון המדרשי של ניסיונות אברהם ומכשולי השטן בהשראת 'איוב' בונה עגנון את אופן פעולתו של הרוח ואת טרנספורמציות הזהות השונות שלו מן היצר

הרע לשטן ומלאך המוות. אחרי דברי הלעג שהשמיע הרוח כלפי הבית הקטן, כשרואה הוא כי המספר אינו שומע לו להתייחס מחזון הגאולה ואפילו בעליבותה במראה בית שני, עובר הוא לאיום. מן השחוק הלועג: "מה זה?" לשחוק המאיים: "בית זה מהו?" וכאילו עוברים אנו מחלקו הראשון של הפסוק: "ויהי אחר הדברים האלה" (בראשית כב א) – מדברי צחוק של המקטרגים על האידיאה, אל "והאלוהים ניסה את אברהם" (שם) – אל שלב הניסיון הבדיקה והבחינה שלה. אלא שבניגוד למדרש, בסיפורנו הבוחן אינו האל: ה' צדיק יבחן – הבודק את מאמינו, אלא השטן המקטרג. אף הוא נוטל את תפקיד היוצר¹⁵⁷ הבוחן את טיב קנקניו: "צחק ואמר אלך ואבדוק" – אך בניגוד לו בוחר הוא את הקנקנים "המרוערעים שאינו מספיק להקיש עליהן אחת עד שהוא שוברם" (בר"ר שם):

פשט את ידו ובודק את הדלת.
נשברה הדלת ונפלה. פשט את ידו ובודק את החלונות. נשברו החלונות ונפלו. לסוף הגביה עצמו ועלה לגג. כיון שעלה נפל הגג.

מה בדיוק בקש לו השטן בצחוקו לילך ולבדוק? בבר"ר דרשו את משל הדלת על אברהם:

אַחוֹת לָנוּ קִטְנָה וְשָׂדִים אֵין לָהּ מָה
נַעֲשֶׂה לְאַחֲתָנוּ בַּיּוֹם שֶׁיִּדְבַר בָּהּ: אִם
חֹמֶה הִיא נִבְנָה עָלֶיךָ טִירַת כֶּסֶף וְאִם
דָּלַת הִיא נִצּוֹר עָלֶיךָ לַיּוֹם אֲרָז (שה"ש
ח, ח ט) - מה נעשה לאחותינו ביום
שידבר בה - ביום שגזר נמרוד הרשע

¹⁵⁴ במקבילה בבר"ר (עמ' 599) הדברים נאמרים בצורה בוטה יותר: "מה סבה (סבא) אובדת לבך (השתגעתי)", בן שנתן לך לק' שנה את הולך לשחטו?"
¹⁵⁵ רש"י על איוב מסביר בעקבות התלמוד: "כסלתך" מלשון כסילות-טפשות, ואילו התוס', בב"מ נח ע"ב, טוענים על פי ההקשר באיוב כי יש להבין "כסלתך" בטחונך, ואת דברי התלמוד מפרשים בהתאם עיין שם.
¹⁵⁶ דרשה המובאת שם בבר"ר גם בפרשת קודמות בעניין נוח (לב ג, עמ' 290, לד ב, עמ' 314).

¹⁵⁷ ונראה שרעיון השטן המנסה את האדם בניגוד לאל הטריד את עגנון שנים קודם לכן (ראה מעשה 'הרב והאורח' (התפרסם לראשונה בהארץ, ה' אדר, תרפ"ו), ולאחר מכן שולב בהכנסת כלה תר"ץ ותשי"ג): "אלא שבאבות ראשונים נאמר (בראשית כ"ב) והאלקים נסה את אברהם, ואחרונים השטן מנסה אותם" (הכנסת כלה, עמ' שז, תשי"ג).

נסתלקה רוח הקודש מישראל, ועדיין
היו משתמשין בבת קול. (יומא ט ע"ב)

מפרשי התלמוד הבינו שהסיבה לדלותו של
בית שני לא הייתה דלות רוחנית של העם
אלא דלותו הפיסית, וכלשון שהש"ר (ח ג) על
עולי גולה "שהיו דלים באוכלוסיין".¹⁶³ הרקב
שעלה בעם שנמשל גם בארז אינו משקף
קלקול רוחני (ריקבון) אלא חסרון שהתבטא
באי השריית שכינה במקדש שני.

"נמשלתם ככסף" - שאינו נרקב, כך
לא הייתם חסרים שכינה. "עכשיו
שעליתם כדלתות" - שער שיש בו
שני דלתות, פותח אחד וחבירו
סוגר, כך עלייתם לחצאין. "נמשלתם
כארז] שהרקב שולט בו" - מקצתו
תולעת אוכלתו מתוכו ומקצתו
קיים, כך קצת חזון שכינה היה שם,
וכלו לא היה. " (רש"י יומא שם)¹⁶⁴

אך נראה שבסיפורנו מתפרש המקור
התלמודי מצדו המקראי: "אם חוֹמָה היא
נְבִינָה עֲלֶיהָ טִירַת כֶּסֶף וְאִם דָּלַת היא נְצוֹר
עֲלֶיהָ לוח אָרְזוֹ". שאלת רקבנו ורעיעותו של
הבית: "בית זה מהו" - (אם "טירת כסף
הוא או לוח ארז") תיבדק לאור בחינת
כנסת ישראל "אם חומה היא ואם דלת
היא". אולם שלא כפי שהבינו מפרשי
התלמוד, שבחינת חסרון השכינה בבית זה
היא שעומדת על הפרק, שהרי המספר מעיד
בביתו "כי קטן" ואין השכינה שורה בו
כבבית שני. אלא, מה שעומד על הפרק הוא
סיבת ריקבוננו של הבית: "פשט (הרוח) את

להורידו לכבשן האש, אם חומה היא
נבנה עליה - אם מעמיד הוא דברים
כחומה יבנה עליה, ואם דלת היא נצור
עליה לוח ארז - אם דל הוא ממצוות
[וממעשים טובים] נצור עליה לוח ארז
ומה הצורה הזו אינה אלא לשעה כך
איני מתקיים עליו אלא לשעה.
(בראשית רבא, לט)

בתנחומא הגרסה היא:

ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז
ואם דל הוא מליתן את נפשו על
קדושת שמי, נצור עליה לוח ארז, מה
הצורה הזו שעל הלוח נוח להטשטש,
כך הוא נוח ליאבד מן העולם ואיני
משגיח עליו (תנחומא, לך לך ב)

במדרש שיר השירים דרשו את הדלת כמשל
על עם ישראל שהיה "דל ממצוות ומטלטל
מעשיו כדלת".¹⁵⁸ דבר זה גרם ש"אומות
העולם מונין¹⁵⁹ לישראל ואומרים להם: אם
כן למה הגלה אתכם מארצו ולמה החריב
למקדשו?¹⁶⁰ גם בתלמוד דרשו את משל
הדלת על עם ישראל וקישרו זאת לבית השני
שלא שרתה בו שכינה.¹⁶¹

אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם
כולכם בימי עזרא - נמשלתם ככסף,
שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם
כדלתות נמשלתם כארז שהרקב שולט
בו. מאי ארז? אמר עולא: ססמגור.¹⁶²
מאי ססמגור? אמר רבי אבא: בת
קול. כדתניא: משמתו נביאים
האחרונים חגי זכריה ומלאכי

¹⁵⁸ ראה שהש"ר ח ט, עמ' קעב-ג. הציטוט הזה מובא
מן המדרש על אברהם, ואילו המדרש על עם ישראל
מובא בקיצור אך ברור שהוא זהה.

¹⁵⁹ מלשון אונאת דברים שהיו מציקים לישראל
בעלבונות.

¹⁶⁰ שהש"ר שם, קעג.

¹⁶¹ אם כי לא התמקדו מילולית על הקשר שבין דל-
לדלת, אך בהחלט מבחינה איכותית.

¹⁶² ראה רש"י על האתר: "ססמגור- שם תולעת".

¹⁶³ בשהש"ר לא דרשו זאת על המילה על הפסוק "אם
דלת" (ח ט) אלא על הפסוק הקודם לו: אחות לנו
קטנה" (ט), הדגשה על "קטנה" - קטנה באוכלוסיין,
ולא על "דלת" - "דלה באוכלוסיין". לכאורה גם
התלמוד כאן מבין את משל הדלת על כך שלא
"עלייתם כולכם".

¹⁶⁴ וכך גם הבין רבינו חננאל, יומא שם, שהבעיה היא
כמותית.

ידו ובדק את הדלת, נשברה הדלת ונפלה." עגנון מבין שהרקב שעלה בדלתות הבית, ולא רק בבית השני שלא שרתה בו שכינה, אלא גם בבית ראשון ששרתה בו שכינה ונסתלקה ממנו – רקב זה מהווה אספקלריה לריקבון-להשחתה הרוחנית שעלה בבתים בגלל פושעי ישראל: "שפשטו ידיהם בזבול... ואין זבול אלא בית המקדש" (ר"ה יז ע"א) "שהחריבו בית המקדש בעוונם" (רש"י שם).¹⁶⁵ אליבא דעגנון הרוח לא רק פושט ידו לבדוק את הדלת הפיסית של הבית אלא בעיקר את מה שהיא מסמלת - עם ישראל. לכן כאשר מציג המספר את מאווייו הלאומיים להשראת שכינה בודק הרוח את השאלה האם יעמיד עם ישראל דברים למולו – יצה"ר- כחומה בצורה, או אם דלת הוא - אם דל הוא מלמסור נפשו על המצוות, ואם מיטלטל הוא על צירו כדלת, ובהקשה קלה יפתח לפני מי שרוצה להסירו מעם ה'."¹⁶⁶

הרוח שהצטייר לפנינו כיוצר הזה שבמקום לבדוק את קנקניו החזקים: "ה' צדיק יבחן" בודק הוא את קנקניו הרעועים ושוברם, ממשיך להתעטף באצטלת הבורא כשהוא בודק את כשירותו של עם ישראל לגאולה אליה נכסף המספר. וכמעט שמתפתים אנו לחשוב שלא רק שאינו לועג לדברי הנביאים שהמספר דבק בהם, אלא להפך מקיים הוא את נבואת זכריה באחרית הימים: "וְהִבְאִיתִי אֶת הַשְּׁלֵשִׁית בְּאֵשׁ וַיִּצְרְפֹתִים כְּצָרְף אֶת הַכֶּסֶף וַיִּבְחַנְתִּים כְּבַחַן אֶת הַזָּהָב הוּא יִקְרָא בְּשֵׁמִי וְאֲנִי אֶעֱנֶה אֹתוֹ אֶמְרָתִי עִמִּי הוּא וְהוּא יֹאמֶר ה' אֱלֹהֵי" (זכריה יג ט). זאת הוא עושה על ידי ש"פ שט את ידו ובדק את הדלת" לבחון

¹⁶⁵ וראה מהרש"א ר"ה שם שהעיר על רש"י: "דקדק לפרש כן דודאי העובדי כוכבים החריבו בהמ"ק אבל אלו הכתות שזכר הכתוב בעונם נחרב מקדש ראשון ושני".

¹⁶⁶ ראה רש"י שה"ש ח ט: "ואם דלת היא - הסובבת על צירה ובהיקש עליה היא נפתחת אף היא אם תפתח להם להיות הם באים בה והיא בהם" (נישואי תערובת), וראה ראב"ע: "ואם דלת היא - שלא שמרה המצוות ופתחה לכל נצור עליה".

ולצרף את הרעועים שבכנסת ישראל שאינם ראויים לגאולה. והתוצאה: "נפלה הדלת ונשברה" - מורה על כך שאכן עם ישראל לא עמד במבחן הבדיקה. ואולם, בצחוקו: "צחק ואמר לי אלך ואבדוק" – מסגיר הרוח את עצמו לא כבודק חיצוני - מין רוח טהרה בוחנת ומצרפת, אלא כרוח טומאה שהבטיח זכריה להעביר מן הארץ בעת בוא הגאולה: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' צְבָאוֹת אֲכָרִית אֶת שְׁמוֹת הַעֲצָבִים מִן הָאָרֶץ וְלֹא יִזְכְּרוּ עוֹד וְגַם אֶת הַנְּבִיאִים וְאֶת רֹחַ הַטְּמָאָה אֶעֱבִיר מִן הָאָרֶץ" (זכריה יג ב), ומסביר רש"י: "ואת רוח הטמאה – יצר הרע". ואולם בסיפורנו מוכיח הרוח הצוחק שרוח הטומאה לא עברה מן הארץ, ובהתחזותו לרוח טהרה כשפושט ידו בבית לבדקו – אין הוא באמת בוחן את רעיונות הבית אלא מגלה אותה תוך שהוא מגלם אותה. וכמו פושעי ישראל בשני החורבנות שפשטו ידיהם בבית והחריבו אותו בעוונם, אף הרוח אצלנו- הוא יצר הרע - הוא שטן – הוא מלאך המוות משפשט ידו בדלת נופלת היא לפניו ונשברה בעוונם של ישראל.

גם כאשר עובר הרוח לבדוק את חלונות הבית ועולה הוא לגג לראות אם רעועים הם ואם זורק בהם הרקב, אין הוא עושה זאת רק כדי לבדוק נוכחות שכינה או חסרונה. אלא כמו בדלת כך בחלונות הבית, בדיקת הרוח באה לחשוף את סיבת הריקבון מתוך הפרספקטיבה הסמלית. בכמה מדרשים ואגדות נמשלו הכוהנים כחלונות דרכם נשקפת ומציצה השכינה:

אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע לכהנים אתה אומר לברכנו, אין אנו צריכין אלא לברכתך, השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו), אמר להם הקב"ה אע"פ שאמרתי לכהנים שיהיו מברכין אתכם, אני עומד

עמהם ומברך אתכם, לפיכך הכהנים פורסין כפיהם, לומר שהקב"ה עומד אחרינו, וכן הוא אומר הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים (שה"ש ב ט), משגיח מן החלונות מבין אצבעות כתיפות¹⁶⁷ של כהנים, מציץ מן החרכים, בשעה שפושטין את כפיהם, לכך נאמר כה תברכו. (תנחומא בובר, נשוא טו)

בבדיקת דלת הבית שבנה לו המספר בצופית חשף הרוח את מצבו הרוחני של העם שהיה דל ומטלטל כדלת. בבדיקת החלונות עובר הוא אל חשיפת הריקבון של מכובדי העם וקציניו הם הכהנים. כדרכו של הרוח מגלם הוא זאת באירוניה: "פשט את ידו ובדק את החלונות" - בודק הרוח את הכהנים בדרך בה אמורים הם להוות בגופם חלונות לשכינה. הכהנים המברכים את העם "מגביהים ידיהם כנגד כתפיהן"¹⁶⁸ ו"המרחב בין הידים דומה לחלון"¹⁶⁹. בכך מגלמים הם את דברי הפסוק בשיר השירים: "משגיח מן החלונות" - "מבין כתיפות של כהנים". כמו כן כשמברכים הם את העם "פושטין ידיהן וחולקין אצבעותיהם על פי המדרש מציץ מן החרכים ששכינה למעלה מראשיהן ומציץ מבין חרכי אצבעותיהם"¹⁷⁰ - "שעושין מידם חלונות"¹⁷¹.

¹⁶⁷ זהו הנוסח במדרשים האחרים ראה פסד"כ, החדש הזה ח, מהד' ד' מנדלבוים, בית מדרש לרבנים שבאמריקה, ניו יורק, תשמ"ו, כרך א', עמ' 91; שהש"ר ב, ב, מהד' דונסקי עמ' סז, ועוד.
¹⁶⁸ ראה טור להלן.

¹⁶⁹ ראה הערה 10 של מנדלבוים במהדורתו לפסד"כ שם.

¹⁷⁰ טור, אורח חיים, קכח יא.
¹⁷¹ ראה ספר ראבי"ה (ר' אליעזר ברי' יואל הלוי, מאה 12, מגנצא), תשובות וביאורי סוגיות, מהד' ד' דבליצקי, בני ברק, תשס"ה, עמ' רסא: "ומצאנו שכתבו בשם רבותיי הדורשנים דרשה הגונה והנאתי ורציתי להעתיק כה תברכו (את בני ישראל אמור להם אמור להם, במדבר ו כג) אמור מלא ו"ו כנגד ו' ברכות באילו ג' פסוקים. שים ו"ו של אמור בין כה, יהיה כו"ה (חלון) בלשון ארמית, ראה תרגום לצפניה ב (יד), רמז משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים (שה"ש ב ט) שעושין מידם חלונות."

ואולם הרוח הפושט ידו באירוניה על הכהנים, לא בא באמת לבדוק את מצב החלונות, וצחוקו המקדים לבדיקה מסגיר את תוצאתה: "נשברו החלונות ונפלו". אין הוא מעוניין להוכיח שהקב"ה כבר אינו משגיח מן החלונות וזרק הרקב בבית - את זאת הרי יודע המספר. אלא הרוח מעוניין להציג את סיבת רעיעות החלונות. לנוכח כיסופי הגאולה של המספר רוצה הוא לטעון כנגדו שרעיעות זו שרירה וקיימת, ותמנע כל בניין אותו חוזה המספר במראות הבית העתידי מן הצופית.

ובכן, מדוע אפוא נשברו חלונות הבית, ונפלו הכהנים וגרמו לשכינה שתסתלק מן ההר? לפי המשך מעשי הרוח: "לסוף הגביה עצמו ועלה לגג. כיון שעלה נפל הגג" - נראה שהעניין קשור במשא גיא חזיון: "מִשָּׂא גֵיא חֲזִיוֹן מִה לָךְ אֶפֹּא כִי עֲלִית כְּלָךְ לַגְּגוֹת: תִּשְׁאֹת מְלֶאכָה עִיר הוֹמִיָּה קָרְיָה עֲלִיזָה חֲלָלְךְ לֹא חֲלָלִי חָרָב וְלֹא מָתִי מְלַחְמָה" (ישעיהו כב, א-ב). ומסביר רד"ק: "נבואה זו נאמרה על ירושלם וקראה גיא חזיון לפי שהיא מקום הנבואה". וכך במדרש: "רבי יוחנן פתח: משא גיא חזיון (ישעיהו כב א) גיא שכל החושים מתנבאים עליה, גיא שכל החושים עומדים ממנה, ד(ש)אמר ר' יוחנן כל נביא שלא נתפרש שם עירו, ירושלמי הוה. גיא חזיון שהשליכו דברי חושים לארץ" (אכ"ר, פתיחתא כד, א). וממשיך רד"ק ומסביר: "מה שקראה גיא והיא הר לכנותה לרעה לפי שהפילוה יושביה ברעתם"¹⁷² והשיבוה מהר אל בקעה ואינה ראויה שתקרא עתה הר אלא גיא." וגם בסיפורנו: צופית החרבה ("עד שלא נבנתה") היא גיא חזיון למספר ממנה רואה הוא את ירושלים כהר וכגיא במראות הנבואה. וכיון ש"מלך הרוחות מושל שם (בצופית) בכל הארץ. וכל

¹⁷² זהו נוסח מקראות גדולות, מהד' מ' כהן, אוניברסיטת בר אילן, 1996, עמ' 144, ובנוסח הרגיל לרעתם- והמשמעות זהה.

שני מקרקר קיר ושוע אל ההר (שם ח). (תענית כט ע"א)¹⁷⁷

לכאורה מן הטקסט לא ברור במה הפרו הכוהנים את נאמנותם לבית, חוץ מן העובדה שנחרב בעוונם או בעוון העם וממילא לא נשמר.¹⁷⁸ אולם הסיפור העגנוני מנחה אותנו להבין את הפירוש התלמודי לנבואת גיא חזיון כקושר את הנפילה מגג הבית¹⁷⁹ עם החטא שנעשה בגגות. הנביא שואל: "מִה לָךְ אֶפֹּא כִּי עָלִית כֶּלֶךְ לַגְּגוֹת?" והשאלה המתבקשת: מה עשו יושבי ירושלים על גגות העיר? התשובה נתונה בהמשך הפסוק: "תִּשְׁאֹת מְלָאָה עִיר הוֹמָה קִרְיָה עֲלִיזָה" – כלומר: "שיעלו כל יושבי ירושלים לגגות לערוך שם חגיגות שמחה. הגגות בימיהם היו שטוחים ורחבים, והיה העם נאסף שם לחגוג ולשמוח."¹⁸⁰ אומנם גם התלמוד (במקום אחר) מביא מסורת לקול החגיגות שעולה מגגות ירושלים. כאשר הוא דן בשאלה האם גגות העזרה נתקדשו לאכילת בשר קדשי קדשים, מביא הוא ראיה מאנשי ירושלים שבלילי פסחים

שריו ועבדיו רוחות עזים וקשים יושבים שם בהר ובעמק בגבעה ובגיא¹⁷³ – אנו מבינים שאלבא דעגנון, רעת יושבי ירושלים בגינה הפילו את העיר והשפילוה¹⁷⁴ מהר לגיא, הייתה נפילתם שלהם עצמם בידי מלך הרוחות ושלוחיו המזיקים, ששולטים בהר ומפילים דברי חזים לארץ.¹⁷⁵ וכך גם עושה הרוח בלעגו למספר הנאחז בדברי הנביאים בחזיון הבית הקטן. הסיבה שנפלו החלונות (הכהנים) ונשברו הייתה נפילתם בידי מלך הרוחות ושלוחיו – ש"הגביה עצמו ועלה לגג". בתלמוד הבבלי דרשו את 'משא גיא חזיון' על הכוהנים שעלו לגגות בחורבן בית ראשון ונפלו:

תנו רבנן משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך, וזרקום כלפי מעלה. ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור. ועליהן קונן ישעיה הנביא משא גיא חזיון מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות תשאות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה (ישעיהו כב, א ב). ואף הקב"ה מקרקר עליהם כתרנגולין¹⁷⁶

¹⁷⁷ אגדה זו מצויה במקורות מקבילים בשינויים: ירו' שקלים ו ב, ג ע"א; ויק"ר, יט ו, עמי תלו; אדר"נ גו"א ד, מהד' ש"ז שכטר, ני יורק וירושלים, תשנ"ז, עמ' 24, פסק"ר כו, מהד' מ' איש שלום, תל אביב, תשכ"ז, קלא ע"א; תרגום שני לאסתר, א ב, תורת חיים מגילת אסתר, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשס"ו, עמ' ריב.

¹⁷⁸ השימוש באגדה בביטוי "גזברין נאמנין" לקוח ללא ספק מהמשך הפרק בישעיהו (יט-כג) המדבר על אליקים בן חלקיהו שיהיה יתד תקועה במקום נאמן. ומסביר ר' יוסף קרא (ראה מהד' כהן, עמ' 151) שהכוונה שאליקים יהיה גזבר על ירושלים כל עוד תהיה היא מקום נאמן, דהיינו שקטה ושלוה, ואילו חרבה ירושלים בימיו היה מניחה והולך לו.

¹⁷⁹ כאמור בחלק מהמקורות המקבילים (לעיל הערה 177) האגדה מופיעה בשינויים, ואחד מהם הוא שהנפילה מן הגג לא מיוחסת לכוהנים אלא גם למשל לסנהדרין גדולה וחשובי יהודה (ירוש'), או גם לכוהנים וגם לאחרים (פסק"ר).

¹⁸⁰ חכם, דעת מקרא שם (וגם ההפניה (להלן) לתלמוד, היא משמו), וכך גם הפרשנים המודרניים הבינו שהעלייה לגגות הייתה לצורך שחוק, אך המפרשים המסורתיים הבינו שהייתה כדי להשקיף על האויב המתקרב לירושלים, להוציא ראבי"ע, ראה להלן.

¹⁷³ התייחסות לפתיחה, ראה חלק א', עמ' 119.

¹⁷⁴ ראה בנוסח כתב היד "השפילוה" במקום "הפילוה".

¹⁷⁵ ראה ע' חכם, דעת מקרא לישעיהו, ירושלים, תשמ"ד, הערה 1, שלדעתו דרשה זו של גיא חזיון – מבארת 'גיא' במונח של ארץ (ושער שזה מן היוונית, כמו גיא-גרפיה-כתיבת ארץ, וגיא-מטריה: מדידת ארץ).

¹⁷⁶ בדפוס וילנה הנוסח הוא: "אף בהקדוש ברוך הוא נאמר מקרקר קיר." והגהתי על פי נוסח כתבי היד (ראה בשינויים זה מזה אך בעיקרון אחד: כתב יד גויטינגן 3; לונדון 5508; מינכן 140, 95; אוקספורד 23; דפוס פיזרו, וכן ראה גרסת הערוך, ערך: 'קרקר', וגרסת עין יעקב בתענית שם, וכן ראה דק"ס).

"הלילא פקע איגרא"¹⁸¹ (הלל פקע־שבר את הגגות). רש"י: לקול המולת ההמון מההלל דומין כאילו הגגין מתבקעים שהיו אומרים ההלל על הפסח. "מזה רוצה התלמוד להוכיח שכמו שאכלו את בשר הפסח (קדשים קלים) על גגות ירושלים, כך גם גגות העזרה (הבית) נתקדשו לאכילת קדשי קדשים. אמנם בסוף דוחה התלמוד אפשרות זאת וסובר שאכלו את בשר הפסח על הארץ ועלו לגגות לשיר את ההלל לאחר אכילת הבשר.¹⁸²

מכל מקום שונה קולה של ירושלים שעולה מנבואת גיא חזיון, שאינו קול הלל לאל על הבשר אלא קול הוללות וקלות דעת: "וְהִנֵּה שְׂשׂוֹן וְשִׁמְחָה הָרַג בְּקֶרֶךְ וְשָׁחַט צֶאֱן אֶכְל בְּשָׂר וְשִׂתוֹת יֵין אֶכּוֹל וְשִׂתוֹ כִּי מִחַר נְמוֹת". (יג).¹⁸³ אכול ושתו, התמסרות לשלטון היצר הרע באכילה ושתיה ושכרות, "וכל זה ללעוג ולשחוק לדברי האל" (רד"ק). אם נחזור לאגדה התלמודית על נפילת הכהנים בזמן חורבן הבית, נראה שהתלמוד שמביא את נבואת גיא חזיון כבסיס לה סובר גם כן שנפילתם מן הגג נגרמה עקב קולות השחוק והתענוגים שנשמעו מגגות העיר – דהיינו ההתמסרות ליצר הרע. על פי זה מתפרש סיום הפסוק שהביא התלמוד: "חֲלִי חֲרָב וְלֹא מִיַּי מְלַחְמָה" – אלא חללי היצר הרע.¹⁸⁴ בגרסת איכ"ר (לעיל) למדרש הפסוק בישעיהו מצאנו:

גיא חזיון שהשליכו דברי חושים לארץ. מה לך איפוא כי עלית כלך לגגות (שם ב). ולא יגרא סלקין להון

כולהון?¹⁸⁵ (ולגג עלו להם כולם)? א"ר לוי אלו גסי הרוח. ... חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה (שם). ומה הן? מזי רעב ולחומי רשף (דברים לב כד). (איכה רבה, פתיחתא כד, עמ' 4-23)

המדרש כאן מאשש בצורה סמלית את פרוש התלמוד להבנתנו, שהעלייה לגגות בקריאת הנביא מהוה מסגרת לחטאה של ירושלים. "מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות" – הכוונה, מה לך יושבת ירושלים שהגבהת עצמך בגסות רוחך לגגות וכגיא חזיון השלכת דברי חושים ונבואה לארץ. גסות רוח זו המסומלת בגג הולכת בד בבד עם ההבנה שהגגות היו מקום עריכת המשתאות והתענוגים. שכן הפסוק בישעיהו: והנה ששון ושמחה ... אכל ושתה כי מחר נמות" (יג) בא לאחר שהנביא קורא בשם ה' לבכי ומספד ולקרחה (יב) – דהיינו חזרה בתשובה ממעשיהם הרעים. בחינת גגות על הגגות מתבטאת גסות רוחם של קלי הדעת ורודפי התענוגות שבירושלים שבחרים לשקוע בתאוותיהם ולועגים ומתלוצצים על דברי ה' ונביאיו.¹⁸⁶

גם הסבר המדרש לסוג חללי החורבן עליהם מדבר ישעיהו מאשש את פירושו כי מדובר בחללים שנפלו במלחמתם עם יצר הרע וכל שריו ועבדיו השדים והמזיקין: "חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה (שם). ומה הן? מזי רעב ולחומי רשף" (דברים לב כד) (איכ"ר).¹⁸⁷ רש"י "ולחמי רשף - השדים

¹⁸⁵ הבאתי את הנוסח הקדום של כת"י מינכן 229 (מאה שלוש עשרה) המובא במהד' בובר (ראה עוד להלן, ובובר במבוא עמ' 5-74).

¹⁸⁶ ראה פירוש גורדון: "בפתגם זה מתבטא הלעג לאיומי הנביא, גם הלעג למות הקרוב. ולא מהשקפה מוסרית גבוהה, אלא מקלות-דעת ואהבת התענוגים בווהה", וכן פירוש ר' ישעיהו מטארני (איטליה מאה 13), מקראות גדולות.

¹⁸⁷ אומנם יש שלמדו מכאן דווקא שחללי ירושלים היו חללי רעב, אך מן ההקשר במדרש (לא צוטט) המדבר על העיר העליזה נראה דווקא שהמדרש אינו

¹⁸¹ פסחים פב ע"ב.

¹⁸² שם פו ע"א.

¹⁸³ ראה פירוש ש"ל גורדון, ספר ישעיהו, תל אביב, 1969, שראה בפסוק זה "פתגם שגור בפי קלי הדעת ורודפי התענוגות" וראה עוד להלן.

¹⁸⁴ ראה גם חכם שם, שהנביא רמז לחללים מחמת שמחת ההוללות".

נלחמו בהם, שנאמר (איוב ה, ז) ובני רשף יגביהו עוף, והם שדים" (דברים שם). וכן בתלמוד: "ואמר רבי יצחק: כל הקורא קריאת שמע על מטתו - מזיקין בדילין הימנו, שנאמר ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה) ואין עוף אלא תורה, שנאמר: התעף עיניך בו ואיננו (משלי כג); ואין רשף אלא מזיקין, שנאמר (דברים לב) מזי רעב ולחמי רשף וקטב מרי"י" (ברכות ה ע"א).

אם כן הכהנים שנפלו מגג ההיכל הבווער בזמן חורבן הבית אינם" חללי חרב ולא מתי מלחמה" אלא חללי "תשואות מלאה עיר הומיה קריה עליזה" – חללי העליזות וקלות הדעת שמילאו את ירושלים בתענוגיה, וממילא חללי השחוק והלעג של יצרים הרע על נבואת חורבן העיר: "כִּי יוֹם מְהוּמָה וּמְבוֹסָה וּמְבוּכָה לַה' אֱלֹהִים צָבָאוֹת בְּיָמַי תִּזְיוֹן מְקַרְקַר קִר וְשׁוֹעַ אֶל הַהָר". וכך גם מסיים התלמוד: "ואף הקב"ה מקרקר עליהם כתרנגולין שני מקרקר קיר ושוע אל ההר (ישעיהו שם ח). לכאורה משמעות הפסוק היא שהאויב שבא על ירושלים "מקרקר קיר" – דהיינו הורס ונותץ את חומת העיר.¹⁸⁸ "ושוע אל ההר" – האויב מסתער בקריאות קרב להלחם על ההר¹⁸⁹ – הוא הר ציון.¹⁹⁰ אולם התלמוד הבין שתיאורי האויב המחריב את ירושלים (מקרקר קיר, ושוע- קריאות ויללות) בא כמידה כנגד מדה על עוונה של העיר שהתמסרה לקרקורים.

במדרש שמות רבא (ט ו) נאמר: "ויקרא [גם פרעה] לחכמים ולמכשפים [ויעשו גם הם חרטמי מצרים בלהטיהם כן] (שמות ז יא). באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם

ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואמר להם". לפי זה הביטוי: מקרקר ... כתרנגולת" משמעו: "קריאת היתול ולעג".¹⁹¹ ואף אצלנו מבין התלמוד, שירושלים חרבה מתוך הלעג והשחוק וקרקורי היצר הרע שלוחיו השדים והמזיקין (שנדמו לתרנגולים)¹⁹² שמושכים את האדם אל התאוות והתענוגים, וכמדה כנגד מדה, או כתוצאה ישירה מחטאם זה: "ואף הקב"ה מקרקר עליהם כתרנגולין שני מקרקר קיר ושוע אל ההר". כשבא האויב להחריב ולנתוץ ולכבוש את ירושלים והר ציון בית מקדשה, הוא מקרקר עליהם מתוך אותו שחוק לעג והיתול של שחרור יצרים.

בסכום, על פי האגדה התלמודית הכהנים הנופלים מגגות ההיכל בחורבן הבית היו שבויים בקרקורי היצר הרע מתוך שחוק תענוגים ותאוות, קרקורים אלו בסופו של דבר המיטו על ירושלים את חורבנה.

ובחזרה לסיפור העגנוני 'מאויב לאוהב'. האויב שהחריב את ירושלים, הוא אותו האויב שהחריב את הבית הקטן שבנה לו המספר בצופית. וגם כאשר בא הרוח מתוך שחוק ולעג להוכיח למספר כי חלונות הבית-הם הכהנים - שבורים הם, ואין השכינה יכולה להציץ דרכם, עושה הוא זאת מתוך "שהגביה עצמו ועלה לגג" – מתוך כך שמראה הוא למספר, כי חטא הגגות של ירושלים המתהוללת לא עבר מן העולם, לא בבית ראשון ולא בבית שני.¹⁹³ כיון שבצופית – המקום ממנו חוזה המספר את חזון

¹⁹¹ ראה א' שגן, במהדורתו למדרש שמות רבה, ירושלים תל אביב, 1984, עמ' 211, הערה 58, ואומנם במדרש המאוחר סדר אליהו רבא, מהד' מאיר איש שלום, כח, עמ' 155, לא הובן כך אלא על פי ההקשר בישעיהו, כקריאת שבר, ע"ש.

¹⁹² ואכן נמצא אצל חז"ל הדימוי של רגלי השדים והמזיקין לרגלי תרנגולים, ראה לדוגמה ברכות ו ע"א, בגיטין סח ע"ב (רש"י ד"ה "בדקו בכרעיה": "שרגליו של שד דומות לשל תרנגולים").

¹⁹³ אגדת הכהנים הנופלים מן הגג כאמור מסופרת על בית ראשון, ואולם מצאנו במדרש השוואת החורבן בין הבתים, ראה איכ"ר פתיחתות כב, ח ע"ב: "הוי מגיע בית בבית [שדה בשדה יקריבו] הגעתם חורבן ראשון לחורבן שני", וכן ראה להלן ירו' יומא, על הקשר בין בית ראשון ושני.

מדגיש את מזי הרעב אלא את ההמשך לחמי רשף וקטב מרי"י, וראה ברכות בהמשך.

¹⁸⁸ ראה רד"ק, ושאר מפרשים.

¹⁸⁹ ראה חכם, גורדון על האתר.

¹⁹⁰ ראה רש"י תענית שם, ד"ה "אל ההר", וכן פרוש ר' יוסף קרא (צפון צרפת סוף המאה ה-11), ישעיהו שם.

שאלו את רבי אליעזר דורות האחרונים כשרים מן הראשונים אמר להן עידיכם בית הבחירה יוכיח, אבותינו העבירו את התקרה: ויגל את מסך יהודה (ישעיהו כב ח) אבל אנו פעפענו את הכתלים: האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהילים קלו ז). אמרו כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו (ירושלמי יומא, א א, לח ע"ג)¹⁹⁶

לפי ר"א בחורבן בית ראשון העוון גרם לכך שגג הבית – התקרה- הוסרה, דהיינו השכינה נסתלקה לה מן הבית,¹⁹⁷ אבל הבית עצמו ביסודו לא חרב. אולם בחורבן בית שני העוון חלחל¹⁹⁸ אל יסודות הבית ומוטט אותו לחלוטין על כתליו. לפי זה יוצא שדורות אחרונים של בית שני, הם בעצם אחראים גם לחורבן הבית הראשון. ומכאן אמרו: "כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו".¹⁹⁹ במדרש תהילים נוסף: " מאי טעמא? (מה הסיבה?) לפי שלא עשה תשובה".²⁰⁰ כלומר מה שגרם לחורבן הטוטלי של הבית השני היה שעם ישראל המשיך להחזיק בעוון בית ראשון ולא חזרו בתשובה, וכיון שלא נבנה הבית ולא חזר הגג- התקרה- השכינה לשכון בימיהם, כאילו

המקדשות, עדין שולטים "מלך הרוחות וכל שריו ועבדיו שעושים כל מה שליבם חפץ"- כלומר מתהוללים ומתמסרים לתענוגות ולדבר עבירה, לועגים לכל ושוחקים צחוק פרוע "כאילו להם בלבד נתנה ארץ" ואין אלוהים שליט עוד בעולם. לכן כשהרוח המתהולל "הגביה עצמו ועלה לגג" - הוא מגלה לנו מדוע נשברו חלונות הבית ונפלו; כמו הכהנים שנפלו משום הגבהה זו של הרוח- הוא השטן הוא יצר הרע. ו"כיון שעלה נפל הגג"- וכיון שהרוח עלה – דהיינו הוא שולט בבית ישראל בגסות רוחו –"נפל הגג" – מסתלקת השכינה שסוככת על ישראל כגג אם כמתואר בנבואת עמוס (א ח): "הך הכפתור",¹⁹⁴ ואם כמתואר בנבואת גיא חזיון (ישע' כב ח) על אותו אויב מקרקר: "ויגל את מסך יהודה" - רש"י: "הוא בית המקדש שהי' מגין ומיסך ומסכך עליהם" (רש"י שם), והכוונה כמובן לשכינה שמשוככת מעל בני ישראל.¹⁹⁵

יש לשים לב שעגנון מתאר את התמוטטות הגג לא כמו שתיאר את שבירת הדלת והחלונות שבאו לאחר בדיקה כביכול של הרוח, אלא תוצאה ישירה מהגבהת הרוח את עצמו: "כיון שעלה" – זה (הרוח!), נפל זה ('הגג' – כביכול הקב"ה). כששולטים השטן ושלוחיו אין מקום לשכינה והיא כביכול נופלת ומסתלקת. אולם עצם הסרת גג השכינה לא אומר בהכרח התמוטטות הבית כולו, וכפי שהיה בבית שני שלא שרתה שכינה, וכבר הראינו קודם לכן שהמספר אינו מחפש לו גדולות דהיינו נבואות, ומוכן להסתפק בבית קטן? בירושלמי מצאנו:

¹⁹⁶ מצוי גם בבלי יומא ט ע"א, בקיצור נמרץ. אומנם לענייננו הוא המשך הגמרא שם המביא את דרשות שיר השירים (שצטטנו לעיל) על עולי הגולה שעלו כדלת וכלוח ארז, ראה עוד להלן.

¹⁹⁷ לא ראיתי מי מבין המפרשים שמסביר את 'התקרה' עליה מדבר ר"א- במובן של שכינה, אם כי "מסך" בפסוק הובן כמוסב על השכינה, ראה לעיל הערה 195.

¹⁹⁸ הפועל 'לפעפע' מוסבר על פי ההקשר 'לשברי', ואולם מצוי הוא בירו' חגיגה, ב א, עז ע"ב, ושם הפעפע מוסב על ארס הנחש, חלחול שיש עמו הרעלה, ואף כאן נראה לי שהמשמעות זהה ראה בהמשך בעניין התולעת.

¹⁹⁹ ראה קרבן העדה על הירושלמי, שהבין לימוד זה כמתייחס לדברי ר"א על שאמר בלשון רבים: "פעפענו" – אבל הרי ר"א חי בדור בו נחרב המקדש.

²⁰⁰ מדרש שוח"ט, קלו ז, עמ' 526.

¹⁹⁴ ראה חלק ב', עמ' 71-72, עשר מסעות שנסעה שכינה ונבואת עמוס.

¹⁹⁵ ראה רש"י לישעיהו ה ז: "הסר מסוכתו אסלק שכינתו מעליה' המסוככי עליהם כמה שנאמר: ויגל את מסך יהודה". והמפרשים האחרים הסבירו 'מסך' על הגנות שונות של בני יהודה.

נחרב בימיהם. מעניין שבהמשך המקבילה המקוצרת בבבלי (יומא ט ע"א) לדברי ר"א על אנשי בית שני שפעעו את כתלי הבית, מובא מדרש שיר השירים שציטטנו קודם לכן,²⁰¹ על עולי הגולה שנמשלו לדלת ולוח ארז שאחז בהם הססמגור. ססמגור כאמור היא מין תולעת שזורקת ריקבון בעץ, ריקבון שהסביר התלמוד כמוסב על אי השראת שכינה בבית. אם נחבר את שני המדרשים יצא שפעפוע כתלי הבית נגרם כתוצאה מתרעלת הריקבון שחלחלה וערערה את יסודות הבית. ריקבון זה הוא הסתלקות או אי חזרת השכינה-גג הבית, שנגרמה בעקבות החטא שחטא עם ישראל בבית ראשון והמשיך להחזיק בו בבית שני – שלא חזרו בתשובה.

על רקע זה מובנת התמונה בסיפור העגנוני שעצם עלייתו של הרוח לגג – דהיינו התגברות שלטון השטן, גורמת לגג שיתמוטט – כלומר לשכינה שתסתלק או שלא תשרה בבית, וממילא גורמת לחורבן "עד היסוד" של הבית כולו: "צחק בי הרוח ואמר, ביתך שבנית היכן הוא?" צודק הרוח בהוכחה שניסה להוכיח למספר, כי כל עוד שחוק הרוח נשמע מן הצופית ועם ישראל וכוהניו נשלטים על ידו ועל ידי שריו ועבדיו- כל בית שיבנה המספר בחזון הגאולה – אינו יכול להכיל את השכינה וממילא נשבר הבית ונהרס.

ואכן המספר מסכים בעל כורחו עם הרוח ומכיר בחורבן הבית שבנה מתוך קריאת שבר וכאב: "אף אני שאלתי היכן ביתי, אבל לא צחקתי." וכך בדיוק מתאר המדרש בפירושו לנבואת גיא חזיון, לפסוק: "וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לְבָכִי וּלְמִסְפָּד וּלְקִרְחָה וּלְחֶגֶר שֶׁק" (ישעיהו כב יב):

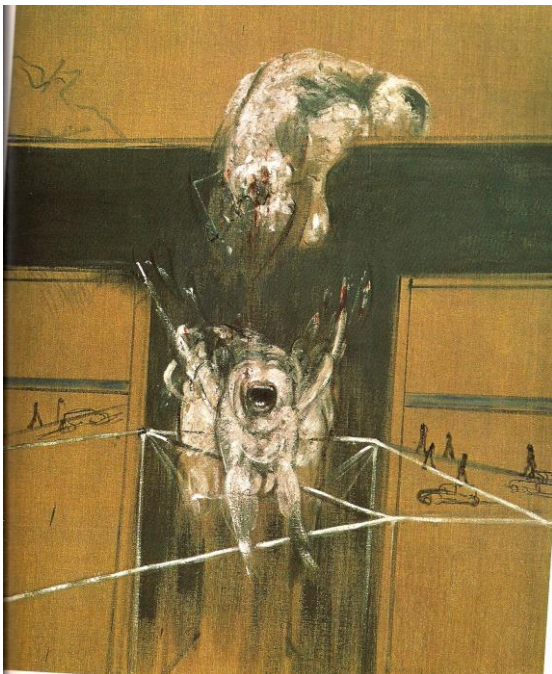
ד"א ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד וגו', בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכו אין אומות העולם נוגעין בו, אלא אכביש את עיני ממנו, ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ, ויבואו האויבים ויחריבו אותו, מיד נשבע הקב"ה בימינו והחזירה אחריו, הה"ד (איכה ב) השיב אחר ימינו מפני אויב, באותה שעה נכנסו אויבים להיכל ושרפוהו, וכיון שנשרף אמר הקב"ה שוב אין לי מושב בארץ אסלק שכינתי ממנה ואעלה למכוני הראשון, הה"ד (הושע ב) אלכה ואשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני, באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר אוי לי מה עשיתי השריתי שכינתי למטה בשביל ישראל, ועכשיו שחטאו חזרתי למקומי הראשון, ח"ו שהייתי שחוק לגוים ולעג לבריות ... אמר להן הקב"ה למלאכי השרת בואו ונלך אני ואתם ונראה בביתי מה עשו אויבים בו, מיד הלך הקב"ה ומלאכי השרת וירמיה לפניו, וכיון שראה הקב"ה את בית המקדש, אמר בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם, באותה שעה היה הקב"ה בוכה ואומר **אוי לי על ביתי, בני היכן אתם, כהני היכן אתם**, אוהבי היכן אתם, מה אעשה לכם התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה (איכ"ר, פתיחתות כד, יג ע"א)

ומדוע לא חזרו בתשובה? כי במקום שהעם וכוהניו יענו לקריאת השבר והמספד של הנביא הם היו עסוקים בשחוק והוללות: "וְהִנֵּה שֹׁשׁוֹן וְשִׂמְחָה הָרֵג בְּקֶר וְשָׁחַט צֹאן אֶכֶל בָּשָׂר וְשִׂתוֹת יֵין אֶכֹּל וְשִׂתוֹ בִּי מִחֶר נְמוֹת". (ישעיהו שם, יג) ואף המספר שלנו כשמוכיח לו הרוח כי עדין השחוק הוא

²⁰¹ ראה לעיל עמ' 53.

אוהבי היכן אתם", והמסקנה המרה הנובעת מכך: "מה אעשה לכם התריתי בכם ולא חזרתם בתשובה" – המצב נותר בעינו, מלך הרוחות וכל שריו ועבדיו שולטים בשחוקם בעם ובכוהניו – משום כך הם אינם ראויים לגאולה, ואין מקום לאף בית אליו תחזור השכינה - החורבן אם כן בעינו עומד, זהו מצב סגור אשר אין ממנו מוצא לגאולה אליה נכסף המספר.

השולט בעם ישראל ובכוהניו, אף הוא מגיע לאותה מסקנה שהחורבן של הבית אותו ראה בחזון הנבואה הוא הכרחי, ואין מקום לכסופי גאולה מכל סוג שהם. אפילו לא כיסופים למנוחה פורתא בבית קטן שרוח האל לא שורה בו, אך אולי תשרה בו אם העם ראוי ויחזור בתשובה. ולא נותר לו למספר אלא לקונן כפי שעשה הקב"ה ולשאול בצער: "היכן ביתי" כלומר: "אוי לי על ביתי, בני היכן אתם, כהני היכן אתם,

Francis Bacon, Fragment of a Crucifixion, 1950, Oil on cotton wall and canvas, 138x108 cm, Van Abbemuseum, Eindhoven

הַמְנוֹרָה שְׁפָתָהּ בְּצֵל הָאֲרָנִים

בל"ג בעומר תש"א (15 במאי 1941) החליט המטה הארצי של "ההגנה" להקים את הפלמ"ח (ראשי תיבות של "פלוגות-מחץ" – תרגום נמלץ של "קומאנדו"). שלושה ימים לאחר-מכן יצאו עשרים ושלושה מחבריו בספינה "ארי-הים", בלוויית קצין מצבא בריטניה, לחבל בבתי-הזיקוק בחוף צידון – ולא שבו! עד היום מהדהד אירוע זה, כמעט בכל יישוב עירוני בישראל, בשם "רחוב כ"ג יורדי הסירה". כך אירע אף במלחמת העצמאות, שגם תחילתה אמונה תמימה בתוקף החלטת עצרת או"ם בליל כ"ט בנובמבר 1947 (על-כך יעיד "גיוור" תאריכו הלועזי!) – ובשבעת חללי "היריות הראשונות" כבר למחרתו. השלב הראשון שלה, "הלחימה על הדרכים", נתאפיין בקרבות רבי-חללים. נפילת ל"ה אנשי "מחלקת ההר" בקרב, כחודש ומחצה בלבד לאחר-מכן (ה' בשבט תש"ח - 16 בינואר 1948), בדרכם לסייע ליישובי גוש-עציון הנצור, הפכה אף-היא סמל גבורה ודבקות במשימה: חיים גורי כתב את שירו "הנה מוטלות גופותינו"; קיבוץ יוצאי הפלמ"ח נקרא "נתיב הל"ה" בשל מיקומו על נתיב הליכתם; לערוץ הנחל היורד משולי "הגוש", בו עשו את דרכם האחרונה, ניתן השם "נחל עֶצְיוֹנָה"; ומקום נפילתם צוין במפות בשם הסתמי "גבעת הקרב" – שהרי די היה בו תחילה והכל ידעו איזהו "הקרב" המדובר; אך לימים, חמישים שנה לאחר מעשה, משנתקה זכר הפרשה, החליטה

מאז ראשיתה, בשלהי המאה הי"ט, ידעה ההתיישבות העברית בארץ-ישראל גם קבוצות רבות של חללים, אשר נפלו במאבק על חידושה – אך לא כולם זכו באותה מידה של התייחסות. "פרשת תל-חי" נתרחה בעיצומה של התלהבות בני-עמנו, באשר הם, מ"הצהרת בלפור". היו שראו בה כעין "הצהרת כורש" בשעתה ואף הנהיגו מניין שנים חדש, "כך וכך להצהרת בלפור" – בתוספת אמונה תמימה, כי שליטיה החדשים של ארץ-ישראל, הבריטים, יבצעו עד-תום. "פרשת תל-חי", בעקבות המחלוקת בין בריטניה לצרפת על תוואי "גבול הצפון", נתרחה שבועות אחדים בלבד לאחר שקבוצת בני מושבות הגליל נלוותה בשלהי תרע"ט (1919) על המורה והסופר ח"א זוטא והעפילה עימו אל פסגת החרמון – והוא הניף שם דגל כחול-לבן ועורר בכך תקרית בינלאומית בין ממשלות בריטניה וצרפת, ההנהלה הציונית והאמיר פייצל בדמשק. נפילת השמונה בתל-חי – ולא כולם בו ביום! – הדהדה לפיכך בשעתה ברחבי היישוב וזכתה בנוסחו המרגש של "יזכור", פרי עטו של ברל כצנלסון – המשמש אותנו ככתבו עד עצם היום הזה, בהתאמה קלה בלבד לימינו; במסורת עלייתן של תנועות-הנוער בישראל, שנה-שנה, אל טקס זיכרון לרגלי פסל "הארי השואג"; ואף בהנצחת זכר הנופלים בשם העיר הסמוכה, הצפונית בישראל, קריית-שמונה.

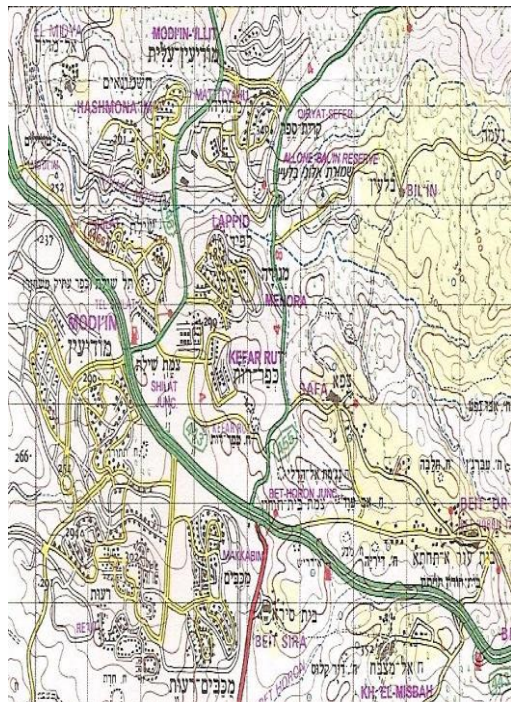
"הולכים" הנופלים ראשונה...

ועדת השמות הממשלתית לקבוע לאותה גבעה שם מובהק יותר – **"גבעת הל"ה"**!

גם ביום 4 במרס 1948 נפלו עד-אחד 16 לוחמים, שיצאו להציב מארב לתחבורה הערבית מצפון לירושלים, סמוך למושב **עטרות** – ואת זכרם נושא היום "רחוב השישה-עשר" בשכונתה הצפונית של העיר, **פסגת-זאב**. בעוד השבוע האחרון של אותו חודש נודע בכינוי **"שבוע השיירות"**: מבין אנשי **"שיירת עטרות"**, שיצאה מירושלים ביום 24 במרס, נפלו בהתקפה עליה 14 חללים; ב"**שיירת יחיעם**" נפלו ביום 27 במרס 47 לוחמים, ליד הכפר לשעבר **כַּבְרִי** – ואת המקום מציין שם היום אתר זיכרון לשיירה; קרב **"שיירת נבי-דניאל"**, ליד מחנה הפליטים **דְּהִישָׁה** שקם לימים מדרום לבית-לחם, גבה למחרת מבין מגיניה חי 14 לוחמים; וב"**שיירת חולדה**", שהותקפה שלושה ימים לאחר-מכן סמוך ליציאה אל כביש **מִסְמִיָּה** (צומת **רָאם**)-לְטָרוֹן (צומת השריון), נפלו 23 מבין הלוחמים – ועל "יד הגבורה", שהוקמה לזכרם בסמוך, חקוקים דברי מזמור קל"ז: "אם אשכחך, ירושלים, תִּשְׁכַּח ימיני!". גם ההתקפה, שנערכה ביום 13 באפריל 1948 בשכונת **שִׁיחֵי-ג'וּרְאָח** בירושלים על **שיירת "הדסה"**, עלתה במחיר חייהם של 78 חללים – ואת זכרם נושא היום בשמו "רחוב הע"ח" בשכונת **מוֹרְשָׁה** (מוֹצְרָאָה), שבו עבר בשעתו נתיבה של אותה שיירה. אכן, לא לחינם נקרא חודש זה בשמו של **מָרְס**, אל המלחמה הרומי... אך מלחמה של ממש, עקובה מדם, החלה כאן רק משפלו צבאות ערב לארץ ביום 15 במאי 1948, למחרת הכרזת עצמאות ישראל: כך היה בקרבות על פריצת הדרך לירושלים, שרק בניסיונות כיבושו של **מיתחם לטרון** בלבד נפלו 187 לוחמים ולוחמת אחת, הדסה **לִמְפָּל** (קשרית המ"פ שלנו, יעקב-"יקי" וג')... באין ברירה למדנו

אז, מן הניסיון המר, להגיס את ליבנו במניין הנופלים!

במבצע **"דני"** (9-19 ביולי 1948) - שנקרא כך, כזכור, על-שם דני **מָס**, מפקד **הל"ה** - נעשה ניסיון נוסף לכבוש את **לטרון** ולפרוץ את הדרך אל ירושלים: גדוד הפשיטה 89 של חטיבה **"שמונה"** – אשר נודעה בכינוי **"חטיבת 'הזקן'"** על-שם מפקדה, אלוף יצחק **שדה**, מפקד הפלמ"ח לשעבר – כבש את הערים הערביות **לוד** ו**רמלה** (11 ביולי); בעוד חטיבת פלמ"ח-"**יפתח**", שלחמה עד כאן בגליל - ולימים גם בנגב, כדברי שיר הפלמ"ח: "מִמְטוּלָה עַד הַנְּגֵב",! התקדמה מזרחה (14-18 ביולי) במבצע מישני, המכונה **"מיקי"** – בעקבות כינוי הסתר **"מיקי סטון"**, שניתן לקולונל **דִּייוֹד מְרְפּוּס** מצבא ארה"ב בבואו לסייע לנו במלחמת העצמאות וכשנתמנה מפקד חזית ירושלים, נפל סמוך למשטרת **אַבו-ע'וּש**. לוחמי **"יפתח"** כבשו את **חבל מודיעים**, בכוונה לנתק מצפון את צומת לטרון - יעדו העיקרי של מבצע **"מיקי"** - מכוחות "הלגיון הערבי" בהר בית-אל ולכבוש אותו.

שם היישוב **מנורה** אף צויין במפת ישראל (קנה-מידה 1:100,000, גיליון תל-אביב-יפו/7-8) משנת 2000, בטרם נכפה עליו השם **כפר-האורנים**. כדי למנוע החשת תגבורת ל"לגיון" מאזור **בית-נבאללה (בית-נחמיה של היום)**, צריך היה תחילה לכבוש בצפון-מזרחו של חבל מודיעים את גבעת נ"ג 318, המכונה ח'רבת **פריפור** ("המיית יונים", בהקטנה) ושולטת על הכביש שבין **ח'רבתא** בצפון לבין **בית-סירא** בדרום. משימה זו הוטלה בליל 17-18 ביולי על פלוגה ביי"ת, מן הגדוד הראשון של חטיבת פלמ"ח-יפתח", שפקד עליה פנחס ("סיקו") **זוסמן** – לימים מנכ"ל משרד הביטחון. בעקבות ידיעות על דילול כוחות "הלגיון הערבי" באזור ובהנחה, שגבעה זו מאוישת על-ידי כפריי האזור בלבד, העדיף מפקד הגדוד הראשון, **איתיאל ("איתי") עמיחי**, להורות ל"סיקו" כי יוותר על כיבושה ויתקדם עם לוחמיו מזרחה, עד סמוך לאותו כביש. אך עד מהרה נתברר, כי ח'רבת-כורייכור משמשת בפועל מוצב פלוגתי של "הלגיון הערבי" - והכוח מצא את עצמו מכותר על-ידי חיילי "הלגיון" אשר בראש הגבעה במערב, בתוספת תגבורת של גדוד "הלגיון" ושריוניותיו שחשה לכאן ממזרח. באין ברירה, החלו לוחמי פלוגה ביי"ת לסגת בבהילות לעבר הכפרים שכבר נכבשו קודם לכן, **שילתא** במערב (**שילת** של היום) ו**אל-בוּרְג'** בדרום-מערב (היום **גבעת תתורה**),²⁰² בדרום-מזרחה של העיר **מודיעין** – שאף ממנה נפתחה אז אש כוחותינו על הנסוגים, בשל טעות בזיהוי(!), אשר עשתה שמות בלוחמי פלוגתו של "סיקו": פלוגה מוקטנת זו כללה שתי מחלקות בלבד -

²⁰² חורבת מצודת צלבנים, שנתנה לכפר הערבי, אשר ישב כאן, את שמו – **אל-בוּרְג'** ("המגדל, הצריח"); בעוד היא עצמה מכונה "**קלעת טנטורה**" ("מצודת מגבעת [דמויית חרות]"). מכאן אף שמה העברי היום – "חורבת/גבעת **תתורה (שולי מגבעת)**".

מחלקת "הכשרת גבע", בוגרי ביה"ס החקלאי **במקווה-ישראל**, וכן מחלקה דתית - ומנתה כ-80 לוחמים, **שארבעים וחמישה** מהם נהרגו... רק אחד מן הנופלים הובא בו בלילה לקבורה **בנחלת-יצחק** – בעוד שרידי האחרים נלקטו בשדה הקרב, כשנה ומחצה לאחר-מכן, בידי אלוף שלמה **גורן**, הרב הראשי לצה"ל, ונטמנו **בהר-הרצל**.

מִשְׁפָּט צָדֵק?

לאחר מלחמת ששת הימים החל, כזכור, יישובו האינטנסיבי של **חבל מודיעים**. לימים נוספו על יישוביו המזרחיים, בין **כפר-רות** ל**מתתיהו**, שני יישובים חדשים משני עבריה של **ח'רבת פריפור**. בראשית הקמתם ניתנו להם שמות זמניים: "**גבעת-אהוד**" במזרח, לזכר רס"ן אהוד **בן-אמיתי** - סגן מפקד טייסת "אבירי הצפון", שנהרג ביום 20 בינואר 1981 בטיסת אימונים לקראת תקיפת הכור בעיראק; וכן "**כפר-רות א'**" במערב – ליד **כפר-רות**, שהקימו בני מושבי-עולים מן השפלה בשנת 1977 וְשֵׁם זה ניתן לו בעקבות היישוב הקדום "כפרותה" (Kaferuta, "כפר-רותה"), המצוין מצפון-מערב ל**בית-חורון תחתון** (בית-עור-א-תתחתא של היום) ב"**מפת מידבא**" הנודעת, מן המאה השישית. נראה, כי איש לא זכר עוד את אותו קרב אומלל מימי תש"ח, שנערך במבצע "**מיקי**" לרגלי **ח'רבת פריפור**, עם מחיר הדמים הכבד ששולם עליו... ביום 22 ביוני 1984 הונחה על שולחנה של ועדת השמות הממשלתית בקשה לקבוע שם רשמי ליישוב, המכונה "גבעת-אהוד". מטבע מיקומו, בעקבות שם היישוב "**מתתיהו**" אשר מצפון לו, הצעתי לו אז את השם "**מנורה**" - לזכר נס החנוכה הנודע, עת די היה בַּפֶּךָ שמן קטן להדלקת מנורת המקדש שמונה ימים רצופים... ואם בכך לא די, אותיותיו הראשונה והאחרונה של השם, **מ-ה**, מצטרפות למניין **45 הנופלים** בקרב על

חִרְבַת כְּרִיפּוֹר! מאותו טעם, בעקבות "מתתיהו" ו"מנורה", החליטה ועדת השמות לימים (20 בפברואר 1992) לקרוא ל"כפר-רות א'", המערבי שבשניים, בשם "לפיד" - לזכר לפיד המרד, שהניפו כאן החשמונאים בשעתם.

אך בפועל נתהפכו היוצרות - ויישובו של לפיד (בשנת 1996) קדם לזה של מנורה (1998). תושבי לפיד, עם לוחמי חטיבת פלמ"ח-"יפתח", הנציחו את הנופלים בקרב חִרְבַת כְּרִיפּוֹר בביה"ס המקומי, המכונה "לפיד המ"ה" - ובצד לוח הזיכרון שנקבע בו מתכנסים ותיקי "יפתח", מדי שנה, בטקס אזכרה. לבד מזאת כבר הונצחו הנופלים גם בחדר זיכרון במושב הסמוך, שִׁילָת; באנדרטה לזכר "הכשרת גבע", המוצבת במקווה-ישראל; ובצד בסיס מג"ב שבפאתי משמר-אילון - הצופה על לטרון. ואילו המתתיישרים החדשים במנורה - אנשי "עמותת לוחמי צה"ל" - דווקא להם לא היה נוח, משום-מה, לחיות עם מורשת הקרב של החשמונאים כמו גם עם זכר לוחמי פלמ"ח-"יפתח", בימים ההם ובזמן הזה; ודווקא הם אשר ביקשו מוועדת השמות הממשלתית להחליף את השם, שנקבע ליישובם: "אנחנו צעירים עדיין, מבטינו מופנים אל העתיד - ואין לנו חפץ להכניס צווארינו בעול מורשת העבר ומוראותיה!". לפיכך תבעו המתתיישרים במפגיע לקרוא לו "כפר-אורנים" - בעקבות יער האורנים, המשתרע לרגליו בנחל מודיעין (נאדי מלפי) מצפון.

נציגיהם, שהוזמנו לשטוח את טענותיהם באוזני חברי ועדת השמות הממשלתית, אף הביאו עימם עורך-דין - וזה השמיע באוזנינו "טענה מוחצת": "השם שקבעתם לאותו יישוב עלול להטעות את המבקשים לבוא לכאן - שהרי "מנורה" דומה להפליא לשמו של קיבוץ מְנָרָה". מקומו של זה,

כזכור, ב"אצבע הגליל" - ותנו-נא דעתכם על כך, שהמדובר במהלך 170 ק"מ צפונה מכאן!

סיפור השם "מְנָרָה" ידוע: השם הערבי "מְנָרָה" (במלעיל) - שמשמעותו אבוקה, מגדלור ואף צריח ולשונות אירופה סיגלו אותו בצורת הסמיכות "מִינְרֵט" (Minaret) - מעיד על מיקומו במרומי הרי נפתלי. בעקבותיו קבעה ועדת שמות היישובים של הקה"ל לקיבוץ, ש"עלה על הקרקע" בינואר 1943, את השם העברי "רְמִים". אך שם זה לא נראה בעיני חברי הקיבוץ - שנלחמו בו, בין היתר, גם באמצעות מעשה שלא היה: "כשנודע לרווקי קיבוץ מנארה, כי קבוצת בוגרות ביה"ס החקלאי של חנה מִינְרֵט בנהלל הצטרפה אל מושב "רמות-נפתלי", הסמוך בדרום - מיהרו לערוך שם ביקור נימוסין ו"סקר בנות". אדם, שפגש בהם בדרך, שאל: "מנין אתם?" והשיבו: "אנחנו מְרָמִים!"; "ולאן פניכם?" והשיבו: "לְרָמֹת!" (קיצורו המקובל של שם המושב)...

שנים רבות התנהל המאבק בשם "רמים" - אך רק משמלאו לקיבוץ עשרים שנה קבעה לו ועדת השמות הממשלתית (20 בדצמבר 1963) את השם העברי "מְנָרָה", במלרע - שמילון אבן-שושן מנקד אותו, משום מה, מְנָרָה, בקמץ תחילה! אך רק מעטים עושים בו שימוש: עד היום מוסיפים לכנות את הקיבוץ בשמו הערבי הקודם של המקום, "מְנָרָה" - אשר דמיון מועט בינו לבין "מנורה"... ברוחב-לב מיהרתי "לתרום" להם שמות דומים, קרובים לחבל מודיעים הרבה יותר מאשר קיבוץ מְנָרָה. כך, למשל, מלון "מנורה" ליד חמי-טבריה, מהלך 100 ק"מ בלבד ממקום היישוב "מנורה" - שהקימו בשעתם חברי אגודת משוחררי צבא בריטניה, המכונים "בֵּאָפְסִי קשישים" (Buffs) - כינויו העממי של חיל הרגלים

באנגלית המדוברת, בשל המדים העשויים Buff - עור Buffalo [בִּיֶּאֱו] צהוב-בהיר, אשר ייחדו אותם בשעתם) ובחרו כסמל **במנורה** שעל תג הכתף של חיילי ה"חי"ל" ("חטיבה יהודית לוחמת", המכונה "**הבריגאדה** [היהודית]") במלחמת-העולם השנייה; השם "נחל **מנורה**", שנתנה ועדת השמות הממשלתית לימים (24 במאי 1959) גם לנחל הסמוך, היורד שם אל הכינרת; ואף שמו של תל **מנורה** בבקעת בית-שאן – המרוחק "רק" 80 ק"מ מ**מנורה** אשר בחבל מודיעים... לעומת כל ה"מנורות" הללו, הפניתי את תשומת-ליבם של המבקשים להיקרא "**כפר-אורנים**" אל מכללת "**אורנים**" בטבעון, המרוחקת תשעים ק"מ מיישובם; ליישוב "**אורנית**", השוכן מאז 1985 מצפון-מזרח **לראש-העין** - מהלך 24 ק"מ בלבד צפונה; ואל אתר חפירות ארכיאולוגיות ממזרח **לשוהם**, סמוך לחבל מודיעים - שאף-הוא מכונה "**גבעת-אורנים**" ("קדמוניות" 126, שנה ל"ו, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ינואר 2004) ובינו לבין "**כפר-אורנים**" רק עשרה ק"מ! המתנגדים לשם "מנורה" פנו, לפיכך, לערכאות. נראה, כי היושב בדן ראה חוכמה יתרה דווקא בטענה המתוחכמת בדבר "הדמיון המדאיג" שבין "**מנורה**" ל"**מנרה**" – אף שאין היום כמעט איש, העושה שימוש בשמו העברי של הקיבוץ! מכל מקום, טענה זו היא אשר היטתה את הכף לטובת השם "**כפר-אורנים**", שביקשו המתיישבים החדשים לקרוא בו ליישובם! לשבחם יש

לומר, כי נענו לבקשתי והוסיפו לשם זה גם את ה"א הידיעה, "**כפר האורנים**" - וכך נשמרו בו, לפחות, אותיות מ"ה לזכר הנופלים בקרב ח'רבת כורייכור... בעקבות שמו הזמני הקודם, נושא היום רחובו הראשי של "כפר" זה את השם "**רחוב אהוד**" - ובין רחובותיו האחרים מצויים אפילו "**רחוב מנורה**" עם "**רחוב לפיד**". "רחוב הפסגה", כמשתמע משמו, עולה שם אל ראש גבעת נ"ג 318, כשאת מקומה לשעבר של ח'רבת כַּרְיִכּוּר מציין היום במפת היישוב סימול אתר - אך לא אתר **זיכרון למ"ה הנופלים** באותו קרב מימי תש"ח, אלא... מערכת מסתור תת-קרקעית מימי מרד בר-כוכבא. חבל!!! בשנת "**עי"ן לפלמ"ח**" מן הדין להביא כאן את דברי יגאל אלון – שהיה תחילה, כזכור, סגנו של "הזקן" (יצחק **שדה**), מייסד הפלמ"ח ומפקדו הראשון. במלחמת העצמאות פקד יגאל תחילה על חטיבת "**יפתח**" – עד שנתמנה מפקד הפלמ"ח. לימים, והוא אז שר החוץ וסגן ראש-הממשלה, נטל יגאל חלק ביום 12 בדצמבר 1975 בישיבת הוועדה הציבורית לשחזור המושבה **ראש-פינה**, בה נולדה **אימו**. וכך אמר שם, בין היתר:

עם, שְׁאֵינוּ מְכַבְּדִים אֶת עַבְרֵנוּ,
גַּם הַהֲנֵה שְׁלוֹ דָּל –
וְעַתִּידוֹ לוֹט בְּעַרְפָּל!

יהודה זיו – "יקיר ירושלים", חוקר ארץ-ישראל וכן יו"ר ועדת המשנה לשמות יישובים ונציג צה"ל בוועדת השמות הממשלתית

העיסוק במשפט בקרב שתי נביאות

ישראל. את דבריהן לעם הן מוסרות לעם את דברי אלוהים באופן ישיר וללא כחל ושרק. דבורה, המשמשת כנביאה לעם ישראל בתקופת השופטים, ממלאת תפקידים נוספים, נורמטיביים: היא נשואה, "אשת לפידות", בנוסף להיותה אשת איש היא עובדת שעות תרבות מחוץ לביתה ומכהנת כשופטת לעם: היא יושבת במקום ציבורי קבוע, המצוין כמקום ספציפי המשוך לה ומזוהה על-ידי העם ככזה: "והיא יושבה תחת תומר דבורה בין הרמה ובין בית-אל בהר אפרים"²⁰⁵. במקומה הקבוע היא מקבלת קהל רב, ויש להניח כי סדר יומה עמוס ביותר: "ויעלו אליה בני ישראל למשפט". תפקיד השיפוט תובע ממנה סבלנות וכן יכולות קוגניטיביות בריאות כמו שיקול דעת, יכולת אבחנה בין עיקר וטפל ועוז רוח. אין ספק כי דבורה פופולארית ומקובלת על העם כולו, על פשוטיו, כמו גם על האינסטנציה החברתית הגבוהה. בנוסף, היא אף משמשת לעם מנהיגה חברתית, מדינית וצבאית. היא מנחה את אנשי הצבא הבכירים, בראשם ברק בן-אבינועם, כיצד לנהוג נגד אויב ופורשת בפניו את המהלכים אלא שהיא גם מובילה את העם לניצחון (גם בזכות תושייתה של אישה אחרת, יעל, אשת חבר הקיני), וכן מתגלות תכונות נוספות של דבורה הנביאה, כאסטרטגית וכבעלת יכולת ארגונית וביצועית. דבורה מתגלה אף כאשת רוח מחוננת: היא מתגלה כמשוררת הכותבת שיר הלל לכבודו של הניצחון על סיסרא וצבאו והיא אף מבצעת את השיר בעצמה, בדואט שנלווה לו גם ברק בן אבינועם. בשיר מזכירה דבורה את פועלן של

הנבואה היא חלק מן המורשת העברית-יהודית. היא נזכרת, למשל, בספרי התנ"ך הנושאים את שמות הנביאים שקמו בעם ישראל ועסקו בנבואה מתוך הכרח, צורך פנימי, שנוסף לו הציווי האלוהי. בטיפול בנושא הנבואה בישראל יש לציין מעל לכל את הקב"ה, הממנה את הנביאים לשליחותם, בדרך גלויה או סמויה, מסמך את שליחו ומנחה אותם בתכני המסר ובאופן הצגתם לעם. האקסיומה המהדהדת במבוא לדיון כזה היא כי הידיעה האבסולוטית, של ידיעת הכול, ובכללה ידיעת זמני העבר, ההווה והעתיד היא תכונה על-אנושית. אינדיבידואלים כמו אליהו, ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל, יואל, מיכה, זכריה, יונה, יוסף, שאף נודעו כנביאים בקרב העם, נבחרו על-ידי כוח עליון כשליחים להעברת מסרים אקוטיים וגורליים או, כמו במקרה של יוסף, התנהגו בדרך שנראתה לסביבתם כייחודית ולכן נתפרשו אנשים אלו כאנשים בעלי יכולת. אנשים אלו נחשבו בדרך כלל לחריגים בקרב העם, הם דבקו במשימת הנבואה ובמינוח מודרני נחשבו "למשוגעים לדבר". בקבוצה זו ניתן לכלול גם נשים שהתנבאו בתולדות ימי ישראל ובלטו בתקופה בה פעלו. אלא שבנוסף לעבודת הנבואה אף עסקו בשיפוט ובעשיית דין צדק. בחרתי להתמקד בשתיים, בדבורה הנביאה²⁰³ ובחולדה הנביאה²⁰⁴ ואבקש לבדוק את הזיקה בין פועלן ואת סגנון עבודתן בתחום השיפוט והצדק. בדומה לנביאים אחרים, זכרים, אף דבורה וחולדה פועלות בתקופות של מצוקה לעם

²⁰³ שופטים ד', ה.
²⁰⁴ מלכים ב', כ"ב.

²⁰⁵ שופטים, ד', ה.

הדמויות, על-פי סדר הופעתן הכרונולוגי במהלך האירועים, ומשבחת אותן ובכללן אף מקומה שלה איננו נפקד: היא מציינת את פועלה ואת מעמדה החברתי והמגדרי כאחד: "עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל..."²⁰⁶ השמעת השיר בסיומו של הקרב, הוא אף מעשה של מנהיגות שקולה ואחראית: השמעת הטקסט קבל עם ועדה הוא הפגנתו של תחקיר מקיף ומדוקדק, והגם שהוא מבוא בלשון פיוטית, הוא בעל חשיבות רבה כחלק מעיסוקה כשופטת. בדבריה, הבנויים כהרצאה שירית, בעלת ארגון טקסטואלי מעורר הערכה, כוללת דבורה תחילה את הרקע המדיני-ביטחוני של העם ולאחר-מכן מספרת על השתלשלות מהלכי הקרב, ההסתבכות, השיא וההתרה, תוך שהיא מקפידה לצייר קווים לדמותם של האישים בקרב העם שסיכנו את חייהם ותרמו לניצחון המזהיר על האויב. דבורה אינה מתעלמת מתושייתה של יעל אשת חבר הקיני וממהלך אסטרטגי מבריק שבו נוקטת יעל ביוזמתה שלה, על אף שהוא דומסטי, השקייתו של סיסרא בחלב ולא במים, כפי שביקש כדי לטשטש את חושיו. נראה כי מהלך זה של יעל, הנטול הרואיקה צבאית מסובכת וככל הידוע, נעשה ללא ידיעתה של דבורה הנביאה-השופטת-האסטרטגית, מטה את כף הניצחון לטובתו של עם ישראל. דבורה איננה שוכחת לציין את פועלה של יעל בשירתה ומשלבת את תושייתה של זו האחרונה באופן מפורט וענייני. דברי השבח שחולקת דבורה לדמות נשית אחרת מחזקים

את העובדה על היותה אישה המודעת לכוחה הרב (ואף לכישורי הכתיבה שלה כמשוררת), עד כי איננה חוששת לרומם אישה אחרת, שאך לפני הקרב הייתה אלמונית ולא נודעה בקרב העם. בדמותה המיוחדת של דבורה גלומות תכונות רבות וכישורים מהותיים, אשר משותפות לדמותו של היוצר, הסופר המשורר, האמן המבצע את יצירתו. היא, בניגוד לנביאים אחרים, נחשבת למקובלת ואיננה חייבת במאבק על דימויה כאישה ועל מעמדה החברתי. היא איננה נחשבת לחריגה בעיני האחר, אלא לחיונית ולנדרשת. כמו כן, היא מתוארת כנכס לאומי וממלאת תפקיד כפול: נבואי ומנהיגותי, זאת בעוד שבזמנים אחרים שימשו שניים לתפקידים אלו.

ניכר כי דבורה מתייחסת לתפקידה כנביאה כאל תפקיד חברתי במעלה הראשונה. בלשון דיבורה היא נוקטת בלשון של "עבר נבואי"²⁰⁷, ככל נביא, אך ממלאת את תפקידה באופן ענייני ושקול, חף מסממנים בלתי-נורמטיביים שיכולים להצביע על שיגעון. אם הוא קיים- הוא נרמז באופן פואטי בטקסט שחיברה היא עצמה, ומבטאת אותו בשירת הניצחון שהיא עצמה מבצעת כאמור. בטקסט מצויים ביטויים בולטים לשיגעון גדלות קל, שאינו בעל אפקט מזיק, "...עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל"²⁰⁸, "עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר"²⁰⁹. נראה כי מעבר לפרשנות ההומוריסטית המוצעת בדבר "שיגעון גדלות קל" ניתן לטעון כי מדובר באישה אינטליגנטית, המודעת לעצמה ולכישוריה, היא מיטיבה להבין את המצוקה הקיומית

²⁰⁶ שופטים, ה, ו'. אפשר להפוך בביטוי "אם בישראל" מזוויות שונות וכאן אבקש להדגיש את צירוף המילים כחלק מבניית הדימוי העצמי של דבורה, כאישה אמינה, אחראית, חומלת. היא בעלת סטטוס כפול ורב-משמעות: היא אם בתוך התא המשפחתי והיא אף סובייקט בתוך שבט. אימהותה במישור החיים האישי מעניקה לה כביכול, גושפנקא לעיסוק בתחום השיפוט ולהיות פוסקת ומשפיעה בסוגיות המטרידות את הבריות.

²⁰⁷ את לשון ה"עבר הנבואי" מאפיין שימוש בפעלים בלשון עבר כדי לתאר פעולות העתידיות להתרחש והוא נועד "...להמחיש את הרעיון שהפעולה העתידית תתרחש בוודאות...ולא ניתן למנוע אותה".

פלורה, יניצקי, תנ"ך לקראת בגרות, רכס, פרויקטים חינוכיים, ירושלים, 2006, עמ' 14.

²⁰⁸ שופטים, ד', ז'.

²⁰⁹ שופטים, ד', י"ב.

שבה נתון היה עם ישראל, ובאין מנהיג ומושיע, היא נוטלת על עצמה אחריות ובוחרת בתפקידים שאותם היא מבצעת בדך שקולה, עיכבית ומדויקת. ראייה לכך ניתן לראות בשיחה מקדימה המתקיימת בינה לבין ברק בן-אבינועם טרם היציאה לקרב. בן-אבינועם מתנה את קבלת תפקיד הלחימה, המוטל עליו על-ידי דבורה, בהליכתה עימו. דבורה מסכימה לכך, אך מבהירה לו כי בכך הוא מאבד את התהילה הצפויה למנצח, "כי ביד אישה ימכור ה' את סיסרא..."²¹⁰. בדברים אלו היא מודיעה לו אפרוירית וברחל בתך הקטנה על השינוי שעלול לחול במעמדו ומנגד על הפרסטיזיה שתיוחס אליה בבוא הניצחון. דומה לדבורה באפיוניה כנביאה, היא הנביאה חולדה. היא מצטיירת כאישה נורמטיבית, נשואה לאדם מן היישוב, בעל ייחוס "שלום בן תקוה בן חרחס שומר הבגדים". חולדה עצמה עובדת מחוץ לבית; היא נוהגת לשבת באחד החלקים של ירושלים, ושם היא מקבלת את הקהל הפונה אליה. פנייתם של הכוהנים אליה במצוות המלך יאשיהו מעידה עליה כעל נביאה אמינה, מקובלת ובעלת סטטוס ממלכתי. לשאלת הכוהנים, עונה להם חולדה בנבואה, שלכאורה מתפרשת כנבואת זעם, אך למעשה היא תואמת את רוח הדברים הכתובים ב"ספר הנמצא" שנתגלה על-ידי חלקיהו הכהן בבית-המקדש. חולדה מציינת כי העם לא פעל על-פי אמות המידה המוסריות הקבועות ב"ספר הנמצא" ומנבאת את מותו של המלך יאשיהו שלאחריה תבוא רעה על מקום הזה. המלך מפרש את דבריה של חולדה, הנסמכים למעשה על איומים המוזכרים ב"ספר הנמצא" ופותח במרץ בפעילות אינטנסיבית של תיקונים. בדומה לדבורה, גם חולדה מופיעה בתקופה קריטית לחוסנו של עם

ישראל ובדבריה הנחרצים והמפורשים היא מספקת מענה ענייני לשבר הנוצר. בניגוד לדבורה, אין חולדה עוסקת בתחומים נוספים לבד מהתנבאות, אך בדומה לה, נראה כי חולדה היא אינטליגנטית ומשכילה, שכן ידעה לבסס את נבואתה על הבנתו של טקסט נתון; "ספר הנמצא". בדומה לדמותה של דבורה, בזו של חולדה לא נמצא רמז לביטויים של שיגעון או של התנהגות חריגה, כמו למשל, זו המושפעת מחוויות אכסטטיות ומראיית חזיונות, המאפיינת התנהלות נבואית של נביאים גברים. שתיהן מקובלות על כל חלקי העם; שתיהן יושבות במקום פומבי ופועלות באור יום. האם הייתה כוונה חתרנית בתיאור נשים נביאות-רציונאליות אלו בניגוד לרבים מן הנביאים - הגברים המתוארים לעיתים כמנוודים, כנידחים, כמוזרים וכבעלי חזיונות? האם הגישה העניינית-רציונאלית של הנביאות הללו מרמזת על האצלת הסמכות האלוקית על מעשיהן באופן חלקי?

נראה כי במקרה של דבורה הנביאה וחולדה הנביאה הולם הביטוי הנזכר לעיל "שיגעון לדבר" את אופי עיסוקן; הן עוסקות בנבואה כמקצוע ציבורי לכל דבר ועניין, באופן רשמי וגלוי, בעיתות של רגיעה ובעיתות של מצוקה קולקטיבית. בכך הן מבטאות יותר מכול את הביטוי "שיגעון לדבר" הלכה למעשה ובדרך הן דבקות בשגרת עיסוקן, דבורה כשופטת, הנסמכת על כישוריה הקוגניטיביים ועל שיקול דעתה וחולדה, כנביאה-שופטת, הנסמכת על טקסטים נתונים-מקובלים, כדי לתת תוקף משפטי מלא לדברי הזעם שהיא משמיע

²¹⁰ שופטים, ד', ט'.

לאוניד פקרובסקי

שיפוט רישומיו של ז'בוטינסקי

קרטון, ובתוכו התגלו לי ציוריו של ז'בוטינסקי.²¹² אישיות בשיעור קומתו של ז'בוטינסקי תמיד נחונה בדי והותר כישרונות מגוונים, ובכלל זה, גם ליצירת אמנות חזותית. ניזכר נא ברישומיהם של פושקין וטולסטוי, גיתה והוגו, פלובר ודוסטויבסקי, דה מיסה ולרמונטוב. אמנם, לא תמיד יצירותיהם החזותיות השתוו ברמתן לפרי כישרונם הספרותי או הפיוטי. אולם במקרה של הוגו ובודלר, למשל, הרי שרישומיהם הם מלאכת מחשבת המתחרה בכישרונם הספרותי; את דמות הדיוקן העצמי של בודלר אפשר אפילו לראות כאחד משיאיה של אומנות הדיוקנאות במאה התשע-עשרה. בעיקרו של דבר, הרי שציוריהם של סופרים הם תוצר לוואי ואקראי של כוח היוצר שלהם. אלה מביניהם, שתחומי המילה הכתובה נראו ברגע מסוים צרים מדי, שלחו ידם לעיפרון ולנייר. ובאשר לאיכותה של יצירתם זאת-הרי עצם העובדה, שבזכות ציורים אלה יש ביכולותינו להרחיב את מושגינו על יצירתם של אנשים דגולים אלה, מפצה על פגמיהם האמנותיים המסוימים. ואם ליבנו נתון לכתבי יד, כיוון הכתב ואפילו צורת האותיות, הרי שלמותן לציין כי יצירות האמנות החזותית נעלה בהרבה ממנה מבחינה אסתטית. כלל זה חל גם על קומץ רישומיו של ז'בוטינסקי: מכל אוסף

הדפים המצוירים של ז'בוטינסקי נפלו לידי בהפתעה גמורה. הדבר קרה בארכיון ז'בוטינסקי, שבמצודת זאב בת"א. רק לאחר עלייתי ארצה, עמדתי על מלוא גדולתו של אותו גאון, מגדולי גאוני ישראל בכל תולדותיו בעת החדשה. מה ששבה את ליבי היו שני מאמרים מוקדמים למדיי מאת ז'בוטינסקי-"קיר הברזל", ו"המוסר של קיר הברזל", שבתוכם הנבואי, ממש כמו בסגנונם, פעל עליי כאלומת אנרגיות ממוקדת. פושקין ניסח זאת במשפט היפהפה כנוסחה מתמטית מושלמת: "לשרוף באומר לב אנוש!". התעמקותי בז'בוטינסקי ובכל הכרוך בשמו התגלגלה לכדי שאיפה לבלות בארכיון המוקדש לו, להתוודע אל כתבי היד שלו ולהתענג על האסתטיקה של טיטותיו, אותן חותמות של רוחו החיה והיוצרת בארכיון שלו. על שאלת הארכיבאי מה ארצה לבחון, לא מצאתי כל מענה. רציתי לבחון דברים רבים: את מכתביו, את כתבי היד הספרותיים שלו, את מסותיו המדיניות-פילוסופיות, את תרגומיו לביאליק, ואפילו ל"העורב" של אדגר אלן פו. הרי בריוסוב אמר עליו לבאלמונט²¹¹, שתרגומו של ז'בוטינסקי עולה על זה שלו. על גמגומי השיב הארכיבאי במשיכת כתף והתעניין במקצועי. כאן כבר הישבתי לבטח - חוקר אומנות. אז שלה הארכיבאי מהמחסן ארגז

²¹¹ משורר רוסי, בן ראשית המאה העשרים. המתרגם המפורסם ביותר של "העורב" לרוסית (הערת המתרגם).

²¹² תיק 1/א, כרוניקה שבועית 1/11, 16 דפי ציורים בלתי ממוספרים (הערת המחבר).

ביקורתית להופעתו, ואף לגלג עליה תכופות למדיי, ובוודאי שהיטיב עד מאוד לחוקרה. לכן יש להניח, שכאשר צייר את דיוקן עצמו בפרופיל, הרי שממש כמו פושקין, כבר עשה זאת כאוטומט. למכתב אל אשתו משנת 1918, צירף ז'בוטינסקי ציור, שבו תיאר את עצמו במלוא קומתו במדי קצין אנגלי, והוסיף את הכתובת: "וולף, מפקד הכפר אבו-עין".²¹⁴ (באותה עת שירת ז'בוטינסקי כקצין בגדוד העברי).

זהו אותו דיוקן, קוו לקו, שצויר בפרופיל ב1921, רק שהפעם ראשו מעוטר בכובע שעם קולוניאלי, והדמות מתוארת במבט לפנים. הקווים כאן חופשיים יותר: הם מתארים את הפרטים בייתר חיוניות: הסגין, דשי הכיסים, החותלות, והנדן. מובן מאליו, שציור פרופילים עדיין איננו מעיד על כשרון ציור: זוהי השתעשעות של חובבנים, ככה סתם. בחר לך זוג קווים אחד או שניים, בחר

²¹⁴ כפר במרחק 14 ק"מ מרמאללה, שבו חנה הגדוד העברי. ז'בוטינסקי היה המפקד במקום (הערת המחבר).

הציורים שבארכיון, רבת הערך ביותר היא סדרת הדיוקנאות, ששניים מהם-דיוקנאות עצמיים. את הצללית של צדודית דיוקנו העצמי צייר ז'בוטינסקי בקרלסבד בשנת 1921. מן ההקדשה עולה, שהוא נוצר למען

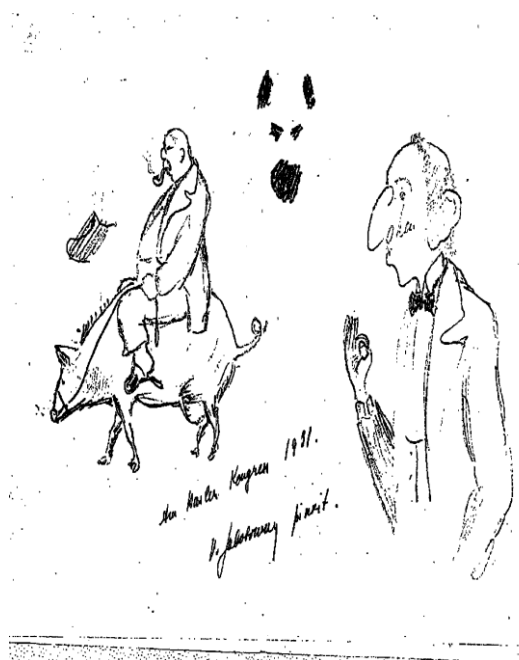
שמעון אפשטיין²¹³. בציורים מעין אלה, החסרים אפיוני אור וצל (ז'בוטינסקי סימן את השיער בקווקו בלבד), המרכיב העיקרי, ובעצם היחיד המעצב את צורתם הוא הקו. יש להודות שכאן הוא איננו כה נקי כבציורים האחרים. ייתכן שהדבר נובע מכך, שז'בוטינסקי יצר כאן דיוקן עצמי "ייצוגי" לשם מתנה, ולכן הציב לעצמו דרישות קשות במיוחד, מעבר לגבול שליטתו בטכניקת הציור. אולם זהו דיוקן עז מבע; הוא מוסר במדויק הן את גודלם היחסי של חלקי הפנים, והן קווי המצח, האף ובעיקר השפתיים, שז'בוטינסקי כינה אותן, באירוניה, כושיות. הוא תפס נכונה את אותו פרט מפתח, אותו סימן היכר, שאם תקלוט אותם נכונה, תהפוך את הדיוקן לנאמן. ובכלל, ז'בוטינסקי התייחס בנימה די

²¹³ א.ז. לוויין-אפשטיין (1869-1932), יושב ראש זמני של "וועד הציירים לארץ ישראל", ושותפו הפעיל של ז'בוטינסקי ב1919 (הערת המחבר).

להם את מקומם המתאים, באופן מכני-וגמרנו. אלו ז'בוטינסקי היה מסתפק רק בזאת, לא היה כל טעם לדון בציוריו, ועל כישוריו האמנותיים הרבים מספור.

את רעיוני זה מאששים כמה ציורים מעולים, שהיו מעטים כבוד גם על צייר מקצועי. אחד מהציורים הטובים שבכל האוסף של ז'בוטינסקי נקרא "חיל הפרשים הפרוע של הגדוד החסידי הראשון" (22.9.37). הכול כאן מהמם: הן מכלול היצירה, המתארת את "הפרש"-החסיד הצועד רגלית, התופס ברסן הסוס (הסוס מוצג מזווית מיוחדת במינה-במבט לפני, וז'בוטינסקי מתגבר כאן בצורה מבריקה על בעיית קומפוזיציה קשה), הן אופיו של הציור המשוחרר מכל, והן השראתו המיוחדת במינה של הצייר, משחשה ידו בביטחון, ביכולתה להגשים את כל רצונותיו של הצייר, אפילו את ההומור היהודי ה"עסיסי". נוסף לכל, הבחנתי בציור זה גם בתחבולה די מעודנת-בניגוד סגנוני שבין דמויותיהם של החסיד והסוס. ייתכן שז'בוטינסקי הגיע אליה לגמרי בהיסח הדעת, תוך ניסיון לחזק את הרושם האסתטי. התבוננו נא: הסוס מצויר בסגנון חד מאוד, אפשר אף לומר-"גותי": איברי גופו מוארכים, והוא תחום בקו נזירי, השואף מעלה. הוא חסר כל יסודות טפלים. נדמה שבהינף יד אחד, אולם מחושב מאוד, איזן הצייר בין החומר והמימדים. ואילו דמותו הברוקית של החסיד-היא ההיפך הגמור. הכול בה מעוגל: סלסול הפאות, השטריימל רחב השוליים, המשקפיים, הזקן היורד על פי מידותיו, והקווקווים הקפיציים של שרוולי הקפטאן. ובאיזו נאמנות מתואר טבעו המוחצן, שלא לומר הנסער, של אותו אדם מאמין, הדבק בתורת החסידות, האופטימית מטבעה. אולם נשוב

לדיוקנאות. יש תריסר מלא מהם על דף אחד. נראה שז'בוטינסקי, שהשתתף בכל הוועידות, הוועדות, והישיבות האפשריות, צייר ללא הרף, ואותם שישה עשר דפי ציורים ששרדו בדרך מקרה-אך טיפה עלובה הם בים יצירתו. הדיוקנאות שצוירו ישר בשטח מגוונים הן בהצבתם- הם מצוירים במבט לפני, בפרופיל, בחצי-תפנית, או בשלושת-רבעי תפנית, והן בסגנונם-אותם רישומים קוויים מתחלפים בקווקווים דיוקנאיים עם אפיוני אור וצל. בכמה מהם, למשל באלה הממוקמים ממש בתחתית העמוד, מתוארים האור והצל במיומנות כה גדולה, והדמות מפוסלת בקווקווים עבים ורכים, עד שהם נדמים כתלת ממדיים, לייתר דיוק-כפסלים. אבל נראה שעיקר ייחודם של דיוקנאות אלה הוא, שביצירתם נמצא לז'בוטינסקי די כישרון להפיק בדמויות אלה מאפיינים פסיכולוגיים עזים.

מבחינה זאת ראוי לציון דיוקנו של קוגאן.²¹⁵ ביצירה זאת, שליטתו הווירטואוזית בצורה

²¹⁵ הדיוקן צויר על צידו האחורי של של סדר היום בקונגרס הציוני בבאזל בשנת 1931.

מבחינים באותו עט קליל וקל דעת, באותו ההומור האופייני ל"אלטלנה". כעת אנו ניצבים לא בפני מתת נעורים, צעיר כישרוני ומבטיח, אלא בפני הוגה דעות גאוני, מנהיג פוליטי, והנביא, שחזה את שואת יהדות אירופה. מובן שיצירתו-מאמריו, רשימותיו, סקירותיו, סיפוריו והרומאנים שלו- כל אלה הפכו למעמיקים יותר ברעיונותיהם וליסודיים יותר בסגנונם. אבל חוש ההומור, מה יהא עליו-על אותה מתת שלעתים כה נדירות ניחנו בה בני אדם? שמא גז הוא מז'בוטינסקי? האם נידף ברוח? אז זהו, שלא. אלא שהוא רק שינה את מקומו, מפני השטח אל נבכי הנפש, והתבטא כעת בעקיפין-בשיחות פרטיות עם קומץ ידידים, במכתבים, וגם...בציורים.

ביצירה שתוארה לעיל (במאמר מוסגר אציין, שהיא נוצרה במהלך הקונגרס הציוני הי"ז בבאזל), ז'בוטינסקי מתאר אדון מהוגן למדי, בורגני למראה, מלא-גוף, וקירח, בסמוקינג, מקטרת בין שיניו ונעלי בית ברגליו, הרכוב כפרש מהולל על גבי חזירה. אם הסוס ב"חיל הפרשים הפרוע" צויר בקווים כוללניים, הרי שהחזירה כאן היא ריאליסטית ומוקפדת, וכל פרט בו מלוטש בשקידה ואפילו באהבה. בציור משנת 1937

ובקו של ז'בוטינסקי מאפשרת לו אפילו ללהטט: בבסיסו של האף היהודי הענק של נושא הדיוקן מונחת האות הראשונה של שם משפחתו. הבעתו של קוגאן וכל הופעתו והמחווה האופיינית במיוחד של יד ימינו רומזות על פולמוסי חכם, מעודן ועם זאת ארסי. לצד דיוקנו של קוגאן מצויה טיוטה רגעית, ממש קומץ שרבוטים: זקן, גבות, וקוצת שיער סביב הקרחת. האמצעים מינימאליים, אבל הדמות ניכרת. ממש באותו דף, שתאריכו, אגב, שנת 1931, יש עוד ציור, אולם נושאו מורכב יותר: פרש על גבי...חזיר. וכאן הייתי רוצה לסטות מעט ולדון בהומור הז'בוטינסקאי. לאדם שנולד באודסה או שגדל בה, מעולם לא הייתה זאת עובדה בעלמא: בתור שכזה הוא נדרש לשנינות, חריפות, ממולחות, פלפול, ולכל תבול שרק תרצו-אך בעיקר להומור, הומור, ושוב הומור. במובן זה ז'בוטינסקי היה אודסאי מובהק, בעיקר בצעירותו, בחייו העיתונאיים. דיווחיו מחוץ לארץ, החתומים בשם "אלטלנה", היו כה עתירי כשרון, שנונים, מיוחדים במינם, וכה הבריקו מההומור האודסאי הייחודי, עד שלא רק בדרום רוסיה, אלא אף בפטרבורג ובמוסקבה התענגו על קריאתם. ידועה עדותו של אודסאי דגול אחר, קורניי צ'וקובסקי, שבאותן השנים הכיר מקרוב את ז'בוטינסקי, וכתב שהיה זה אחד מהאנשים ברוכי הכישרון ביותר, שהזדמן לו לפגוש אי פעם. מדהים לקרוא זאת עוד יותר לאור העובדה, שצ'וקובסקי העביר תחת שבת ביקורתו את כל "עידן הכסף" של שירת רוסיה וספרותה, זאת שהותירה חותם כה עמוק בתרבות העולם במאה העשרים. אולם ביצירתו של ז'בוטינסקי במשך עשר עד חמש עשרה שנות חייו האחרונות, כבר איננו

קוגאן, ליתר דיוק, ד"ר מריוס קוגאן, היה ראש המשלחת השווייצית (הערת המחבר).

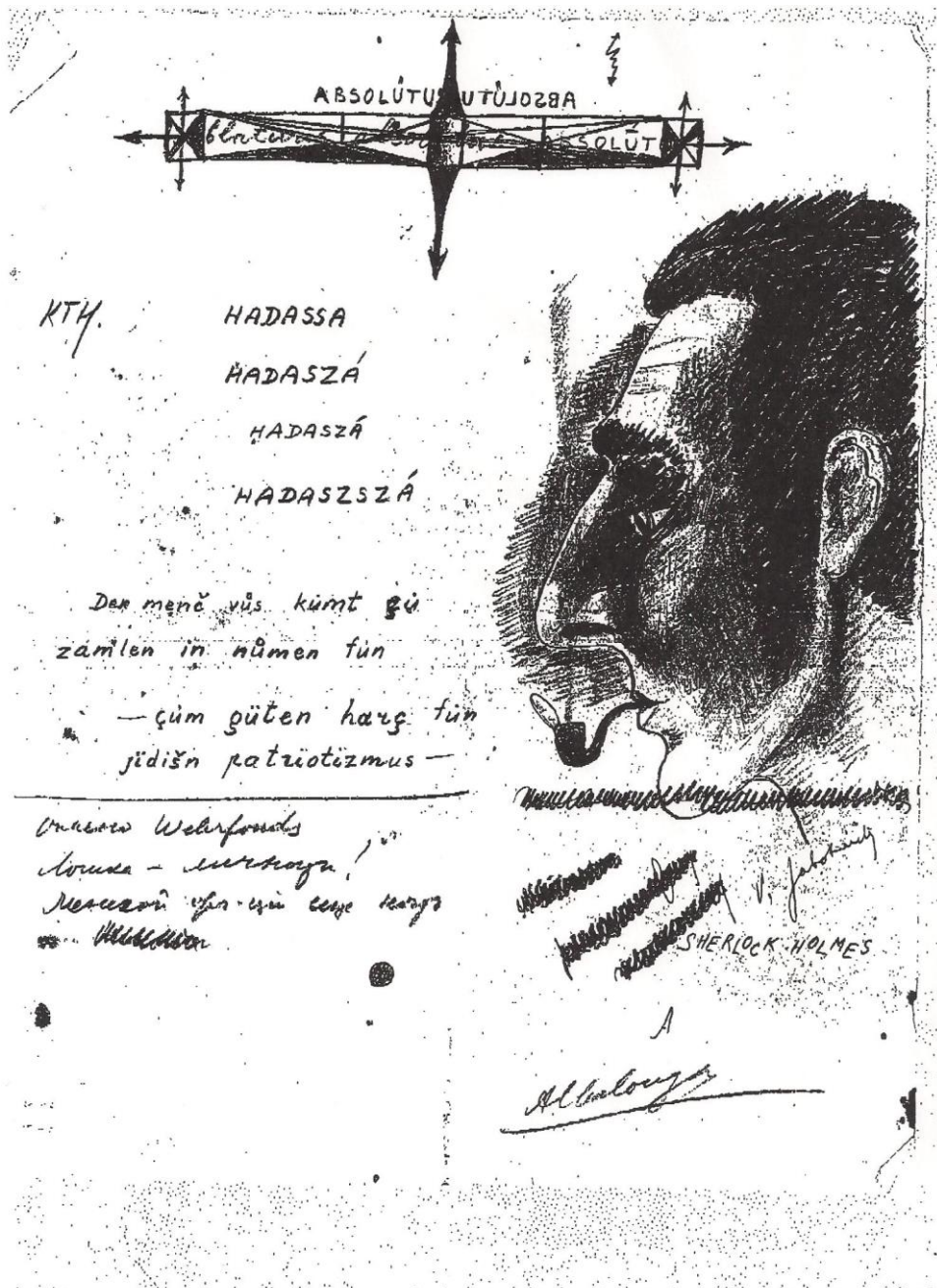
הנושא זהה, אלא שכאן במקום החזירה יש חזיר זכר, שעליו נחת קירח אחר- והפעם רזה ומזוקן. בידי הוא אוהז אביזר שטני- מטאטא, המשמש גם כמטריה, בעת ובעונה אחת. ז'בוטינסקי מצייר את החזיר בדייקנות כה גדולה, ושהוא מפרט אפילו את פרסותיו, מוסיף לו מאחור זנבב מעוגל כטבעת, ומתאר בקפידה את נחירי חרטומו. המצחיק שבסיטואציה נעוץ בכך, שיהודים כשרים וציונים נאמנים ממוקמים על גבי חזירים- אותם יצורים, שעל פי דיני ישראל, חטא כבד מנשוא הוא להעלותם לא רק על בד הציור, או, חס ושלום, על הצלחת, אלא אפילו על הדעת.

בציור אחר, שניתן לכנותו "מדוחי השטן", מתואר יהודי ירא שמיים וחובש כיפה, אולם עירום כמעט כביום היוולדו, להוציא את בגד הים שלו. גופו השמון, על חזהו הגדול והרופס, כרסו האינסופית, ורגליו הפיליות מרתיעים למראה. בנסיון לפתות את גיבור ציורנו, מחוללת לידו נערה תמירה בעלת ראש חתול- לא אחרת מאשר התגלמותו של השטן בכבודו ובעצמו. זאת, כנראה התקפה על היהודי החרדי והמוסרני.

באוסף זה ישנה קבוצת ציורים, שלמרות כל הרצון הטוב, לא ניתן להגדיר כיצירות אמנות. הם אפילו לא מגיעים לדרגת ציורי הילדים הפשוטים ביותר. מה קרה כאן? הייתכן שטעמו וכשרונו של ז'בוטינסקי בגדו בו כאן? נראה לי שהתרחשה כאן תופעה כזאת: בשעת ציורם, ז'בוטינסקי לא הציב לעצמו כל דרישות אמנותיות. הוא פשוט שירבט בעפרונו על גבי הניר, שקוע בהרהוריו. משום כך ידו ציירה כאן כסומאת, כמכונה כלשהי, שקרוב לוודאי

גיבשה את התפרצויותיו של איזה רעיון אדיר ורב מימדים, וגילמה אותן בדמויות מיכניות, האנושיות-בדוחק, בעצמים התחומים בצורות הנדסיות-בקווים גרידא, ובמילים בעלמא ליד, שכל רעיון איננו מחבר בין אחת מהן לחברתה. על דף מיום השלושה עשר בדצמבר 1937, מופיע שמו של ראש ממשלת בריטניה דאז, נוויל צ'מברליין לא פחות משש פעמים: בעברית ובאנגלית. אולם בעברית הוא נכתב בחילופי גרסאות: פעם "נביל" ופעם "נוויל". ניכר שמחשבותיו של ז'בוטינסקי היו מרוכזות בצ'מברליין באותה עת. שכן היה זה בתקופה שבה ז'בוטינסקי תיכנן להיפגש עם ראש הממשלה, כשהכין את הדו"ח שלו לממשלת בריטניה על המצב בארץ ישראל, ועל הכורח בהגברת העליה מאירופה ערב מלחמת העולם השנייה...

אמרו על ז'בוטינסקי, ש"הציונות גזלה מהספרות הרוסית סופר גדול ומשורר אנין". המדענים מקוננים על הכישרון הבלשני הגדול שאבד בשל כך. זאת ניתן לומר גם על מעמדו באמנות החזותית. אך לא פחות חשוב מהמפסיד, הוא הזוכה מאותה "גזילה ציונית" בסופו של דבר: היה זה העם היהודי, שזכה בדמותו של ז'בוטינסקי במנהיג מדיני משכמו ומעלה, שהקדיש את כל מאודו, ואף מסר את נפשו, לבניינה של המדינה היהודית בארץ ישראל.

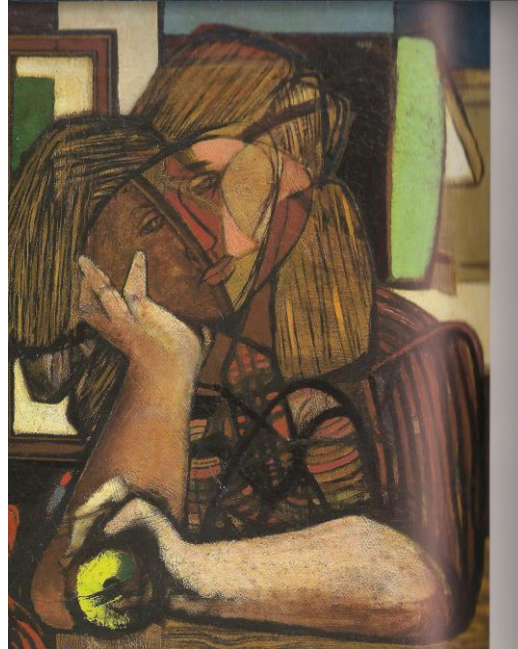

80077000

07/08 2011 09:53 FAX

לפנינו תמונה (ללא תאריך) נוספת אשר מצא לאוניד פקרובסקי במכון ז'בוטינסקי. הכותרת מתחת לתמונה היא "שרלוק הולמס". יש כאן עירוב של שפות, מה שמקשה על התרגום. כאן הוא מבטא לא רק את כישרון הציור אלא גם את ידיעת השפות. למעלה הוא כותב "אבסולוטיזם". לאחר מכן מחשבות באידיש על יהדות. ברוסית כתב: "מסוכן, האדם והלוגיקה שלו". ניתן להניח שאלה הן מחשבות לא מסודרות והרהורים בזמן ישיבה כל שהיא, אולי בקונגרס הציוני. (הערת העורכת)

סיפורים

יואב חייק

המבוך²¹⁶

עוד הצופים רוויים עונג מן ההצגה ומחילופי השיח הודות לפעלתנותם של השחקן והשחקנית, אל הבימה פרץ בריצה איש מן הקהל.

- תפסיקו את ההצגה – צרח המתפרץ – יש לי משהו חשוב לומר...אני דורש להפסיק את ההצגה.

הקהל מוכה התדהמה זע על הכיסאות בעצבנות, רוטן בקול ענות חלושה.

לבוש בלואים, שיערו המשוך לאחור שזור בחוטי שיבה, המשיך המתפרץ לעמוד על הבימה בפנים סגפניות ובמבטים עיקשים

ביטל בהינף ידו את מחאותיו של הקהל. זמן רב, שנים, חיכיתי לזה – אמר לבסוף המתפרץ. אחרי כן, מכיס מקטורנו המהוה הוציא דף נייר מקומט, יישר אותו והחליק עליו באצבעותיו.

-גם כתבתי דין וחשבון – הוסיף והציג לפני הקהל את דף הנייר שהחזיק בידו, כאילו ביקש להמחיש את רצינות כוונותיו שבגללן הצטייד בראייה כתובה – הנה ההוכחה שלי. -אמור כבר את מה שיש לך לומר ועוף מכאן – סינן השחקן לעבר המתפרץ, בוז רב וקוצר רוח משלו בקולו. -אני דורש שהמחבר של סיפור המחזה הזה יתייצב כאן ומיד – אמר המתפרץ בקול נחוש – אני לא אז מפה כל עוד לא יבוא הנה.

באולם קמה מהומה והקהל שרק וצעק ותבע במפגיע לסלק את המתפרץ מן המקום, וכבר איש בא-בימים נראה צועד באיטיות לעבר

²¹⁶ מתוך רומן בכתובים

הבימה ועולה אליה בכבודות. אותות של עייפות גדולה ושל סקרנות עמומה ניכרו בו. - אני המחבר של סיפור המחזה - הציג הקשיש את עצמו - ומי כבוד האדון? - שאל את המתפרץ, ובקולו כעס ודחייה.

- מי אני, אתה שואל? אז באמת מי אני? - נד המתפרץ בראשו, חיוך מלעיג נמרח על שפתיו - הרי מפגישתנו האחרונה נפרדנו דווקא לא בעוונות, אפשר לומר אפילו בחיבות כלשהי. זוכר? אולי נראיתי אז אחרת.

המחבר עצם את עיניו ושעה ארוכה היה שרוי בשתיקה כאילו ביקש לרענן את זיכרונו.

אדוני - צעק המתפרץ לעבר המחבר, כמנסה לנער אותו - תתעורר - המשיך אחרי אתנחתא קלה - אני הדמות הראשית בספר שלך. אני הגיבור שיצרת...אתה יצרת אותי...לפני כן לא הייתי. מעולם לא הייתי.

המחבר היה קרוב להזייה, כמעט התערפל למראה האור הרך שירד מתפאורת הנוף התלויה על הבימה. אך גם אפשר שמה שנגע ללבו בשעה זו היה מראהו העלוב והמוזר של הגיבור, אותו גיבור שיצר לספרו במו ידיו. אחרי ככלות הכול לא כך הוא ראה אותו בעיני רוחו. לא כך רצה לברא אותו.

- הרי ימים ולילות רבים בילינו יחד, כאילו היינו שני האנשים היחידים בעולם - חזר גיבור הספר להרצות את טענותיו בעיניים כבויות - כן...כן...כאילו רק אתה ואני, היוצר וייצורו ואין זולתם. נאבקנו בינינו...בפרט כאשר התיימרת לעצב אותי. -היו לי כוונות טובות - עמד המחבר על דעתו.

-ודאי...ודאי - הניף גיבור הספר את ימינו בתנועה מזלזלת של ביטול.

-רציתי לגונן עליך - משך המחבר בכתפו. -ככה רצית לגונן עלי? מי אתה שתקבע לי מה טוב ומה רצוי בשבילי? למה הפכת את

חיי לקיבעון אחד גדול ומתמשך שהתווית למעני כאוות נפשך? שיחקת את האלוהים, הה? כאילו לא ידעת שהשטן תמיד אורב מאחורי הדלת?

-בדיוק כמו בימים שכתבתי אותך - נד המחבר בראשו - ממש גם אז לא היית שקט ולא היית שלם עם עצמך. גם אז שאלת שאלות, הרבה שאלות.

-נכון. זכותי לשאול שאלות. סוף סוף מדובר בחי.

-ואני סיפקתי לך תשובות.

-תשובות? הצחקת אותי - עיווה גיבור הספר את פניו בבזז - הרי לכם תשובות מתנשאות ומתחסדות. אילו תשובות נתת לי? מתי? האם כאשר רצית לעשות ממני בסיפורך שמש של בית ספר? ואני נאלצתי להתווכח איתך. אמרתי לך: "מה אני יודע על בתי ספר ועל חצרנות ועל צלצולים ועל חדרי מורים?". בלית ברירה שינית את דעתך והחלטת ליצור אותי בדמות של מנהל בית ספר. כלומר, בן-לילה העלית אותי בדרגה. שוב היה עלי להתנגד. "אין לי שמץ מושג בענייני חינוך ותרבות ומשמעת ולא בענייני ישיבות מורים וטקסים וימי זיכרון", מחיתי אז בפניך. ואילו אתה, ממשיך בשלך ומוסיף לא להתחשב בי ולא לגלות, גם לא למראית עין, שמץ של עניין במה שאני באמת אוהב ובמה שאני אולי שונא, ודאי לא בתקוות ובתשוקות שרחשו בתוכי, בעצם בכל מה שעושה סתם ישות - לחיים. ומה הייתה אז תגובתך? ברוב אטימותך ניסית במחי קסם להפוך אותי לבעל תפקיד מעולם אחר לחלוטין. מובן שחמתי בערה בי להשחית. "אני גיבור הספר שלך, אחיה מנהל בנק?", התקוממת, "וכי מה לעזאזל אני מבין בכספים ובהמחאות, בהשקעות, בריביות, במאזנים, באינפלציה ובדפלציה?".

בהתחלה, הצגת הדברים מפיך אכן בידחה את דעתי – התערב המחבר עכשיו – אחר-כך, מטבע הדברים, זה החל להקניט אותי ולהוציא אותי משיווי משקל. איך רדפת אחרי כאילו היית אחוז תזזית. לא הרפית ממני, לא ביום ולא בלילה, בין אם הצטנפתי לי ביחידות ובין אם עשיתי בחברת אחרים. הרגליך הרעים והמשונים דחפו אותך להתפרץ אל נבכי חיי, דווקא במצבים העדינים ביותר בהם הייתי שרוי. מפעם לפעם צצת, כאילו ככה סתם, והתיישבת לך על שולחן האוכל, ממש על יד הצלחת בה עמדה ארוחתך, או נצמדת אליי כמו צל אפילו בלכתי ברחוב. תמיד, ממש תמיד, כחורש מזימות, השמעת את מחאותיך בנרגנות ובהתרסה, או גיחכת לעומתי בהתנשאות ובחמלה. ככל שניסיתי להרחיק אותך מנגד עיני, לגרש אותך מעליי, להניס אותך ממרקם מחשבותיי, רק חרס העליתי בידי. הייתי מהסה אותך, נוהר שלא לפנות אליך בקול פן איראה ולהישמע כמי שדעתו נטרפה עליו והחל מדבר אל עצמו גם לעיני אחרים. כבר הייתי תאב למצוא סוף כל סוף מנוח מן ההילולה המסויטת של גיחותיך הפתאומיות והבלתי צפויות, מן הקרנבל המטורף של פרצופיך והעוויותיך, שמעת לעת התחלפו והשתנו. לא אחת הערת אותי באמצע הלילה, לפעמים בגסות או בבהלה. לא נמנעת מלהטריד אותי אפילו בשעה שנמצאתי בהתייחדות אינטימית עם בת-זוגי. ככה, ממש ברגעי השיא שלי איתה, היית מגיח פתאום, יושב לך על אדן החלון ומציץ בי בעיניים של בעל זכות עליי. פונה אלי ברמיזות, או נדבק אל התקרה שמעל מיטתי בדיוק בשעה שאני גונח ונאנק מעונג, בוהה בי בגלגול עיניים כמי שתובע את עלבונו. וכל זה על מה ולמה? לשם מה היה? רק כדי להתקוטט אתי ולרטון שהדמות שתפרתי לך, בתור גיבור הספר שלי, אינה

לרוחך, שהתפקידים שיעדתי לך אינם מתאימים ואינם יאים לך. אולי ככה עלה בידך לבלבל אותי, כאילו הצלחת לסכסך ביני לבין המחשבות שלי. אבל כאשר התמדת בסירובך העיקש להתגלגל לכל דמות שהצעתי לך, אמרתי לעצמי כי כלה ונחרצה מעימי להחליט רק על דעתי ויהי מה. ככה בחרתי לך סופית דמות של שופט נשוא פנים ועטור הילה של מכובדות. זוכר? הרי חיך כשופט היו אמורים להיות עשירים ונעימים ולהתנהל על מי מנוחות. שפטת לא רק אנשים אלא גם דעות ואמונות ורעיונות וערכים. ישבת בדין, שמעת עדויות, שקלת במאזני-צדק, בכפות מעויונות של מזג אישי ושל ניסיון-חיים, הכרעת מה אמת ומה שקר. האם אתה משווה בנפשך את הזכות הגדולה בה זיכיתי אותך? לבחון כליות ולב במחי עט? ממש במשיכת קולמוס לחרוץ בדיוק כאלוהים, את האמת עד סוף כל הדורות? אתה תופס: הה?

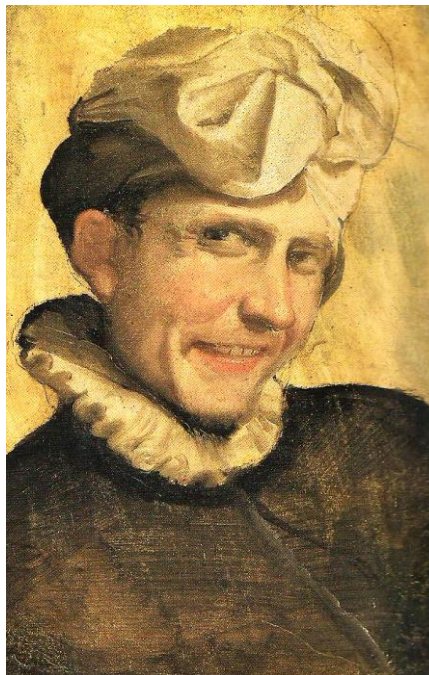
המחבר שתק לרגע קט, ועד שמדד מבטו את גיבור הספר, המשיך: בעת מילוי תפקידך הרגיל, הרשעת פעם בדין נאשם בעבירת הונאה. אחרי שקראת את נימוקי ההרשעה ושמעת את הטיעונים לעונש, דחית את המשך הדיון למועד אחר בו תגזור את עונשו של אותו נאשם. למחרת, עם ששבת הביתה מוקדם מבכל יום, הוכיח בתדהמה משמצאת את אשת-חיקך בזרועותיו של אותו מורשע בדין, שעדיין היית צריך לפסוק את עונשו. ולפתע, תהום עמוקה של שאלות נפערה לפניך. שאלות מייסרות, שעד אז לא ידעת שהן מחברות את העולם הנשגב והמובדל בו אתה חי, אל העולם הארצי והיומיומי בו חיים האחרים. איך תנהג, האם ככל האדם או יותר נכון לא ככל האדם? האם תפסול את עצמך מלגזור את עונשו של מי שכבר הרשעת בדין, דבר שיחייב אותך לנמק בכתב ובפומבי את סיבת

הפסילה. במלים אחרות, לחשוף ברבים את קלונד? או שמא תבחר שלא לפסול את עצמך, ובכך תהיה בחזקת מי שביודעין מועל בשבועת השופט, ובניגוד לכללי מוסר יסודיים שצדק לא רק צריך שייעשה אלא גם שייראה כי נעשה, האם תגזור את עונשו של אותו מורשע, מבלי להיות בטוח לחלוטין שבפסיקתך אינך מערב גם את הנקמה האישית שלך.

הו- כמה דרמטי ונוגע ללב – הלעיג גיבור הספר – הידד... ממרום כסא היוצר שלך השלכת אותי אל תוך דילמה סבוכה ומורטת עצבים. מה אני? את מי חשבת שאתה יוצר, שעל כתפיי החלשות, כקורי עכביש, היטלת את כובד האחריות וחייבת אותי להתמודד עם הברירה הבלתי אפשרית, כל זאת עד שכפית אותי לבסוף להתגרש מאשתי האהובה? מה בכלל ידעת עליי? האם העבר שלי עמד לנגד עיניך? או שלא רק הבאת אותי אל השוקת, אלא גם ניסית להכריח אותי לשתות ממשקה האלים המתעתע

שלך?...הפכת אותי לאסיר של גחמותיך, רק משום שהפחת בי חיים. כן...כן...אבל כשם שהגלימה אינה עושה את הנזיר, הרי גם מעשה הבריאה שלך לא עשה אותך בורא. ואומנם, עד שייסורי הבריאה טבעו שרטות בנפשי, גואים כנחל אכזב לעת גשם זלעפות, כשם שתיארת אותי בספרך, והנה במעשה היצירה שלך חל שיבוש בלתי צפוי. היה זה אולי עקב איזה צלצול טלפון שניתק את חוט המחשבה שלך, או שמא הייתה זו כוסית משקה מיותרת שגרמה לך לשקוע בגילופין. ייתכן גם שזה היה דווקא תוצאה לילית של חסך מיני שבת-זוגך כפתה עליך. סיבה כזאת או סיבה אחרת, ומן הסתם גם התנגדותי החריפה לאופי ששתלת בי, הביאו לכך שיציר-כפיך, כלומר אני, גיבור הספר שלך, סטה לו ולא פסע בנתיב שהתווית לו בהתחלה.

כילה גיבור הספר את דבריו ועווית של צחוק קפוא, שיש בה מן הכאב ומן השמחה-לאיד כאחת, הסתמנה על פניו.

A.Carracci, The Laughing Youth, oil on paper, in Borghese Gallery, 1583

שקרים שאדם משקר לאשתו

לדחות וזה לא הלך. תתנצלי בשמי, כמו שאת יודעת. תירגעי, לינדה לא תהיה בכנס. איך אני יודע? יודע!

לינדה טלפנה? אמרה שיש לה חדשות טובות? יכול לחכות למחר, במשרד. אוף, אין לי סבלנות אליה. פטפטני.

"הו לינדה, לינדה, יא לינדה" – אני מת על הזמר הזה, מה שמו? טוב, אני מחליש את הסאונד, תירגעי!

קניתי שלוש חולצות. אני יודע שיש לי מיליון, אבל השנייה הייתה בהנחה של 50% והשלישית בהנחה של 70%, אז לא עמדתי בפני הפיתוי. את יודעת שאילו יכולתי לעמוד בפני פיתוי, לא היינו מתחתנים. פיתוי איז מיי מידל ניים.

את ביקשת שאסיע את השמרטפית לביתה בלילה. שום נשיקת לילה טוב! אל תאמיני לה. מה אני, פדופיל?!

ברור שאני יודע מה זה מגה-פיקסל. תיכף אסביר לך. מעשית, אל תיקני לעולם משהו פחות משמונה מגה-פיקסל. לא-לא-לא, זה לא קשור, לא עם כרובית ולא עם קולרבי. הבליטות על הקולרבי זה לא פיקסל. ועל צנצנת החמוצים כתוב "פיקלס". קפיש?

לא שדיים ולא אחוריים. אני מסתכל רק בעיניים. מאז שאני מסתכל. אולי מגיל חמש. לא השמנת ולא בטיח. את פשוט מלאה במקומות הנכונים. הנאה לעיניים. ולידיים. אמת ניתנה להיאמר. אין דבר יותר חשוב מהאמת.

באמת!

מעייך ברוך 1.1.2011

את האישה היחידה בחיי, במחשבותיי ובחלומותיי.

אף פעם בחיים לא שיקרתי לך.

תלבשי מה שתלבשי, באמת לא אכפת לי, רק תזכרי מי יהיה שם.

המרק נפלא. שכחת שאני לא אוהב שום, אבל זה לא נורא.

העוגה נשרפה קלות, אבל את יודעת שאני אוהב שרוף.

שקר החן והבל היופי. יופי של שקר, לא?

אני אסיע את הילדים לחוגים. את יודעת שאני נהנה מזה.

קראתי את "ימי צקלג" מההתחלה עד הסוף. ספר גדול!

נולדתי עם כפית זהב ביד. לא בפה. גנבתי אותה מהמיילדת.

בפעם הראשונה שראיתי אותך, קיבלתי סחרחורת. סחרחורת בסמ"ך, טמבלית.

באותו לילה לא ישנתי רגע. היה לי ברור שאת תהיי שלי. למות או לכבוש את ההר.

הר במובן המטפורי, מותק.

א-ני? אני מקנא?! נו באמת! לקנא באהבל הזה עם פרצוף תחת ועם זקן תיש, שנדבק אלייך כמו מסטיק לעוס. ריקודי-עם!!

היא לא אקסית ולא שמקסית שלי! תרדי מזה. לא אמרתי סקסית. את מאמינה לסיפורים שלה יותר מאשר לי? שטוחה כמו מופלטה.

בגימנסיה הייתי חביב הבנות. החתיכות בגלל זה המורים קינאו בי ונתנו לי ציונים נמוכים. יותר נמוכים מהמורים. דור קטן קומה כזה.

יש לנו כנס מקצועי באתונה בסוף השבוע. על חשבון הברון. אני נורא נורא מצטער שזה נופל על יום ההולדת של אמא שלך. ניסיתי

תופעות לוואי בזנב

עם הידיים, בגלל זה הגענו למה שהגענו. אבל קוסטוש, אני תמיד אומר, לא משנה בעידן הקרח או בעידן הירח, בנאדם תמיד אוכל, ונושם וצריך מישהי שתהיה לצידו, ועדיף שתהיה בהווה. לא כמו סבתא שלך, שתמיד הי-". "סברבה", קטעתי אותו, לפני שיתחיל בפעם המיליון את הסיפור שלו על הכביכול רומן של סבתא עם גלילאו, והטיול שלהם מסביב לעולם, שבאופן פרדוקסלי קצת מילא אותו גאווה, למרות שלא רצה להודות בכך. "אני חייב לזוז, יש לי עוד חצי שעה, או חצי מילניום, ווטאבר, הרצאה שעוד לא הכנתי לה מצגתי". "להתראות בנדיט, ואל תשכח לבוא לבקר את הסבא הזקן שלך ולספר לו קצת על השעונים החדשים שלכם".

לקוסטה כבר מזמן לא מזיזו שהטימורטור עדיין לא מאושר על ידי ועדת הלסינקי, ושהמחקר עדיין תקוע בגלל התופעות לוואי בזנב של הקופים. היתרון היחסי שלו הוא, שאין לו זנב. הוא לא סובל את כל הבירוקרטיה הצרפתית, ויודע שאם יעבוד בצינורות המקובלים, אולי הנכדנכד שלו יזכה להשתמש בזה, כמובן רק אם ימשיך במסורת השענות המשפחתית. תמיד רציתי להישאר ברומניה, חשב. אבל במישור הזמן הנוכחי אין מה לחפש שם יותר מידי, אלא אם כן אתה רוצה ללמוד רפואה בשש שנים, מה שלא עולה בקנה אחד עם היעוד המשפחתי.

מידי סופשבוע, הזמן בו הצרפתים נוהגים בעיקר לבלוס צפרדעים, ולא לפקוד יותר מידי את מרתפי הפקולטה למדעי הטבע בסורבון, היה קוסטה מועל בסמכות שניתנה

רומניה היא מקום הולדתו של שעון היד הראשון. כן כן, רומניה, לא הדייקנות הגרמנית, לא האיכות השוויצרית. רומניה. ניתן אולי היה לפתור את העניין בהלצה, שהכול התחיל בכייס רומני מוצלח. קוסטה כבר שמע את ההלצה התפלה הזו פעמים רבות. אבל לא היה אכפת לו. הוא היה גאה במורשתו הרומנית, וכל פעם כשפתח את הקורס שלו, "מבוא לננו-שעונות ב' " לתלמידי שנה ג' בסורבון היה חוזר על זה. הוא כבר דור חמישי של שענים. סבא רבה שלו הכין לגלילאו שעון עצר בעל דיוק רב, בו השתמש בניסוייו להבנת כוח הכבידה. איזו תרומה לאנושות. אלמלא סבה רבה שלי, גיחך לעצמו קוסטה, עדיין היינו מרחפים באוויר. אבל היום, עם כל ההתקדמות המדעית בתפיסת הזמן, והיכולת לשבור חלקית את מימד הזמן, שבינתיים נוסתה רק על קופים, ועדיין לא ברורות תופעות הלוואי, וכל הבלהבלה שאתה מנפח פה את המח של הסטודנטים יומם וליל, היום סבא רבה שלי לא היה מתקבל לשנה א' אפילו בקרית בוננו. וגם לא גלילאו.

בדיוק אתמול, כלומר, לפני 143 שנה, דיברנו על זה. "סברבה", אני פונה אליו, "לא מבאס אותך כל הסיפור הזה, תראה מה קורה, אנחנו כל כך התקדמנו, שכבר התחלנו ללכת אחורה. מה יהיה הסוף? ואולי הסוף יהיה שנגיע להתחלה?". "תשמע קוסטליה, אתם הצעירים יותר מידי מדברים באויר, 'לופט גשעפט', בזמני עבדנו קצת עם הראש והרבה

לו, בלי לתת למצפון להציק לו יותר מידי, יורד לקומה - 17, מעלה את הלחץ בטימורטור לחמישים וחמש אידרו-ספירות, ומוצא את עצמו במקום אחר. כלומר, בזמן אחר. אחרי שז'אק מרשלו נידל, נשיא האוניברסיטה שוב סיפר את אותה הלצה על הכייס הרומני במעמד חניכת האבטיפוס של הטימורטור, מול ועדת המדע של האו"ם, בשידור חי ב-89 ערוצים, גמלה בליבו ההחלטה לגמור את הסיפור. לא שזה העוול הגדול ביותר שנעשה תחת השמים. אבל חברה שלא מעריכה כראוי את אנשי המופת שהביאו אותה לאן שהביאו אותה, שפרשו לפני כשטיח אדום את התשתית לכל אותם הישגים מדעיים וטכנולוגיים שכיום היא קוצרת, רק תלך ותדעך. והוא מוכרח לחזור

אל אותו המתג שהדליק את הכל, וללחוץ עליו, ולנסות שהכל יהיה שונה. בטוח שסברבה היה מסכים איתו לו היה יודע.

קוסטה כבר ראה הרבה דברים מפתיעים ומרעישים במסעותיו. אבל הפעם היה זה שונה לחלוטין מכל דבר אחר. קוסטה מפשפש בזכרונו, מנסה לדלות מתוכו משהו ממעט שיעורי ההיסטוריה בהם נכח בתיכון. מתי אני? מה זה ההרס הזה? גיינג'יס חאן? ספרטנים? צבא ארס? דינוזאורים? היה לו קשה למקד את ראייתו מבעד הענפים הסבוכים, אל הקרקע הרחוקה למטה. הוא הרגיש שראייתו וכל שאר חושיו הולכים ומטשטשים. אבל יותר מהכל, לא יכל לשאת עוד את הצריבה הנוראית הזאת בזנב.

הונרי דומייה, עורכי הדין, 1848, שמן על בד, 41X33 ס"מ, Phillips Collection

עוגיות בכביש שש

מחדר השירותים הצר, שפתח עגול היה פעור בתקרתו ובימים של שמש היו ציפורים מתכנסות על שפת ארובתו המתנשאת, מלשלוש להנאתן ומחליפות פירורי מידע בצפופים קצרים, מתרוננים, נדף ריח חריף ושרה שנכנסה לבדוק את מקורו, לחצה על ידיה מיכל המים על אף שקרקעיתה של האסלה הייתה צלולה ונקייה וחפה מכל שיירי פסולת ותמהה בקול, למה אתם לא מסדרים "חסכמים", חבל, את הרי אומרת שאת משלמת המון למים אז לא כדאי לכם, ואביגיל ענתה, נו, שרה, באמת, מי יתקין 'חסכמים', אפילו בימים כתקנם נחמיה לא יודע לסדר ולתקן. ניקיתי, שרה מודיעה ואביגיל מרימה את קולה, אני מבקשת שלא תגעני, עבדתי כמו חמור, היום בבוקר שפכתי כמות של אקונומיקה וחיטאתי, שטפתי והשארתי הכול מבריק. כן, רק שהבן שלך שכח כמו תמיד, לפתוח מים והריח כאן-קוקטייל אחד מוזר וחזק. מהשירותים הצרים פנתה שרה לשירותי המקלחת וגם שם הוציאה את מברשת האסלה מנדנה ושפשפה במרץ את חלקה הפנימי של אסלה, מתיזה סביבה טיפות גסות על הרצפה, על קיר הקרמיקה ועל הדופן המחופה של אמבטיה.

יחסית נקי כאן, אבל אצל עמוס לא יכלה אפילו לעבור את הסף ובלתי אפשרי היה להלך בדירתו מבלי להיתקל בערימות של עיתונים שהיו מגובבות על הרצפה,

במכשירים חשמליים, מאווררים חסרי חיפוי, חלקם מכוסים במעטה שמנוני ואפור של זוהמה, מכשירי אובן-טוסטר שדלת הזכוכית שלהם הייתה מכוסה בכתמים כהים, שיירים של אדי מזון שבושלו במכשירים ודבק לדופנותיהם, בשקיות ניילון גדולות של אשפה המוטות על צידן אנה ואנה וגדושות בחוברות מקצועיות ובמגזינים, "לאשה" ו"את" ו"מנטה", "ביעף" ו"אריאל", "חשמל ואלקטרוניקה", "ראש צעיר" ו"שער למתחיל".

לא אחת הייתה מועדת, כשהייתה נחושה לפלס את דרכה למטבח ומתנשפת כדי לנסות ולאורר את ריאותיה ולהוציא מהן את חלקיקי האבק המעופשים, ששיטו בדירה באופן סדור וקבוע והסתירו את הנוף המרהיב שנשקף מהחלונות המערביים של הדירה. את קול הצעקה החד, הקצר, שבא בעקבות המעידה לא שמע איש. מהחלונות הגדולים נראה הים התיכון באופן חלקי, לא ברור, מטושטש, כאילו היו פני הים מכוסים דרך קבע בכיסוי כבד של ערפילים סמיכים.

רק לאחר זמן רב, חודשים, תגלה שהאדים הכבדים שעלו מן הים היו בעצם כתמי לכלוך לבנים, שמנוניים, שנקודות של ירוקת התפתחו בהם זו על גבי זו, וריחן היה כריח החרוב. ביום ההוא עמלה ללא הפוגה, מירקה ושפשפה כאוטומט. על כל אחת מכפות ידיה לבשה זוג כפול של כפפות גומי ושבה והרתיחה מים בקומקום ושפכה מהם

על החלונות ומלמלה, גועל נפש, טינופת, מה הוא עושה פה, את מי הוא מביא לפה, גועל נפש, אני איתו גמרתי ובלבה גמלה החלטה שלאחר שתמרק את החלונות ותבהיק אותם בנייר מגבת ותשטוף את הרצפה ותוריד את הכבסים מהחבלים, שהיו מלאים באבק וגם אותם ניקתה, חבל אחר חבל, ותקרצף את הסחבה, לא, את הסחבה הזו לא תשאיר לו, בשום אופן, היא תסחט אותה היטב ותכניס אותה לכמה שקיות ניילון שהיו בדירתו באלפיהן ואת השקית תטמין בתיק הצד החדש שלה שאהבה. כשתגיע לתחנת הרכבת, תזרוק את השקית לאחד הפחים שבמקום, ולפני שתצא משם לא תשכח להשאיר לו את המפתחות של הדירה וגם את המפתחות של האוטו שלו ושל האופנוע, מה היא, סוכנת בית שלו, כמו שסונטת בה אחותה לעיתים, התמחה על טיבו של הקשר שבינה לבינו.

לקראת שעת בין הערביים כשהבית היה מבהיק, הייתה שרה מתפנקת לרגעים, מתיישבת בקצה הספה מרחק רב מעמוס, פניה נעוצים בים, הכסוף, הנוצץ, שתלתלי גליו היו משתובבים עם קרני השמש. מהחלונות הפתוחים למחצה, שלא בנקל אפשר היה עתה לזהותם, היו משייטים אל תוך הדירה סילונים רכים ונעימים של רוח ים, ואז היה עמוס כובש את הדממה ומציע בקולו הרענן והבוטח שיקפצו לאזורי חן ויאכלו שם משהו על פי בחירתה, בסיניית או באיטלקית.

מה נאכל, עוד לא ערב, היא שואלת ופוסקת בנשימה אחת, אתה יודע שאני לא אוכלת כל דבר, ושהבאיתי איתי אוכל והוא היה תמה, כל פעם מחדש, שואל מתי הספיקה להכין את חביתיות הירק הטעימות והממכרות ומתי תפסיק למען השם, לנסוע לכל מקום מצוידת באוכל מן המנה הראשונה ועד לקינוחים, וגומר בהקנטה, עד כמה שזכור לי

אני זה שהייתי שם ביערות, מתחבא עם החברים שלי ימים על גבי ימים בבטן מקרקרת, ורק שהחולירות היו מתרחקים הייתי יוצא לחפש אחרי פטריות מאכל או כל דבר אכיל לי ולחברים שלי, ואילו את? הכי רעבה שאני יכול לחשוב עליך זה כשהיית בשער העלייה ושם הרי קיבלתם מזון וארוחות מסודרות.

כשהיה מזכיר את שער העלייה, כאילו הצליח לפענח באחת את הקוד הנעלם ולפתוח שער כבוד וחתום בה. היא מרפה מתיקה וקצות אצבעותיה מטיילות על משענת הכורסה שאך בבוקר חבטה בה היטב ושאהבה את קרבה, ועתה עמדה רעננה ונקייה במרכז חדר האורחים, לצד מתקן העיתונים הנאה, שיום קודם היה זרוק באחת מפינות החדר וערימות מגזינים קברו אותו. היא מחייכת, חיוך מאולץ נדמה, מבטיה נעוצים באופק התכול הרחוק ולאחר שהיא פולטת אנחה חרישית היא נעתרת לתחינתו, טוב, בוא נאכל משהו, אבל ממש משהו קל. תסתכל על עצמך, במקום שתוריד את הכרס הזאת אתה רק מטפח אותה, לא היה מזיק לך לשמור כאן על הניקיון, זה היה מוריד ממך קצת שומנים, בשביל מה אתה צריך את זה, הרי לא אתה ולא אני נעשים יותר צעירים. אתה חושב שקל לי לנקות כאן? בשביל זה אני באה? באמת, למה שלא תיקח לך עוזרת, מישהי שתבוא פעם בשבוע, תנקה את הכיור, את הכלים, תנגב קצת אבק, תרים את כל העיתונים מהרצפה, תיתן צורה למאורה הזו, תסלח לי אבל איך אתה מסוגל בכלל לגור כאן, אני לא מבינה, לא תופסת בכלל! דיר חזירים יותר נקי, בחיי...אתה יכולה להרשות לעצמך עזרה בבית והוא היה עונה לה, כאילו לא הוא זה שננזף, את הרי יודעת שאני יכול להרשות לעצמי הרבה יותר מזה...

מהדירה היו יוצאים יחדיו, הדורי מבע, כהולכים לקראתו של אירוע מכונן, חגיגי. הוא נפיל, רחב כתפיים, צרור מפתחות דומם בידו והיא-כמעט שלא נראתה לצידו, ורק צעיפה הדק מקשמיר והופעתה הנאה הייתה מסמנת את היותה. השכנים בבניין שברמת אביב גימל הישנה, שבימים כתקנם לא היו נושאים מבט אל עמוס ורק מהנהנים בראשם לשלום חסר מבע לנוכח הצל שהטילה קומתו, היו מאירים להם עתה פנים ומברכים לשלום בחיך. ל'וולו' שלו היה נכנס רק לאחר שהיה מזמין אותה להיכנס לתוכו ולהתיישב בו בנוחות, פותח לה את הדלת, נוטל את תיקה, לעיתים תוך כדי מאבק קל, בלתי מילולי מצידו, היא הייתה מוחה בקול דק, עמוס, באמת שזה לא מפריע לי, אני רגילה להחזיק את התיק אתי והוא שומר על שתיקתו ומושך ממנה את תיקה, במחווה שנראתה ג'נטלמנית מאין כמוה. רק באוטו, כשהיה בטוח שאיש בסביבה אינו בטווח שמיעה היה אומר, את הרי לא עסקת במה שאני עסקתי בעבר, אז מה יש לך להיצמד לתיק שלך, מה כבר יכול להיות שם, כרטיס חזרה לבאר-שבע? בקבוקון בושם וחבילת טישו, ארנק עם כמה לירות? באמת, שרליה תביני, מה שילך לך לאיבוד אני הרי יכול לתת לך כפל כפליים ועל אף שאת יודעת את זה אני שב ואומר לך עד שתביני שכל זה יכול להיות גם שלך.

טה-טה-טה, היא הייתה עונה, כמה שפחות לדבר על זה, יותר טוב, די. אנחנו כבר לא ילדים קטנים, נו, באמת עמוס אתה יודע שממך אני לא צריכה כלום יש לי הכו-ל! ואחרי שתיקה קצרה היא מתעמקת, אני לא יכולה לעזוב את אחותי ולעבור למרכז, היא הרי כל המשפחה שלי, אתה יודע את זה, ועמוס היה נוהג ומטה ראש כלפיה בדריכות, כמאזין לטיעון זה בפעם הראשונה בחייו.

באיטלקית היו מזמינים פיצה משפחתית גדולה, על אף מחאותיה של שרה. כל משולש היה מעוטר בתוספת של גבינת פטה, של זיתים, של טונה או של אנשובי, תירס או ציילי חריף. המלצר היה מביא לשולחן בקבוקי קולה אישיים ולגברת מגיש בנוסף כוס גבוהה מלאה במים צוננים ששפתה מעוטרת בפלח לימון. שרה הייתה מודה לו מקרב לב ומברכת אותו וגם שואלת לשלומו, והמלצר היה שוכח לרגע את טרדות עבודתו ומתמסר לתשובותיו שהלכו ונתארכו. לפני שנעתק משולחנם היה פונה לעמוס וספק קובע ספק שואל, מה שלא תגמרו לארוז לאדון, כן? ואף לדרכו וכבר היה שב אליהם כשידיו נושאות את המגש הענק שאדים ריחניים עולים ממנו.

היא אוהבת לנקר, מתעכבת על כל נגיסה, פיה סגור, והוא נוגס ובולע וכבר משוטטות עיניו אחר המשולש הבא הרצוי לו ובין משולש אחד למשנהו היה מספר לה על נסיעותיו האחרונות ובעיקר על בולגריה ארץ הולדתו האהובה והנחשקת. היא הייתה מפסיקה אותו כשלמסעדה היה נכנס איש שפניו מוכרים לה מהטלביזיה, תסתכל שם, מימין, אל תנעץ עיניים, תעשה את עצמך מחפש את המלצר, ריטה ורמי. אתה רואה, תראה איך היא הולכת איתו "אנגז'ה", כמה שהיא רזה ומבליטה את העניינים שלה...גועל נפש...תסלח לי, גועל נפש, הייתה ממלמלת, לא להאמין, בחורה בגילה, ועמוס היה משתובב, שרה, תגידי, ש-דיים, ש-דיים, זה היה אומר בהטעימו את ההברות במלה. זה איבר טבעי, חלק חשוב מגוף האישה ולדעתי זה חלק יפה, אם לא היפה ביותר!

תפסיק, תפסיק בחיך, עמוס, היא הייתה מחווה בסגירת עיניה לאות מיאוס. תראה איך שהיא מפזרת חיוכים כל עבר והוא, איזה חמוד הוא, בחיי שהוא יותר בן-אדם ממנה.

ועמוס ידע-כשקולה של שרה מסמן סימני קריאה בסיומן של פראזות קצרות, אל לו להעז ולמחות או להתוכח. לא בהלכות נימוסין ולא עם שרה, לא ברגעים המעטים שבהם בילו ביחד בנעימים, בלי להתוכח ולהזעין פנים עד לביקורה הבא אצלו, שיתקיים לאחר שיחות טלפון ארוכות שבהן ינסה ללא לאות לשכנעה ולהבטיח שדירתו נשמרה נקייה כפי שעזבה אותה ויספר לה שכבר תכנן שייסעו לטייל קצת לצפון, למקומות שהיא אוהבת.

בינו לבינו ידע שלא תרחק אף פעם מאחותה ומגיסה, מאחייניה שהיא אוהבת לבקר לעיתים מזומנות. הוא ימשיך בריטואל הקבוע של שיחותיהם, הוא הסובלני, המשכנע, הרציונאלי והיא המוחה, המסרבת, הנסערת והתמהה. ימשיך עד שיהיה לו הדבר לזרא. לפי שעה ניזון הוא מאהבתו הרבה אליה.

קרוב לשעה תשע בערב, לאחר שלקח אותה לתחנת הרכבת וליווה אותה עד לפתח הכניסה לקרון הנוסעים, נכנס הביתה. לרגע נבהל, ידו גישה אחר כפתור התאורה החיצוני שבמדרגות הבניין. לרגע חשב שפלש בטעות לביתו של אחר, למקום בו ביקרה

ידה של אישה אוהבת. מגש הפיצה הענק שהחזיק התרוקן בנסיעה, בין סמינר הקיבוצים לבין הפנייה לביתו הספיק לחסל את שני המשולשים האחרונים, אלו שגררי תירס מתוקים היו זרועים עליהם לרוב. על שולחן המטבח המבהיק עמדה קופסה חדשה מלאה בעוגיות שומשום מקמח מלא שאפתה לו. הוא לקח את הקופסה, משאיר את המכסה על השולחן וגם את בקבוק הקולה שהוציאה מתיקה ונתנה לו לפני שנסעה, וישב על הספה, צופה בחדשות של הערוץ הראשון. כשהוגשה תחזית מזג האוויר הייתה קופסת העוגיות על הספה ריקה מתוכן, וכשהתקשר אליה כעבור שעתיים, לוודא שהגיעה בשלום והיא שאלה אם טעם מהעוגיות, הוא ענה שעוד לא, הוא לא הספיק לבקר במטבח והיא צחקה ואמרה, תגיד לי, אני לא מכירה אותך כמו את כף ידי עמוס, אני הרי יודעת שהקרטון פיצה כבר מזמן ריק וזרוק במטבח מיותר ומסכן. כולנו יתומים, כולנו יתומים, ענה לה מתפייט לפני נרדם.

פרק מרומן בכתובים 2010

יהודה גור-אריה

סאבטקסט

מבט בשעונה וכן בדלת הכניסה, כמחכה למישהו. מסעדה זו חביבה עליה, לא רק בשל מאכליה הטעימים, אלא בשל עיצובה המיוחד. האולם הגדול, המלבני, נראה קטן יותר, אולי בשל עיצובו המוקפד, העשוי בטוב-טעם, בכוונה לשוות קירבה ושמץ של אינטימיות בין הסועדים. הקירות והתקרה ספונים לוחות עץ בהירים, אליהם מחוברים אלמנטים כפריים-חקלאיים ישנים לקישוט: גלגל של עגלה, מחרשת-עץ, חרמש ושני מגלים, מורג, וכן דלי-עץ כבד, מחושק בחישוקי ברזל חלוד, שבו שאבו מים מן הבאר בימים עברו. באמצעו של הקיר המזרחי [יש מי שקורא לו "כותל המזרחי"] בנוי אח, ספק תנור חימום כמו באירופה הקרה, ספק קמין מעוצב מבחינה ארכיטקטונית לשם יופי בלבד, בנוי מלבנים אדומות-כהות עם פסים לבנים ביניהן. בפתחו של האח בוערת "אש תמיד" מלאכותית, הנותנת אשליה של להבות העולות מערימה של עצים וגחלים אדומים, שאינם נשרפים, בבחינת "הסנה בוער באש ואיננו אופל". דומה שהעיצוב הכפרי הזה מיועד לטשטש את הקווים הישרים, הסטריליים, המנוכרים של מבנה שגרתי במגדל משרדים מרובע, מרובה-קומות, בסגנון הבנייה של שנות ה-2000. לאחר מסע קניות קטן בקניון שלמטה, שבו השביעה את תיאבונה לבגדים חדשים, היא באה להשביע את רעבונה, תוך הִתְּרָעָה לעצמה "לזלול" קצת יותר, מעבר למה שהיא מרשה לעצמה בבית.

אל אולם המסעדה נכנסה אישה, נושאת בידיה כמה שקיות ניילון קשיחות עם שמות של חנויות-יוקרה מודפסים עליהן. על כתפה רצועה של תיק-כתף, והילה בלתי-נראית סביבה, מדיפה ריח בושם עדין. קשה לאמוד את גילה. אולי כבת 43–46, אולי פחות. בהחלט אפשר לטעות בקביעת גילה ולחשוב אותה לצעירה יותר ב-6–7 שנים: הופעתה ספורטיבית, דמותה מצודדת, מטופחת, שערותיה השְׁטָנויות גולשות אל תחתית צווארה, הענוד שרשרת זהב רחבה. פניה, המאופרות קלות, הפס השחור העדין, המשוח מתחת לעיניה מבליט את עצמות לחייה וגומות-חן שובבות, כשל נערה מתבגרת. עיניה הגדולות, הירוקות, דומה שמחייכות כל הזמן, מעין חיוך של משובה. חולצה פרחונית על רקע תכלת, עם מחשוף צנוע, מכנסיים שחורים-הדוקים, נעלי-בובה שחורות-מבריקות על רגליה הארוכות. על זרועותיה שני צמידים, ואת אצבעותיה מעטרות כמה טבעות, ביניהן טבעת נישואין רחבה, וכן טבעת משובצת יהלום גדול על אצבעה האחרת. על הכיסא שלידה מונחות שלוש השקיות שהביאה עימה. על מסעד הכיסא תלוי תיק-הכתף שלה, "אוברסיז" שחור עם שני פסים לבנים ואבזם כסף גדול. על השולחן שלפניה מונח הטלפון הסלולרי שלה. היא מעבירה מבט סוקר סביב האולם, לבדוק אם היא מכירה מישהו מהנוכחים. מדי פעם מעיפה

לפעמים היא באה לכאן יחד עם חברתה סיגל, שכנתה, ידידתה ואשת-סודה, בת-גילה ומעמדה. אך זו מתעכבת היום משום-מה יותר מכרגיל ב"חגיגת הקניות" שלה, וכבר לא היתה לה סבלנות להתרוצץ בחברתה בין החנויות השונות והן קבעו להיפגש כאן במסעדה ולאכול יחד ארוחת-צהריים. לכאורה, עיתותיה בידיה במידה מרובה, אך למעשה, לוח הזמנים שלה, היומי והשבועי, דחוס ומלא, מתוכנן בקפדנות. בשלושת הימים הראשונים של השבוע היא עובדת – חלקית – במקצועה ככלכלנית בחברת השקעות. חצי יום נוסף היא מקדישה לפעילות התנדבותית עם ילדים בעלי הפרעות-קשב; פעמיים בשבוע היא מתאמנת במכון כושר: מתעמלת, שוחה, משחקת טניס. יש בידה תואר שני בכלכלה ומינהל עסקים, אך אין היא חושבת שמתאים לה לנהל חברה כלכלית או עסק עצמאי. בימי חמישי היא שומעת קורס באוניברסיטה, בתחום שונה לגמרי מהשכלתה האקדמית-הכלכלית. הקורס נקרא "שיח ותת-שיח", אך באופן בלתי רשמי הוא נקרא פשוט "חקר הסאבטקסט", מפי פרופסור מלקולם ד. ויליאמס, מנחם ויילר במקור, ישראלי לשעבר, שהשתקע באמריקה. הוא עלה על רעיון זה לפני שנים ספורות ועדיין מפתח את התיאוריה שלו יחד עם תלמידיו והאסיסטנטים שלו, והיא, רונית אליהו-גלבוע, ביניהם. נושא המחקר נושק לכמה וכמה תחומים אינטרדיסציפלינריים במדעי הרוח: בלשנות, סמיוטיקה, ספרות, פסיכולוגיה, ואפילו פילוסופיה. והיא מתלהבת מן הקורס הזה. עכשיו זמנה פנוי בעצם עוד יותר; הבת דקלה נשואה, הבן תומר התגייס לצה"ל לפני חצי שנה, "הקן התרוקן" כפי שנהוג לומר. הבעל, איתן, הוא בבחינת "נפקד-נוכח"

בדופלקס הגדול, המפואר, עכשיו גדול וריק עוד יותר, עם צאתו של תומר לצבא. השקט השורר בבית הריק, למרות מוזיקת הרקע השקטה, מורט לפעמים את עצביה ואז היא כאילו "נמלטת" מן הבית ושוקעת בפעילויותיה השונות. בעלה, פרופ' איתן גלבוע, הוא נירוכירורג מפורסם, מופר אף מעבר לגבולות הארץ, בזכות ניתוחיו המוצלחים, מחקריו המעמיקים בחקר המוח ופירסומיו בכתבי-עת מדעיים. זה כמה שנים הוא משמש כמנהל המחלקה הנירוכירורגית בבית-החולים האזורי, ובנוסף הוא מחזיק קליניקה פרטית, שבה הוא מטפל בחוליו לאחר שעות העבודה בבית-החולים. הוא רואה ברכה בעמלו, גם מבחינה כספית. הכסף זורם לכיסו בזרם בלתי פוסק, במיוחד מארנקיהם [נכון יותר פנקסי הציקים] של חוליו בקליניקה, בני המעמד הסוציו-אקונומי הגבוה. אך בה-במידה, זמן שהותו בבית הולך ומתקצר. הוא חוזר הביתה בשעה 10–11 בערב, עייף ומותש מעבודתו המאומצת בשני המקומות, ולרוב אין לו כוח אפילו להתקלח. לאחר יום שלם של ניתוחים, ניהול המחלקה, דיונים עם רופאים, הדרכת סטאז'רים וכן טיפול בחוליו בקליניקה, הוא חש את עצמו מרוקן לגמרי. הוא אוכל ארוחת-ערב חטופה תוך רפרוף בעיתון, מחליף כמה מילים עם רונית, שואל על הילדים, ומתיישב לבהות בטלוויזיה, מנומנם-חלקית. אחר-כך הוא שוכב לישון ונרדם מיד, כמו בול-עץ, מבלי לשעות לסימני הזמנה ופיתוי שלה... בשבת הוא יושב מול המחשב, מתעדכן בתחום התמחותו, כותב את מאמריו. קורא ספרות מקצועית. וכך זה נמשך כבר שבועות, חודשים, שנים. לעיתים רחוקות, בשבתות או בחגים הם נוסעים לבקר את ההורים – שלו ושלה, לפעמים עורכים פיקניק בחיק הטבע, מדי פעם – פגישה חברתית עם ידידים, רופאים ברובם. וכך גם בנסיעותיו התכופות

לחוץ-לארץ, לכינוסים, הרצאות וכדומה. לעיתים רחוקות היא מצטרפת אליו; בקושי יש לו זמן פנוי לטיול קצר של יום-יומיים, או חופשת-סקי קצרה באלפים המושלגים. אם ישנו אדם מכור לעבודתו – "וורקוהוליק", הרי זה פרופ' איתן גלבו. לא פעם היא מדברת איתו על כך. מתלוננת על הזנחה מצידו. לפני זמן-מה אף היתה להם שיחה ארוכה ודי קשה בנושא זה. היא טענה שבגלל התמסרותו הטוטאלית לעבודה, הוא מזניח אותה, את הילדים, ואפילו את עצמו.

"מתי קראת לאחרונה ספר להנאתך? מתי הלכנו יחד להצגת תיאטרון, לקונצרט, לתערוכה? מתי ישבת לך נינוח על חוף הים, באילת, מול הכינרת, או אפילו באיזה אי יווני שלוו? זה לא חסר לך? כל הזמן רק חולים, בדיקות, ניתוחים. ומה עם המשפחה, הילדים, שכמעט לא ראית אותם גְדֵלִים, לא טיפלת בהם במחלתם ולא השתתפת בחינוכם? וגם אני עצמי חשה די מוזנחת... אני יודעת שאתה אוהב אותי, ואת הילדים, את הקן המשפחתי שלנו, שנותן לך גיבוי לפיתוח הקריירה שלך. אך מה אתה נותן למשפחה בתמורה?" על כך ענה לה: "רונית יקירת, ראשית כל, אני נותן למשפחה בסיס כלכלי איתן, הן לנו, הן לילדים שלנו עכשיו ובעתיד, ואפילו לנכדים שוודאי עוד יהיו לנו. את הרי מכירה אותי, רונית, אני לא רודף בצע, אף כי כל שקל שאני משתכר, אני מרוויח אותו ביושר, בהגינות, בעבודה קשה. אבל לא זה העיקר, רונית. אם הייתי דתי הייתי אומר שאלוהים חנן אותי בכישרון זה של רופא עצבים – מנתח, מרפא, חוקר. זה מעניין אותי יותר מכל דבר אחר בחיים, וקשה לתאר תחושה נהדרת יותר של סיפוק לאחר הוצאת גידול ממוחו של אדם, הצלת חולה מארוע מוחי,

החזרתו לחיים. כאמור, ההשגחה העליונה, אלוהים – או הטבע – העניקו לי יד בטוחה ומיומנת בניתוח, ואני גאה ומאושר כאשר אני מצליח להציל בן-אדם ממוות. והרי ידועה לך האימרה התלמודית הידועה של חז"ל: כל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם ומלואו. בשבילי אלה לא מילים ריקות. אלה חלק ממשמעות חיי. ואם אני מעמיק וחוקר את מסתרי המוח, ודאי שזה מתוך סקרנות מדעית-רפואית וגם אישית. וככל שאני לומד יותר בנושא זה, אני נוכח עד כמה זה מעט ולא מספיק עדיין. בימינו, כאשר בני-אדם טסים לחלל, צוללים למעמקי ימים ואוקיאנוסים, מגלים את הגֵנום האנושי, חקר המוח נשאר עדיין בבחינת "טרה אינקוגניטה". לא ידוע לנו הרבה, ודאי לא מספיק, על מרכזים שונים במוח, החולשים על פעילות גופו של האדם. עלינו, החוקרים-המדענים מוטלת המשימה לנסות למפות את המוח האנושי ולגלות עוד ועוד ממסתרי ותעלומותיו. זו עבודת קודש! רונית, עבודה נפלאה. וכמה זמן עוד אוכל לעשות זאת? אני בן 53 כיום. אולי אוכל לעסוק בזה עוד 10-15 שנה. אז איך אפשר שלא?"

"ואתה לא מרגיש שאתה מקריב הרבה, כמעט הייתי אומרת, את חייך למען הדבר הזה?" "אכן, לשם כך אני מקריב [אם אפשר לומר ככה] את זמני, את חיי המשפחה שלנו ואת הרווחה האישית-האגואיסטית שלנו, בחיי היום-יום. אבל אולי אפשר לראות זאת גם כ'קורבן למען האנושות'. זה נראה אולי פשטני מצד אחד, או בומבסטי מצד שני, אבל זו ההרגשה הפנימית שלי. אני רואה את עצמי כמו אמן המתמסר לאמנותו: צייר העומד כל היום והלילה מול כן הציור, כנר המתאמן במשך שעות רבות לקראת הקונצרט שלו, פסנתרן. לעומתם, האמנות שלי מתבטאת בניתוחים שאני מבצע, בניהול המחלקה, בהרצאה בפקולטה, שבה אני מכשיר את דור

העתיד של הרופאים. זו לא סתם עבודה, רונית, לא סתם עיסוק לשם פרנסה. זה יעוד. מלאכת-קודש. וסליחה, על המילים הגבוהות. את יודעת, רונית, שאני אוהב אותך, אוהב את הילדים שלנו, אבל גופי ורוחי נתונים לעיסוקי זה, ואין אני מסוגל להפסיק אותו, גם לא להפחית אותו. אם היתה קורית לי חלילה תאונה או פגיעה גופנית אחרת, שהייתי נאלץ להפסיק לנתח, הייתי מאבד את טעם החיים שלי. בואי ננסה לדחות את עניין רווחת המשפחה למועד היציאה לפנסיה. בימינו, פנסיונר איננו אדם זקן, ישיש. אז נוכל לפצות את עצמנו על השנים הללו. מה דעתך?" מה היא יכלה לענות לו על כך? היא חשה עצמה כמו ציפור לכודה בכלוב, שדלתו פתוחה אמנם, אך אין בה רצון ולא יכולת להתעופף ממנו.

*

השנים הראשונות לנישואיהם היו מאושרות ואינטנסיביות מאוד. הם הכירו באוניברסיטה: היא, בתו של קבלן עשיר, שלמדה אמנם כלכלה ומינהל עסקים, אבל כלל לא ברור היה לה אם תיכנס לעסקי הבנייה של אביה, ששני אחיה הגדולים כבר עבדו שם כמנהלים בכירים. הוא – סטודנט מבריק בפקולטה לרפואה, בנו של פרופסור מפורסם. מצבם הכלכלי האמיד של ההורים נתן להם בסיס איתן להקדיש את זמנם ללימודים, ללא דאגות פרנסה ותשלום שכר-לימוד. שניהם היו פטורים מבעיות כספיות; הוריהם תמכו בהם ומימנו את לימודיהם וקיומם [הם גרו בבתי הוריהם] ויכלו להתמסר בכל מרצם ומאודם ללימודיהם. בזמן המועט שנותר להם, הם פיתחו את הזוגיות שלהם תוך אהבה ורעות. כעבור שנתיים התחתנו, בהמשך נולדו להם הילדים: דקלה ותומר. אז, איתן כבר היה סטאז'ר צעיר, עבד

קשה בתורנויות רבות, ניתוחים, השתלמויות, השתתפות במחקר קליני. אבל תחום זה שבחר בו – הנוירוכירורגיה – היה קרוב לליבו והוא ראה עניין רב וברכה בעמלו. בעת התמחותו הוא נחשב לאחד הרופאים המבטיחים, תחת ניהולו והדרכתו של הפרופ' ירוחם דווידון, וכאשר זה פרש לגמלאות, נתמנה ד"ר איתן גלבוץ במקומו, כמעט באופן טבעי. כעבור שנים, כאשר התבסס במעמדו הרפואי-ניהולי בתואר פרופסור ומנהל מחלקה, הוא פתח קליניקה פרטית, וחולים רבים התדפקו על דלתו. אלה לא היו מדלת העם; בעלי מקצועות חופשיים, אנשי עסקים, פקידים בכירים, רופאים. הם שילמו ללא ניד-עפעף כל סכום שדרש. ואילו היא, רונית אשתו עמדה כל השנים לצידו, נכון יותר – מאחוריו, אולי אף בצילו, כשהיא מאפשרת לו לפתח את הקריירה שלו ללא הפרעות, ללא דאגות פרנסה, ללא השתתפות בגידול הילדים. וזאת, הן בימי לימודיו והן לאחר מכן. הוריהם האוהבים תמכו בהם לא רק כספית, אלא גם בתחומים אחרים. כאשר הילדים היו קטנים ורונית למדה באוניברסיטה או התכוננה לבחינות, בנוסף למטפלת הקבועה, באו שתי הסבתות לטפל בילדים והן גידלו אותם למעשה, עד שאמם גמרה את לימודיה בתואר שני. תחילה היא עבדה תקופה קצרה במשרד הקבלנות של אביה, אך היא חשה שם "אוֹכְרִי פרוֹטֶקְטֵד" – מוגנת יתר על המידה, וזה מנע ממנה מאבק והתגברות על אתגרים וקשיים. זה לא תאם את אופייה העצמאי. היא עברה לעבוד כיועצת פנסיונית בחברת ביטוח. כאשר מצבם הכלכלי השתפר עוד יותר, היא עזבה את חברת הביטוח ונתקבלה ככלכלנית בחברת השקעות, בחצי משרה. הרי לא המשכורת [או מחציתה] חשובה לה. עכשיו יש לה זמן גם לנהל חיי חברה פעילים למדי, בחוג חבריה המצומצם של כמה זוגות של אנשים במעמדה, ויש לה גם חברות קרובות יותר, ובעיקר סיגל,

חברת-נפש, שאיתה היא מרבה להתראות, לבלות, להתאמן במכון הכושר ולערוך "שופינג". גם אצל סיגל הזוגיות "צולעת", גם-כן בגלל עבודתו האינטנסיבית של בעלה, בעל עסק לייבוא מכוונות ייצור לתעשייה, והוא נעדר מן הבית במשך כל שעות היום כמעט. האם "צרת רבים – חצי נחמה"? שוחחו ביניהן שתי החברות בשיחות-נפש לא מעטות. סיגל, קלת-דעת יותר, התבטאה לא פעם, שאין היא שוללת על הסף איזו הרפתקה רומנטית עסיסית מן הצד, מבלי לשבור את המסגרת המשפחתית הקיימת... לפעמים אף עלה בסתר ליבה של רונית, באיזו פינה חבויה בנשמתה, הרעיון למצוא נחמה ועידוד בזרועותיה של סיגל, אבל היא לא חשה בתוכה משיכה ארוטית אל גופה של אישה. היא לא העזה להפליג בחלומות ובמחשבות מעבר לכך.

*

בעודה לוגמת במתינות מכוס מיץ-הלימון, היא העבירה שוב את מבטה אל דלת הכניסה, לראות אם סיגל באה סוף-סוף. אך מי שנכנס אותו רגע בדלת היה גבר, שלא יכלה להבחין בפרטיו בשל האור הבא מאחוריו, בדלת הפתוחה. משום-מה נדמה היה לה שהיא מכירה את צדודיתו של זה, ממקום כלשהו. לאחר שנכנס פנימה נצטיירה הפעם דמותו היטב באור החשמל המועם של האולם: האיש, יובל סלע, כבן 47-50 בערך, גבה-קומה, בנוי היטב, לבוש מקטורן קיצי אפור-בהיר, עניבה תואמת, מכנסיים שחורים עם קמט-גיהוץ מודגש. שערו הקצר מסופר בקפדנות, וללא שערות שיבה כלשהי. יובל סלע נוהג לבוא מדי פעם למסעדה זו, שאליה הוא יורד ממשדרו שבקומה ה-13, שם הוא מנהל את עיסוקו: ייבוא של כלי בית ומוצרי חשמל ביתיים קטנים: מאווררים, מעבדי

מזון, מפזרי חום, וכד', אותם הוא מייבא מן המזרח הרחוק. בעת הצורך הוא יורד למסעדה זו לארוחת צהריים עסקית, פגישות עם יבואנים אחרים, מפיצים, בעלי חנויות למוצרי חשמל. לפעמים הוא גם נפגש כאן עם אישה צעירה, שעימה הוא מנסה לקשור קשרים רומנטיים – אך בלתי מחייבים... או לחילופין, פגישה חד-פעמית שהמשכה הברור בדירתו הפרטית שבמגדל המגורים הסמוך. כהרגלו, הוא העיף מבט סביב, כדי למצוא שולחן פנוי. בשעה מוקדמת זו של צהריים, המסעדה עוד לא מלאה; רק סועדים מועטים איכלסו במפוזר את השולחנות, בעוד מלצרים ומלצריות זריזים אך סבלניים מתרוצצים סביבם, מביאים מנות, משקאות, רושמים הזמנות. לא שררה כאן המולה כמו במסעדה שוקקת. מוזיקת-רקע שקטה התנגנה בעוצמה מוחלשת. גם הקירות ספוגי העץ בלעו את הצלילים והקולות, ואף קרקוש הסכו"ם בצלחות נשמע בקושי. הוא העביר את מבטו סביב השולחנות, מחפש פרצופים מוכרים: אנשי עסקים, עורכי-דין, רואי חשבון, שמשרדיהם ממוקמים במגדל זה. רובם אנשים אמידים, בגיל העמידה, בני 45 – 60, לבושים חליפות עסקים מחוייטות, עניבות חונקות, למרות חום הקיץ שבחוץ. ואז הוא הבחין בה [וכי אפשר היה שלא להבחין בה?]. הוא נעצר מופתע וקרוב אל שולחנה בצעדים גמישים. "ואו! את מי אני רואה כאן! רונית! רונית אליהו! איזו הפתעה! כמה זמן כבר עבר מאז, מימי האוניברסיטה העליונים שלנו..." נדף ממנו ריח נעים של אפטר-שייב בניחוח מנטה. "שלום, יובל סלע. נעים לפגוש אותך. מה שלומך? איך העסקים, העניינים, המשפחה?" "אהה... ככה, לא רע. כלומר בעסקים. אבל משפחה – מאפיש. אין. נאדה. המשפחה התפרקה. התגרשנו לפני שנה וחצי. השארתי לה את הדירה ואת שני הילדים, בת 16 ובן 9, ואני משלם עליהם דמי מזונות

נדיבים. הבן הגדול חי בקנדה. וכעת אני 'פנוי להובלה' כמו שאומרים. "כבר התפנית? אחרי שנה וחצי?" "מה אגיד לך, רונית, הדברים מסובכים. בזמן האחרון לחיינו המשותפים לא רבנו ממש, אבל הרגשנו ניכור בינינו. התרחקות רגשית, מינית, זוגית. הגענו למסקנה שעדיף להתגרש בלי מהומות ומריבות ומלחמת-עולם. ועכשיו, במקום להצטער, יש לי הרגשה של שחרור, חופש מכבלי הנישואין, שנמשכו עשרים שנה. חזרתי לרווקות, אני פתוח לזוגיות חדשה, ואולי, עם הזמן, גם הקמת משפחה חדשה, פרק ב', מועד ב', כמו באוניברסיטה."

"ויש לך כבר מועמדת מתאימה?"
"לאו דווקא. ולכן אני בוחן כל פעם מועמדת; כל שבוע מישהי אחרת... ואני נהנה כמובן, מעצם הבחינה... אז מה, רונית, אולי יש לך איזו הצעה בנידון? רווקה, גרושה, אולי אפילו נשואה בהליכים."
"אני לא שדכנית."

*

הם הכירו באוניברסיטה לפני כ-25 שנה. הוא למד [די בקושי] כלכלה ושפות, אך יותר מששקד על לימודיו האקדמיים ברדיפה אחר ידע, הוא התמסר יותר לרדיפה אחר סטודנטיות מהפקולטה או מחוגים אחרים, שפגש על הדשא או בקפטריה או באולמי ההרצאות. בנושא זה הוא הצליח לא רע; אפשר לומר: בהצטיינות יתרה. הוא היה בחור נאה, משעשע, בעל חוש הומור וקסם אישי. הוא גם סיפר, למי שרצתה לשמוע, שהיה קצין ביחידה מובחרת. כמובן שגם הסטודנטית הנאה, רונית אליהו היתה על הכוונת במסע כיבושיו. אך משום-מה, אצלה זה לא הצליח. כל נסיונותיו וחיזוריו נתקלו בקיר אטום – מטאפורה שאינה תואמת

את דמותה ואישיותה של רונית – בחורה חזקה, אסרטיבית, מכירה בערך עצמה. אז היא היתה בתחילת יחסיה עם איתן גלבו, גם זה בחור מרשים, חיצונית ופנימית, סטודנט בפקולטה לרפואה; בחורים אחרים לא עניינו אותה כלל. כפי שנודע לה מפי חברות רכלניות, יובל סלע הסתבך ביחסים עם ורדה, בתו של איש עסקים ידוע, ולאחר שזו הרתה לו, הוא נשא אותה לאישה, ולא הצטער על כך. אביה הכניס אותו כמנהל זוטור בעסקי הייבוא-ייצוא שלו ואיפשר לו להתקדם בתפקידיו בחברה, בכוחות עצמו. כאשר התבסס יותר מבחינה כלכלית, הוא פרש מן העסק של חותנו. בעידודו של זה ולאור הנסיון שרכש, הוא הקים את חברת "ורד" לייבוא חפצי חשמל וכלי-בית מן המזרח הרחוק: סין, יפן, קוריאה הדרומית, סינגפור. והוא ראה ברכה בעסקיו. ב"כנס מחזור" של בוגרי הפקולטה, לפני כמה שנים, הם נפגשו לשיחת "סמול טוק"; החליפו הלצות, זכרונות [משעשעים], עידכונים על עצמם, מבלי לנגוע באותו עניין של נסיונות החיזור שלו, שכשלו. עכשיו, בפגישה מקרית זו, הם המשיכו בשיחה הקלילה והקולחת, כאילו נפסקה רק אתמול. "אז מה שלומך, רונית אליהו? מזמן לא התראינו ודומה שבמקום להתבגר, את נעשית צעירה יותר." "יובל סלע, כמו תמיד, שופע מחמאות וחלקלק-לשון. לא השתנית." "אני חושב שאדם לא משתנה. ודאי לא בבגרותו. אז מה את יכולה לספר על עצמך? עד כמה שזכור לי מן הפגישה הקודמת, סיפרת לי שאת עובדת בחברת ביטוח, נשואה [באוויר ועושר – אני מניח], אמא לשני ילדים." "אכן, המידע הזה נכון ולא השתנה בעשור האחרון, פרט לכך שכבר אינני עובדת בחברת ביטוח, אלא בחברת השקעות, בחצי משרה. בזמני הפנוי אני עוסקת בספורט, פעילות התנדבותית, וגם לומדת – להנאתי – קורס מעניין באוניברסיטה, בתור שומעת חופשית. זהו

מעין אתגר אינטלקטואלי לעת בגרות. "אה, מעין רבי עקיבא ממין נקבה. אתגר אינטלקטואלי. "אכן. למה לא?" "אז מה זה הקורס הזה?" "כדי לסבר את האוזן אפשר לקרוא לזה "טקסט וסאבטקסט." "זה נשמע לי מאוד לועזי." הוא עמד מולה מעבר לשולחן והיא לא הזמינה אותו לשבת. אחר-כך, כאילו נתרצתה לשפת הגוף שלו ורמזה לו לשבת מולה, מעבר לשולחן הקטן, הרבוע. "חברה שלי עומדת לבוא כל רגע, נדברנו לאכול יחד צהריים. אבל בינתיים, בוא, שב," אמרה בנימה של התנייה. "תודה." "ובכן, הקורס. זה החל במחקרו של פרופסור ישראלי שמלמד באמריקה ותוך כמה שנים תלמידיו הביאו את תורתו לארץ ומפיצים אותה כאן. בעברית אפשר לקרוא לזה 'שיח ותת-שיח', או נכון יותר: 'שיח ומשמעותו החבויה', ואני משמשת כעוזרת מחקר של הפרופסור." "נשמע מעניין." "כן, בהחלט. הנושא הזה משיק לכמה וכמה תחומים במדעי הרוח: בלשנות, סמיוטיקה – זה אומר לך משהו? – וכן פסיכולוגיה ומדעי ההתנהגות." "הו, אני כבר מבולבל לגמרי. זה נשמע אמנם מעניין, אך גם אקדמי מדי בשבילי, שאמנם יש לי תואר, אך לא במדעי הרוח. את מוכנה להסביר לי יותר? במילים פשוטות ובקצב הכתבה." "כן. למה לא? אולי אפשר להסביר את הנושא הזה באמירה הלגלגנית, המיוחסת למורי ספרות לדורותיהם: 'למה התכוון המשורר?' "ומי שלא קורא שירים להנאתו?" "מפסיד הנאה אינטלקטואלית. אתה מכיר ודאי את שירו הוותיק והידוע של זן אלמגור, בביצוע להקת 'התרנגולים', משנות ה-70: 'כשאת אומרת לא, למה את מתכוונת?' "ואת?" "הו, אותו יובל הוותיק... אני לא אומרת כלום. אני רק מנסה להסביר לך מה אני לומדת

ומדוע אני כל-כך מתלהבת מהנושא." "מעניין במה עוסקים אנשים שלא צריכים לטרוח לפרנסתם. רק למען הנאתם האינטלקטואלית והכיף בלבד." "אכן זה כיף, ועם הזמן זה עשוי להיות גם מקור פרנסה לרבים." "האם זה טוב ליהודים? מה אפשר לעשות עם נושא כזה במציאות, בחיים הרגילים של יום-יום? למי זה עשוי להועיל?" "לרבים. למשל, לאנשי עסקים כמוך, המנהלים שיחה עם יפני בענייני עסקים. זה מחייך כל הזמן, שותק, ואינך יודע בעצם מה הוא חושב ומה כוונתו. כידוע לך, ודאי גם מנסיונך האישי, יפני לעולם לא יגיד לך ישירות 'לא! אצלם, השיחה אינה מתנהלת ב'דוגרי' כמו אצלנו הישראלים, ואתה צריך להבין מתוך דבריו, ההולכים סחור-סחור, למה הוא מתכוון בעצם: כן, או לא, או אולי..." "כן, זה באמת מוכר לי היטב. אני עוסק, כידוע לך בייבוא מוצרי חשמל וכלי-בית מהמזרח הרחוק. אנשי העסקים שם, תעשיינים, סוחרים, באמת נוהגים כך. תחילה לא הבנתי את הדבר הזה לאשורו. הייתי יוצא מבולבל מהשיחה איתם. עם הזמן תפסתי את הפרינציפ. למדתי להבין את תרבות השיחה שלהם. זה גם עוזר לי להבין קצת יותר מה שאת מסבירה לי." "קח, למשל, את הביטוי 'חכם גדול', המבוטא באינטונציה מסויימת. ברור שזה נאמר בלשון סגי-נהור, כלומר בכוונה הפוכה למה שנאמר בגלוי. לא כן?" "בדיוק." "כך גם בפוליטיקה הבינלאומית: כאשר דיפלומט או פקיד רם-דרג מחו"ל יוצא אל העיתונאים לאחר פגישה עם ראשי המדינה, ובדברי הסיכום שלו הוא מציין: 'היו בינינו דיונים / שיחות גלוי-לבי' המשמעות היא שהיו ויכוחים קשים והצדדים לא הגיעו להסכמה ביניהם או סיכום כלשהו. זה ברור." "כן. את צודקת. ולמי עוד יכולה להועיל תיאוריה זו? לשקרנים? "להפך: לחוקרים במשטרה, בצבא, בשירותי הביטחון, וכמובן – בעסקים, כפי שכבר הסברתי לך."

"כן, אני מבין. מעניין מאוד. מלהיב אפילו. אבל עכשיו, בלי קשר למה שדיברנו, מה שלומך את? מה שלום המשפחה? הבעל, הילדים. יש לך שניים, עד כמה שידוע לי. ואולי נולד לך אחד נוסף?" "לא, אני מסתפקת בשניים. איתן בעלי הוא רופא מפורסם, פרופסור, מנהל מחלקה בבית-חולים, וגם עוסק בפרקטיקה פרטית. שני הילדים כבר 'עזבו את הקף' כמו שאומרים. הגדולה, דיקלה, בת 23 התחתנה לא מזמן..." "מזל טוב!" "תודה. הבן, תומר, התגייס ומשרת בשריון. כן, הקן התרוקן. אבל אני לא 'עקרת בית' משועממת או מתוסכלת. יש לי הרבה עיסוקים בתחומים שונים, ובעצם, היממה לא מספיקה לי לכל מה שאני רוצה ומתכוונת לעשות. בעלי עסוק מאוד, אבל כאשר הוא נוסע לכנסים והרצאות בחו"ל, אני נלווית אליו בדרך-כלל, ואנו מטיילים. היום, למשל, יצאתי ל"שופינג" עם חברה. אני סיימתי קודם, והיא עדיין מתעכבת בחנויות. היא מכורה לקניות. אני מחכה לה כעת." "לפי מה שאת מספרת לי, רונית, אני מבין שבכל-זאת את נמצאת רוב הזמן לבד בבית. הבעל בעבודה מבוקר עד ערב, חוזר הביתה מותש. אין לו כוח לשום דבר..." "אתה רואה, יובל, כמה קל לקרוא את הסאבטקסט של דברייך: הנה אישה בודדה, מסכנה. משועממת... מחפשת נחמה. ואני מוכן לנחם אותה. אתה כאילו מציע לי הצעה מגונה." "חס וחלילה! אני סתם..." "אין סתם. אני אוכיח לך שבכל משפט שאתה אומר, מסתתר לו סאבטקסט, שדי קל לפענח אותו." "אז הנה אני לרשותך – זו שיגרת-לשון כמובן – עשי בי כחפצך." "אני לרשותך. בסאבטקסט זה משתמע כמו: הלוואי ותעמדי לרשותי." "הו, רונית! את מגזימה. מה פתאום?" "כך זה משתמע.

במה אתה יכול לעמוד לרשותי, למשל?" "אני יודע... למשל, למכור לך מפזר-חום סיני, לתקוע מסמר בקיר. לתלות תמונה." "אה, תקיעה..." "סתיומה בכיור..." "מה, אתה אינסטלטור?" "מה יש? אינסטלטור זה מקצוע מכובד. מבוקש. ובאמת, יש הרבה סיפורים על אינסטלטורים ונשים בודדות בבית." "זה לא חל עלי, יובל. מה אתה חושב, שאני חשה בדידות בביתי, ואתה מתנדב לארח לי לחברה ולשעשע אותי? להיות 'האינסטלטור' שלי?" "לא... כן... בשבילך, רונית, אפילו להיות מנקה ארובות." הוא הפנה את מבטו אל ארובת האח שבקיר המסעדה. "אה, לחטט במחילות האפלות שלי. שים לב איך אתה אומר דברים לתומך, ואינך חושב כלל על משמעותם הנסתרת, שהתת-מודע שלך לוחש לך. זה כמובן הסאבטקסט של דברייך, אם תרצה או לא תרצה. התיאוריה שלי עובדת, ועוד איך!" "עובדת עלי." "נו, אתה רואה? ככה, בלי משים שיתפת פעולה איתי." "אשמח לשתף איתך פעולה גם בנושאים אחרים, בכל הזדמנות." "אופס! שוב חזרנו לתרגיל. בכל אופן, כאשר אסכם את השיחה הזאת בעבודת הגמר שאני עומדת להגיש, אולי אפילו אציין את שמך בראשי-תיבות, כנהוג: 'י או ס'." "מוטב כבר למצוא את שמי במסגרת עבודה אקדמית, מאשר במשפט על הטרדה מינית." "זה תלוי בך. בכל-זאת, מימי האוניברסיטה העליונים עברו כבר יותר מ-25 שנה. הגיע הזמן שתתבגר ותהיה מיושב בדעתך. או-קיי?" "מה אגיד לך, רונית, זה לא קל. העולם שופע הזדמנויות, לא רק בתחום העסקים. הגבר מוקף נשים יפות ומושכות ואף מפתות. מה-גם גבר בגילי, במיטב שנותיו, ומשוחרר מכבלי הנישואין. נדמה לי שתהיה זו שטות מצדי להחמיץ הזדמנויות כאלה." מעבר לגבו של יובל היא הבחינה בסיגל, עמוסה בשקיות וקופסאות וחבילות, מתקשה לעבור בדלת. לאחר שהשתחלה פנימה, היא

להניח שכן. בעצם, ברור שכן. למדנו יחד באותו קורס באוניברסיטה וישבנו באותן הרצאות. עוד אז הוא היה רודף-שמלות אובססיבי. כמובן שהוא ניסה להתחיל איתי, אבל הוא לא הצליח. מאז, פגשתי אותו לעיתים רחוקות. אינני יודעת מה בדיוק הוא עושה, במה הוא עוסק. הוא רק סיפר לי, בין השאר, שהתגרש לפני שנה וחצי והוא ממשיך כנראה לחגוג את הארווע עד עכשיו. "הממ... מעניין. אולי ארצה להכיר אותו כאילו. להצטרף לחגיגה. מה דעתך, יקירתתי?" שתיקתה של זו לא הותירה ספק באשר לדעתה. הן המשיכו לפטפט בנחת, תוך אכילת ארוחת הצהריים. הסטייק היה עשוי במידה הראויה, קיש הברוקולי היה רך ונעים לחיך. היין קליל, לא חמוץ, לא יבש מדי. גם יתר המנות היו טעימות, כצפוי. כאשר סיימו, אספו את חפציהן ופנו לצאת, בעוברן ליד האח השליכה רונית את כרטיס הביקור של יובל סלע אל פתח התנור. פתאום היא נוכחה שהאש לא בוערת באמת. היא עמדה רגע חוככת בדעתה, בסוף השאירה את הכרטיס הזרוק בפתח התנור ויצאה מן המסעדה.

איתרה את רונית וניגשה אל שולחנה. שני הכיסאות הריקים לא הספיקו להכיל עליהם את כל חבילותיה והיא הניחה חלק מהן על הריצפה, לרגלי השולחן ואמרה באנחות רווחה ובטון מתנצל קמעא: "התעכבתי קצת יותר מדי. סליחה, מאמי. קניתי כמה דברים מדהימים – חבל על הזמן. שלוש חולצות, שני מכנסיים, חבילת תחתונים סקסיים, חזיות. כבר חשבתי לרדת ישר לחניון, לשים את הדברים באוטו. אבל ידעתי שאת מחכה, אז באתי ישר לכאן." היא העיפה מבט שואל בגבר שישב בכיסא מול רונית, כמו רק עכשיו הבחינה בו. "סיגל, הכירי את יובל סלע, מכר ותיק שלי מן האוניברסיטה." "נעים מאוד, שמחתי לפגוש אותך, רונית, ולהכיר אותך, סיגל." הוא הביט בשעון הגדול, היוקרתי שעל ידו, ועשה מחווה של הפתעה. "הו! אני חייב לחזור למשרד. מישוהו מחכה לי שם. לא הספקתי לאכול צהריים. נו, מילא, אולי ארד מאוחר יותר. סילחו לי." ובקריצה לרונית: "הבנתי את ה-סאבטקסט". הוא הושיט לשתיהן כרטיסי ביקור שלו והסתלק, כאילו נזוף במקצת, שלא הוזמן לאכול יחד איתן. "מי זה הגבר הזה? מנסה להתחיל איתך כאילו? הוא נראה די נחמד, שרמנטי. מה דעתך? הוא פתוח להצעות? יש מצב?" "יש

ניצן זיו

חתול בלי ראש

בשביל שבין שטיחי אדום לסגול, בין עצי אלמוגן, סיגלון וריחות היסמין, הרהרה חנה האם יכול להיות שחתול ימשיך ללכת בלי ראש? השעה הייתה שעת בוקר מוקדמת וערפילים טרם התפוררו. הוא הלך והתקדם לקראתה. לא הבינה, חתול בלי ראש מתקדם לאחור? רק כאשר חלף על פניה הבינה. בהכנסה הביתה המנטרה הלאומית ניגנה ברדיו - לזיכרון...לזכר...

נופלים. מציאות אחת ללא מתחמים מפרידים, כציור אבסטראקטי לא מובן. קולות של התעוררות נשמעו מהקומה השנייה. מים זורמים וגרירת רגליים של מי שישן בהליכה. בכניסה מונח היה התרמיל ואליו מוצמד הרובה. ארוחת בוקר חטופה, שלום, נתראה והדלת נטרקת. מחשבות נשטפות עם כלי מטבח ומים. האדם הוא קופסה סגורה ואין לדעת מה יש בתוכה. בנה הבכור נמצא ביחידה מובחרת. אינה יודעת, במידה ותספר לו את עברה, האם ינטוש את האידיאולוגיה שלו, או שאולי תגבר נחישותו להצטיין כמי שיודע לקלוע למטרה ולהרוג. מי שקורא לו קלגס אינו יודע על מה הוא מדבר. בין השתיקה העמוקה קיימות מלים שאין להן שום ערך כשהן עומדות בפני עצמן. בני קלגס? שיחות נפש ארוכות היא מנהלת איתו, כשמגיע לחופשה בין פעילות לפעילות. "הקם להורגך השכם להורגו" – מלי מלים מלמלמות באוויר. הוא יחזור בקרוב וישתוק על מה שהיה וידבר על מה שיהיה והיא לא מבינה את שפתו והוא לא מבין שפתה. אבל ידברו בלחישה על כוס קפה במטבח הקטן. הקטנים עדיין ישנים, עוד מעט ירדו טרוטי עיניים וילכו לבית הספר לשמוע על חורבן ורציחות, הם חייבים לדעת את ההיסטוריה

שלנו, תאמר המורה באסיפת הורים. בין לבין יש איזה חג שמח, אבל הוא נשכח מהר, כאותו חתול שחלף על פניה הבוקר. היא תספר להם, מדוע עליהם לשמוע דברי היסטוריה מהמורה שנולדה כאן ומדקלמת תורת חכמים מלומדה. אולם היכן יהיו בניה לאחר שישמעו את סיפורה. לאיש לא סיפרה עד היום, אפילו לא לעצמה. זוכרת היא את האיש במכולת השכונתית שנעצר לפתע ועיניו נפקחו בתדהמה. הוא הכיר אותה, גם היא זכרה אותו, אולם העדיפה לסובב את ראשה ולתקוע אותו בין קופסאות הגבינה והמרגרינה, כאילו כל עתידה טמון בתוך קופסה לבנה זו שהחזיקה בידה. זה הוא, אין כל ספק. היא זוכרת את המקל אשר נהג להחזיק מאחורי גבו, כמה פחדה ממנו. גם עכשיו גבה הופך חידודי חידודים כאילו עוד רגע והמקל יחרוץ בו. מה הוא עושה כאן בשכונה השקטה הזאת? האם מישהו יודע עליו? מה אם הקים משפחה, מה יהיה גורל ילדיו אם ידעו? עלי לשתוק, חשבה בלבה, אסור להרוס אנשים חפים מפשע. כולנו חפים מפשע...הנה בדיוק זו הגבינה שבנה הצעיר אוהב. יש לה טעם מיוחד מאד עדין, אולי אקח שתיים. עמדה בתור כדי לשלם והוא מאחוריה. שותק. היא שותקת. מהרה לצאת ללא מבט לאחור. חשבה – מקרה, לא אראה אותו עוד. סתם חלף ולא יבוא יותר. מה הוא עשה עם המקל שלו בסוף המלחמה, נתן אותו מתנה לאחת הנערות? היא שומרת אותו למזכרת מתחת למיטתה היכן שילדה והולידה את ילדיה? היא חייבת למחוק את התמונות ולחזור למלאכת חייה. עקרת בית המגדלת את ילדיה. ריח הבישולים הסיט ממנה את מחשבותיה, הילדים חזרו מבית

הספר, התיקים הזרוקים בכניסה שימחו אותה, הם כאן. על ילדים צריך לשמור, מלמלה והסיטה שנית את מחשבותיה. לכשיחזור בני הבכור אספר לו את סיפורי, אם יהיה לי כוח. ולא סיפרה. בניה גדלו לתפארת, ולא סיפרה. גם לא לבעלה, זהו סודה ומי יודע מה יקרה אם משפחתה הקטנה תדע? יש דברים שילד לא יכול לשאת וודאי מבוגר. "שמור על העולם ילד" נשמע קולו של הזמר ברדיו, "אנחנו כבר לא יכולים...". איזו רשעות להטיל עונש כזה על כתפי ילד. אמות ולא אספר. היא זוכרת אותם את שלושת עולליה. קטנים וצמודים זה אל זה, כגוזלים שזה עתה בקעו מביצתם. עטפה אותם בסמרטוטי צמר שמצאה וביקשה שלא ישמיעו קול, זה מסוכן לחשה באוזנם. הם היו ילדים שכבר אינם והבינו את אשר המבוגרים עדיין לא קלטו. היא הלכה בראש מורם כדי למכור את גופה לשומר הבלוק. הוא הבטיח שלא יגלה שמחביאה היא את ילדיה, ואם תהייה טובה אליו ייתן לה כל יום לחם בשבילם. היא לא ידעה שהיא שם, את עצמה מצאה רק כאשר חזרה וליטפה אותם מכורבלים ושותקים. נתנה להם את הפרוסות, ולפעמים בישלה כמה קליפות תפוחי אדמה שקיבלה כבונוס. היי טובה אלי, הוא אמר וצלף בה במקלו. יום אחד הם לקחו את הילדים ויותר לא ראתה אותם. בלילות לא חלמה עליהם אלא על המקל המצליף בה. הם כאילו נעלמו עם מותם ולא נשאר לה דבר לחלום עליו. היא לא סיפרה לאיש. יש והיא רואה את סודה טמון בין נימי חייה והיא יראה לגעת בו. הגוזלים לא חזרו אליה ובנתה לה חיים חדשים בארץ אחרת. טווה את חייה כל יום מחדש, עד שפתאום ראתה אותו. עכשיו היא תספר ויבוא על עונשו. היא לא סיפרה. ערכה את השולחן. קטפה פרחים מהגינה ושמה באגרסל. ריחם שיכר אותה. התבוננה

במשפחתה ושתקה. ובאותו יום היא סיפרה. הבן הגיע לחופשה. היא שוב השמיעה נימה של ביקורת על כך שהם רוצחים אנשים. רצח הוא רצח, היא אמרה. הבן לא הבין את עמדתה ורגז. חזר שוב כמנטרה על המשפט "הקם...". ופתאום נפתח הסכר והיא לא הייתה היא... היא הייתה נערה צעירה ששלושת חיי ילדיה תלויים בה. היא רצתה להציל אותם בכל מחיר. ראתה עכשיו את פניהם ועיניהם התמימות ולא ידעה נפשה. והיא סיפרה. הכול. לא הסתירה דבר, הרי זו הנערה משם ולא היא. הם ישבו דוממים. והיא המשיכה ולעצור כבר לא יכלה. לא דמעות זלגו מעיניה אלא דם זרם כמים. בעלה קם ויצא עם מזוודה מהבית, יחזור? בנה הבכור הסתכל בה במבט עוין של - מי את שתבקרי אותי. הנערה עמדה ורעדה מקור בבגדיה הקרועים... הם ישבו ודממו. לפתע נפתחה הדלת ובעלה נכנס. בצעדים מהססים התקרב אליה וחיבק אותה בכל כוחו, אחריו בניה והם היו לחבילה אחת של דמעות דם. הנערה התאחדה עמה והיו לגוף אחד. גם ילדיה חזרו מחייכים כמלאכים. אולי היא טעתה וזה לא היה האיש?

גבי נחומב

מעגלות

הבחנתי באדם המדדה ומקלו בידו... מול פתחו של בית הקפה מעד ונשאר שרוע על המדרכה.

יושבי בת הקפה קפצו ממקומם ומיהרו לעברו. הקיפו אותו במעגל... הצצתי לעברו – אדם מבוגר, בגדיו אפורים, משקפיו המנופצים התגלגלו לצד גופו והמקל, שהכזיב, בצידו השני. גופו היה מכווץ, דמה לעובר גדול.

מישהו הזעיק אמבולנס.

האנשים מסביב מסתכלים, מתלחשים ותוהים.

חלפו דקות ספורות, נשמעה הצפירה... מעגלי קולה עלו וירדו, השתלבו בשאונה של קרת והרעידו את גופי. החובשים עשו מלאכתם במהירות והאמבולנס יצא לדרכו.

מעגלי צפירתו גוועו אט אט.

אחד הצופים באירוע אמר לחברו: "שמע, איזה באסה, התה התקרר לגמרי."

נכנסתי לבית הקפה. הזמנתי את שהזמנתי והקשבתי להמולת החיים.

הייתי לבד בבית. בת זוגי, שתחייה, הלכה לה.

התיישבתי על הכורסה, עצמתי עיניים ויצאתי לשוט ברחבי הארץ.

הגעתי לנחל. בקע מתוך ההר. מימיו הלבנים זרמו בתעלה. קיפצו, ריקדו, גררו עמם עלעלים ופרחים. הגיעו לבריכה קטנה ונקוו בתוכה.

הקשבתי לשירתם – מים, שמים וריחו של אביב.

סביב הבריכה עצים גבוהים. בין ענפיהם ציפורים דיברו בשפתן. בתחתית הבריכה, בין עלים משוטטים, שכבה במלוא הדרה השמש.

עוד אני מיצר, שלא לקחתי עמי את מצלמתי, מאן-דהו השליך לתוכה אבנים.

מעגלי ריקוד סבבו החמה, התמזגו חרסי חרסה בעלים ורקדו להנאתם. להרף עין, נולדו רבבות שמשות שפיזו ושלחו קרניים צבעוניות לכל עבר.

מטר האבנים פסק. שקטו פני המים... פקחתי את עיני.

החלטתי לצאת החוצה, לשתות קפה טוב, שיטביע החלומות שבראשי ולשמוע קולם של בני אנוש. הלכתי לאיטי לאורכו של הרחוב. לא נחפזתי. במרחק מה ממני,

שירים

יואב חייק

בְּחֵדֵר הַהִמְתַּנֵּה

לא בְּמִקְרָה הִתְאַמְתִּי לְדַבְרִים שֶׁהִתְאַיְמוּ לִי,
אִמֵר הַמְּתִינִן בְּחֵדֵר הַהִמְתַּנֵּה.
כָּבֵר הַסְתַּגְלֵתִי לְמִנּוֹת שׁוֹב וְשׁוֹב
אֵת הַחֲרִיקוֹת וְאֵת הַטְרִיקוֹת וְאֵת שְׁאֵלוֹת הָאֲבָנִים וְאֵת הַסְדָּקִים
כְּמוֹ שׁוֹטְטֵתִי בְּאִיסְפוֹר פְּרִדָּסִים.
הִתְנַדְדֵתִי עִם הַחֲרָקִים
הַמְעַבְרִים הַלּוֹךְ וְשׁוֹב תְּשׁוּבוֹת עַל חוּטֵי הַזְכָּרוֹן
צָרִים צוֹרוֹת מְעַגְלִיּוֹת בְּצֵאתָם לַחֶפְשִׁי, לְמַעַן הַשֵּׁם מִמָּה
וּבְבוֹאֶם לְמִצַּא חֲסוֹת, לְמַעַן הַשֵּׁם בְּמָה
מִבְּלִי לֹמֵר לִי דִי, הִנֵּחַ לָזֶה.
עַל פֶּה לְמִדְתִּי לְהִתְרַפֵּק עַל
אֲדִי הַבֶּשֶׂם הַמְתַּרְקָמִים בְּעֵרְמוֹת הַסְחִי הַמְתַּלְהֵם
וְהַסְפְּנֵתִי לְשִׁבְיַי הָאוֹר וְלְשִׁרְיָקוֹת הַחֹשֶׁךְ הַמְאַיִם
כְּאֵלוֹ הַמְדַבֵּר בְּעֵנִין אַחֵר.
אִז לְמָה לִי לְהַפְרֵד מִחֵדֵר זֶה, לְמַעַן הַשֵּׁם לְאֵן
שֶׁהָרִי אִם אֲצֵא מִכָּאן וְאֲגִיעַ לְאֲנִשְׁהוּ רְחוֹק מְזֵה.
מִמִּילָא שֵׁם תְּחַכֶּה לִי עוֹד הַמְתַּנֵּה בְּעוֹד חֵדֵר
שֶׁגַם בּוֹ מִן הַסְתֵּם
הַמְפָרֵךְ בֵּין כֶּף וּבֵין כֶּף יִשְׁנֹו כְּעֵנִי
שֶׁל אֲבָק הַעוֹלָה – יוֹרֵד בְּחֵלוֹן
כְּמִי שֶׁמְעַבֵּיר אֲוִיר מִכִּיס לְכִיס.
וְאִם אֵלֶּה הֵם פְּנֵי הַכְּלִים הַשְּׁלוּבִים,
הַמְשִׁיף הַמְּתִינִן בְּחֵדֵר הַהִמְתַּנֵּה.
לְמָה לִי שׁוֹב לְפַעֲנַח אֵת הַתְּנִיּוֹם הַלֵּא מוֹכְרִים שֶׁל
מוֹסִיקָת הַחֲזָרוֹת הַמְתַּנְנֵגֶת בְּחֵדֵר הַחֵדֵשׁ
עַד כְּלִיּוֹנָה?

19.4.11

נְטָה לִי חֶסֶדִיךָ – הוּ, רוֹפֵא כָּל בִּשְׂר

כָּבֵר
אֵין כָּל פֶּחַד בִּי
וְלוֹ גַם מֵאַחֵר,
הַמְנִידִים רֵאשִׁים מוֹל קִבְרֶךָ שֶׁבְקִרְיַת שְׁאוּל,
פְּתָאוּם נִשְׁמַע הַקּוֹל מִתּוֹךְ הָאֶרֶץ,
פְּתָאוּם – מִשְׁמֵי שָׁמַיִם,

שְׁלֹא בִשְׁנוֹת הַנְּעוּרִים, כְּשִׁנְרַאתִי
לְמוֹת בְּטָרִם עֵת, עַל כֵּן קוֹרֵא הֵייתִי בְּסִפְרִים
עַל מְכַאֲבוֹת
וְיִשׁוּעָה,
בְּהִנְיַחִי חִלּוֹק־שֶׁל־אַבְנִים
עַל הַגּוֹלָל,
הוּ,
רוֹפֵא כָּל בִּשְׂר!

וְאַחֲרֶיךָ נִכְנַס, אֵין קוֹל, לְחִדְרֶךָ אָבִי,
יוֹשֵׁב מוֹלֶךְ – דּוֹאֵג,
בְּעוֹד רִיחוֹת סְמִימָרְפָּא מְרַחֲפִים סָבִיב
וּבְחִלּוֹק לָבוֹ אֶתְהָ רוֹכֵן אֵלַי וּמְחַיֶּה:
"לֹא־כְלוּם! רַק חֲרִדַת־שְׁנָא?"
אָבוֹ קוֹלְךָ עוֹד מְחַלֵּף בֵּין שְׁנֵי עֲצִיּה־בְרוֹשׁ
כִּי מֵאַחֵר.

מתוך שירים בשולי הסידור" – מחזור 2011

טוביה ריבנר

זה שנים

זה שנים, זה שנים
שִׁמְפֻלְצוֹת הַחֲלוּ מְהֻלְכוֹת בִּינֵינוּ
תַּחֲלָה לֹא יָדַעְנוּ, קִשְׁרָנוּ לָהּ כְּתָרִים
קִשְׁטָנוּ אוֹתָהּ בְּדַבְרֵי הַלֵּל, הֶאֱכַלְנוּ אוֹתָהּ פְּרֵי מַגְדִּים
סָמְנוּ בְּתִים, אֲנָשִׁים נִעְלָמוּ, הַמְפֻלְצוֹת חִיכוּ בְּנִימוּס, מָצְאוּ
כְּתָמֵי דָם, לֹא יָדַעוּ דָם שֶׁל מִי, כְּלִי מִשְׁחִית גָּנְחוּ, בְּנֵי אָדָם
נִתְפַחְמוּ צְעִירִים, הַמְפֻלְצוֹת נִגְבוּ פִּיהֶן בְּגַב יָדָם, הִלְחֵם הַשְּׂחִיר
וְהַתְּאֵבֹן, הִגְשֵׁם נְאֻטָּם, הַשְּׂמִים נִכְרְכוּ תַכְרִיכִים, תִּינֻקֹת נוֹרְתָה
לְקוֹצִים לֹא אֶכְפֵּת, גַּם לֹא לְבִלְגָנִים, הַמְפֻלְצוֹת נִטְמְעוּ, שָׁבְרוּ עֲצָמוֹת צוֹפְפוּ אוֹכְלוֹסִין וְגִדְרוּם, הִיאֹוֹשׁ
טוֹה חוֹטִים, אַחַר-כֵּן חֲבָלִים, אַחַר-כֵּן חֲבָלֵי-חֲבָלִים, הִיאֹוִיר מְלֵא מֵהֵם, יֵשׁ שֶׁתְּלוּ עֲצָמָם, יֵשׁ שֶׁקִּפְצוּ
מִקוֹמָה שְׁבַע אוֹ שְׁלֹשִׁים, אֶחָדִים לְקַחוּ רֵעֵל, יֵשׁ שֶׁאֲנָסוּ נָשִׁים בְּטָרָם דְּקָרוּן, שֶׁתְּקִנוּ מִפְּחָדִים אוֹ
סֵתָם, שׁוֹתֵקִים אֶחָד מֵעִיר וְשָׁנִים מִמִּשְׁפָּחָה עֲזָרוּ לְחִבּוּלִים
אִמְהוֹת קוֹנְנוּ, פֹּה וְשָׁם לָלֶחֶת, רֹאשׁ וְלַעֲנָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה רֹשְׁרֵשׁוּ רֹשְׁרֵשׁוּ, אֲבָל הַמּוֹזִיקָה, אֵיךְ לְנִתֵּר עַל
הַמּוֹזִיקָה, אֶהָהּ, עַל הַפּוֹתַחַת פֶּתַח בְּאֵין-מוֹצָא, אֵיךְ גַּם עֲלֶיהָ? אֵיכָהּ, אֶמַר אִישׁ, אֶרְךְ הוֹפְכֵת חֲטָאתָ,
אֶרְךְ אֲמַלְלָה אוֹי, אַחֲרִים צָחֻקוּ חֲלוּל, אַחַר-כֵּן עֲצָמָם הָיוּ חֲלוּלִים
הַמְפֻלְצוֹת הִתְרַבּוּ בְּכָל הַשְּׂכָבוֹת, בְּכָל הַמַּעֲמָדוֹת, הִדְרָגוֹת
בּוֹרוֹת נִפְעָרוּ פְתָאִם, הַשּׁוֹלִים קָרְסוּ, הֶהָרִים נִדְעָעוּ, שׁוֹם
עֲזָרָה, שׁוֹם עֲזָרָה, נִשְׁרָפוּ הַיְעָרוֹת, הַשִּׁחִים, שְׂדוֹת הַבָּר, חִיּוֹת
הַבָּר, הָאֵשׁ אֶכְלָה אֶת הָאֶפֶק, הַמִּים הִתְנַבְּשׁוּ, הַחֲלוּ לְגַרֵשׁ אֶת
מִי שֶׁמָּצְאוּ לְגַרֵשׁ, אֵיךְ לְשִׁים לְזֶה סוֹף
וְאֵין סוֹף

עודד פלד ואם לדייק

תפּרַפּר עד ימצא
לה פתח ותנוס
על נפּשָה.
ואם לדייק,
אלה פּני הדבָרים:
תנועת דלת
גהות שמש
תרועת עורבים
חצוצרת מלחמה
שמים חפים מענן
עץ אלון משיר בלוטיו
יונה לכודה
תנוס על נפּשָה

וכל השאָר
עוד יספּר
דבָר דבור
על אפּניו

ואם לדייק,
תנועת דלת נפתחת לרְנוּחָה
לאסוף פנימה גהות שמש
ותרועת עורבים
כחצוצרות מלחמה;
אם לדייק,
עכשו שמים חפים מענן
ועץ אלון, מול
החלון, משיר
בלוטיו;

אם לדייק,
יונה לכודה בחדר
הפניסה, אחויות
בהלה תפּרַפּר
בקנפיה באין מוצא
גם עת תפתח דלת
ויוסט חלון לקרא
לה דרור;
חצי שעה נואשות

לזכר מייסד מושב

שגרת פתאם עוטה את הפרדס הרחב,
בו שתלת כל עץ.
לדיך גזמו והונפו, מסרב לידי פועל זרות,
נוסע לשוק הקרוב
ומוכר לימונים מהודרי שמטה.
בו נשאת תפלותיך,
בו היית אתה-איש אדמה, צעיר מ"החלוץ"
שעזב בחשאי את אספהאן והתישב בגנגב
המערבי
זרע וקוצר, זועף ומצפה ומיחל,
קוצר ומרחיב
ורואה ברכה בעמלו
-שורות, שורות של עצי לימון המגיעות עד
לפאתי השדה,
הנושקות כמעט
למקום מנוחתך האחרון,
דרומית לכביש גילת-צאלים-
כך תוכל לצפות בשדותיך,
בפרדסיך,
בגנדיך
שבחתונתם הבטחת להיות...

על שכני איתן

כשנפל שכנינו איתן
קמה כל ילדותינו
מטפסת חיש בצמרות הפרושים
הירקים שהחלידו בן-לילה,
ולא הקנו להביט בהם כה וכה
כי עמדו איתן- הסבר לא מצאנו בהם
הנוחם לא קים.
אז מצאתי עצמי מחליפה עפרונות-נוחם
לאצבעותיי
שלא נדמו מאז
איך ישבנו כמו חתולים אופטימיים על הגדר
של
יענק'ה מדינה וממנה חלמנו - לא מלחמה.
רופסים חיינו, וגם האנטנה שחברה שנה לפני
מותך
משיטת ברוחות העזות,
עד מאקמות לפל
ואיננה נופלת.

סרן איתן קובי, נפל באחד באוגוסט, 1982 בפאתי
ביירות

איילת כהן

מה

צְעִירָה וְנִפְחָה כָּאֱלוֹ שֶׁזָּה הוֹלֵךְ בְּיַחַד.
וּצְעִיפִיָּה כָּאֱלוֹ חוֹתְלוֹת לְצִוְאַרְחָה, קִרְחוֹנְגִי
פְּנִיָּה אֵשׁ מְגוֹנְנֶת,
רֹאשׁ

חֶלְקִי פְתוּר

עֲמוּדֵי פָּנִים מְדַבְּרִים אֵלָיו אוֹמְרִים לוֹ
עֲטוּפָה הִיא חֵם וְאַהֲבָה וּמָה אֶתָּה עוֹטוּר
שְׁתִּיקוֹת מְגִלְגְלוֹת דְּגִים רֹאשִׁים רִיקִים
נְבוּבִים.

מָה אֲנִי מְצַנְנֶת אֵלֶיָּה הִיא מְכַנְסֶת
הַצְעִירָה הַיְפָּה הַזֹּאת שֶׁלֹּא רָאוּ לָהּ אֶת הַפָּנִים
כָּאֱלוֹ שֶׁזָּה הוֹלֵךְ בְּיַחַד זֶה לֹא הוֹלֵךְ
זֶה רַךְ בְּחֶשֶׁךְ בְּסַפְּנוֹת נְתַקֵּל בְּקִירוֹת וְלֹא קוֹרָה לוֹ כְּלוּם
כָּאֱלוֹ.

פְּתוּחִים בְּעֲנֵנֵי הַדֶּרֶךְ אֲנִי הַמְסַתֶּכֶת
בָּהּ מִתְאַהֲבֶת כָּל יוֹם מְחַדָּשׁ.

צְעִיפִיָּה קִיר אוֹ מְחִיצָה מְיַחֶדֶת,
אֵשׁ מְסִיעֶת לְצִוְאַרְחָה לְהַצְטַנֵּן בְּשֶׁקֶט.
וּמִיָּנִי שְׁתִּיקוֹת מְחִיצוֹתֶיהָ הֵלֵא דְקוֹת,
עֲבוֹת אוֹלֵי בַּיְחַס לְפִתְחֵי גוּף.

אלי נצר

במקום זעקה

אהובתי כחלת השמים

היכן את מסתתרת?

למה אינך מופעת להמתיק את ימי?

היכן את ארצי היפה,

ראיתיך בחלום, ראיתיך בעיני,

ראיתיך מעבר לאפק, ראיתיך בגני,

בגשם בשרב.

ראיתיך בלילות הסמדר הקסומים.

היכן את עכשו ארצי האהובה?

אני שומע זעקתך, את שומעת זעקתי.

לאן את מתרחקת?

היכן אנכי ראשי,

מי יהיה לי ערש ומגן?

ימים באים.

ימים באים.

ערפל כבד יורד על האדמה.

על הדשא זוהרות פניני הטל.

היש שומע תפלה?

מירון איזקסון

מצור

לבנות מצור על עיר
אפשר רק מעצים הגדלים לידה
שרק הם יודעים כיצד לכסותה.

להכין מצור על איש
אפשר רק מילדיו שיצאו ממנו
שהם היודעים כיצד להמיתו
וממה נס מוחו.

לפרק בית אפשר
רק מלבניו הבונות אותו
שהרי לבנים אחרות
הורסות לעצמן מגדל משלהן.

אשר רייד

מחזור שירים תנכיים: עוד על דוד

א'
הנער דוד
היה כוכב שבטי
אחר נצחוננו המקרי
על גלית. קרקפת הפלשתי
תלויה תמיד בחגורת מכנסיו.

עגף ממלחמות, מתעב ריב,
אב שפל מאבשלוס היריב.
בצל ימיו האחרונים
גם הרוח מיללת נכאים.

ג'
דוד בארמונו יושב
ליד מחשב מלכות
וחושב במנחי תקשורש
על עברו הנשגב.
הוא לוחץ על קלידי הקלע
ופוגע שוב ושוב בפלשתי.
מדי לילה יעשה שטיפת כח לעצמו
בטרים יעלה חסר מנוח על משכבו,
יהרהר בקנאה בבנו שיהיו לו
אלף נשים. ויחפש גם לעצמו
מזל דיגיטלי שלא יבוא.

אחר כך ראיתי אותו
מלך רם ונשא, אהוב
פנות העם.
בתהלות ובתהלים.
ראיתי אותו גם בנאפופיו
ואהבתי את כל זמירותיו.

ב'
עכשו פשהכו אחר כל צריו,
ידיו כבר רועדות
כשהוא מנגן בכנור זכרונותיו.

שמואל ג'

א'
שמואל הנביא חי
בתקופה מוארת
ומפארת בשילה
המהדרת
לכבודו.
בנזירות מפלגת
עברו ימיו ועמו
ידע העם מפיו נבואות
לא קלות.

התקשו לעקב אחר ארח מחשבתו.
ורק טל הבקר שנצנץ על לחיו
הימנית התנבא במקומו
על גורלות המלכים.

ב'
בהרהורים מרים פוסע
דוד על גג ביתו, הוזה עוד
על יפת הגגות. ושמואל
שומע קול עתידים באזניו
ומתחיל להתנבא.

שתקו נלהב היה שמואל
ופרחי נבואה שהציפו את ביתו

נוח הִיָּה לֹא הִיָּה

נוח לא הִיָּה איש תמים
בדורותיו התמימים היו
נואשים, בקלא או בדאון טאון
כמבקשי נדבות, עגלונים,
מנקי ארבות, עובדי רפתות.
הערמומיים התרזו ברעמים
להתריע מפני להקות המטר המתקרבות
ולא מבול פאזרת העתונים הישר מפרום.

נוח לא הִיָּה איש תמים אלא מטראולוג
מתסכל שמאז מלאו לו עשרים דבר
על מבול נורא והכין לאטו את התבנה
לקול גחוקם של שכניו, ידידיו ואנשי
הרשיות המקומיות. אך כשעננים כבדים
עם עטיני מים השתחו מעליהם, נבהלו כלם
ובקשו להבטיח להם מקום בתבנה. אבל נוח
ה קפיד בבחירתו כל זוג נסוג אדם וחייה, דגה
ועוף למיניהם. ואז המבול הגיח מפרום.

יסמין אבן

נדנדה

בכח רגלי
הייתי אז ממריאה
מעלה ומטה נשאת
על גבי פסת־עץ
תלויה באויר.

כה קרובים היו
השמים הבהירים.
אם רק אושיט יד
כמעט אקטוף אלי
את השמש.

אבל זהירה,
שלא תצרב
את כף ידי הקטנה,
הותרתי אותה שם.

אתי

חלל
בו נעשים
גושי החיים הקטנים
שקה
מתמלא מערבולות עשן
הלמות סוליה
וצלילי מרפסת בטון חרקנית
צפרן נחושה
חורטת חרטומים על קיר אקמוני
מצבה לעת מצוא
לזכרו של רגע אקמוני עוד יותר
ואז
פרישה
הצטנפות אל פנים חדר
נקיפת מפתח
נעיללה*
סוף

NEILAILA*

שלומית מירון

אִישׁ אִשָּׁה – יָם יַבְשָׁה בְּאֵפֶן גְּאוֹרְפִי

אם איש ואשה היו מדברים ביניהם

הייתי מגלה לך

איך הגאות שלך כבשה את היבשה שלי,

עד שלא נשאר לה ים משל עצמה.

הייתי מתארת לך

את אותן הפלישות הקטנות והגדולות,

שחצבו בדפנותי ומוטטו קירות עדינים של

חמדה,

של תשוקה,

שלא עמדו בזרמי הענק,

בתדירותם,

פעם אחר פעם, שוב ושוב, ללא הפוגה.

אם איש ואשה היו מדברים ביניהם

הייתי מספרת לך על הים שנסוג,

התניבש והלך מפני החום הכבד,

יום יום, שעה שעה.

הייתי מספרת לך על לבה שבערה בשכבות

עמקות,

שהתפרצה מבלי שתרגיש

ויבשה ושרפה כל חלקה טובה בשפולי.

אם איש ואשה היו מדברים ביניהם,

לא כמו ים ליבשה,

אלא כמו ים לים

כמו יבשה ליבשה.

בעצומו של המסע

אל בטן האדמה

אני חשה

את החבל הכרוך סביבי

בעדינות

שלא ארגיש לכונדה

זה האחוז בנדף

המסורה, המיסרת

זה הנותן לי לרדת בבטחה

חובטת בדפנות גן העדן

מתערבלת בלבת הגיהנם

שבי,

רחוק כל כך ממך,

ויודעת שלא אבד

עיניך שותקות, מלוות את מסעי

יודעות את טבעי,

מצפות אתי

לרגע שבו אגיע לגלעין הקשה

אגע בקלפתי

אאמד את חזקו

אדע שהוא שם

עיניך הרואות

ידך העקשת

יד האלהים שלי

עומד שם על הקרום הדק לבד

ומחכה

בלי תנאי

בלי תאריך פקיעה

ואני יודעת

ואני רואה

רוצה לומר

אהבה

ח ב ו ק י ס

מוקדש לזכרו של הנער-הגיבור אלעד ריבן, שניספה באסון הבעירה בכרמל.

בין מלות השירים
חבוקות אותיות
האלפא-ביתא.

בין זרועות נהרות
חבוקה יבשה
בדלתא.

בין זרועות אמהות
חבוקים המתים
לפתע.

בין שפתים קפוצות
חבוקות זעקות
עד שמיא...

דליה חושן

תמונה

שְׁתֵּי יָדַיִם שְׁלוּחוֹת
בְּרִית בַּל תִּתֶק
אֶצְבָּע אֵלַי אֶצְבָּע
וְכַף אֵלַי כֹּף

כִּד הִיא נִרְאִית לִי
יְרוּשָׁלַיִם שְׁלִי
מִמְרָחֵק הַגְּלוּת הַכְּפוּיָה

כִּד הִיא נִזְכָּרֶת לִי
כְּשֶׁמֶשׁ תִּלְוֶיָהּ בְּמָרוֹם שָׁמַיִם
סְתוֹרֹת שִׁיעָר אֵד יָפָה
כְּאִשָּׁה קִשְׁת רֹיחַ

וּמוֹלָהּ בְּגָאוֹן מִגְדֵּל דָּוִד
עַגְלָגַל וְתַמִּיר
מִתְנַשֵּׂא לֹלֵא נְעָלִים
מִתוֹד עֲנָנִים לְבַנְבָּנִים

למנצח על השתיקה

וַיִּלַּךְ אֶל עוֹלָמוֹ
שָׁקֵט וְקָר
שָׁקֵט וְקָר

עַל קִבְרוֹ תִּחְרַט הַשְּׁתִּיקָה
בְּחִיקָה יִשְׁכַּב
שָׁקֵט וְקָר
שָׁקֵט וְקָר

ה' מָה רַבּוּ צָרִי
שִׁבְעֵתֵי שְׁתִּיקָה
כְּמַחְגֵּרֵת שֶׁק תִּחְתַּלְּנוּ
וְכִטְבַּעַת חֶנֶק תִּסּוּבְּבָנוּ

שְׁתַּקְנוּ עַד רִדָּת הַעֲלֻטָּה
כְּשֶׁמִּיכַת עָרַב
גְּפָרוּרִים הוֹצֵתוּ עֲלֵינוּ בְּשָׁמַיִם
וְאוֹדִיָּהֶם הַכְּבוֹיִם הַשְּׁלָכוּ

צָבְעוּ פָּנֵינוּ בְּפָחֶם-
הַחֶשֶׁק, עַל גְּבֵי מֶצֶע
הַשְּׁתִּיקָה
עָרַש מוֹתָנוּ

וַיְהִי הָאָדָם לְאָבוֹן
וַיִּדּוֹם
וַיָּמוּת

אייל בארי

שתוקי

מן היער ההוא באתי
ממהפכת צחנת תעלה
מסמא עיני בין אורות חשכים
חובט דפנות, מנסה לעלות,
לצאת נלחץ לצחנה נחנק
איה מלאכי ואורו שדלק
נפלט מן הרחם אל העצמי.
הרפו, כי מן היער באתי,
מבין מחטים צפופים
הבץ בעקבי, זיבת זאבה מזוני
מפנה חלבי, מפנה דבשי.
שתק ובתק בתולי טבורך
שטף זהמת אדמה,
הו, שטפו, מעלי שטפו,
אל תותירו מן האדם ההוא
עד בקר אשר אררו האלהים

הנחתי תפילי, נושא דוממת רזים.
כי אני מן היער באתי, צפוף ארננים.
ולפני בוא ימי רעד
אני שב למשש צחנת דפנותי
נלחץ אליהם עד אורם חדל מהאיר
המלאך חדל מהיות מלאכי
וגם אני כמעט כלא הייתי
עם עברני חסרי שם
לגלגל מלותי אל שער חלד.
ואני בנפשי אשאל
האמנם צירים יש בהבלי הרוח
האמנם הם נעים נדים
ושמא רק חטא מחטיא הוא
לדת יריד יורד מנות
יריד של הבלים!?

